

11

ניסן תשפ"ה
אפריל 2025

האוניברסיטה הפתוחה

אסכולה

כתב עת למחשבה ולאקדמיה

בשכונה שלנו

המזרח התיכון בעידן של שינויים • גיליון מיוחד

3

דבר העורך | **אבנר הופשטיין**

4

תקשורת בעולם הערבי: "הציבור היהודי לא מבין עד כמה מסוכנת תופעת האלימות בחברה הערבית-ישראלית" | **פרופ' מוסטפא כבהא**

10

דת ומקומות קדושים: בונים במרץ את הבית השלישי | **ד"ר שרינה חן**

16

סוריה החדשה: צועדת אל הלא נודע | **ד"ר יוסרי ח'יזראן**

24

סעודיה החדשה: התחנה הבאה - ריאד | **ד"ר יעוז סבר**

28

מלחמת העצמאות: שלוש נקודות מבט, מציאות אחת מורכבת | **ד"ר איתמר רדאי וד"ר ענת שטרן**

32

הים האדום: קריאת ים סוף | **ד"ר אבישי בן-דרור**

36

מחאה: שלטים מתריסים | **כתבה מצולמת**

44

פשיעה ושיטור: בלוז כחול-לבן לכחולי המדים | **פרופ' גיא בן פורת וד"ר יאיר יאסן**

52

פריפריה ותרבות: "מוכרחים להמשיך לנגן" | **אבנר הופשטיין**

56

תרבות והיסטוריה: הבוהמה התל-אביבית של פעם | **אלעד וקסלר**

ניסן תשפ"ה, אפריל 2025

עורך: אבנר הופשטיין

עורכת משנה: אפרת אברהם-ליבנה

עריכת לשון: אסנת אפרת

הגהה: ענבל מנליס

עיצוב גרפי: עינת פרלמן רוגל

זכויות יוצרים: הילה אלפסי

האוניברסיטה הפתוחה, דרך האוניברסיטה 1,

רעננה, 4353701, המחלקה לדוברות וליחסי ציבור

טלפון: 09-7781834, פקס: 09-7780666

דואר אלקטרוני: efratli@openu.ac.il

avnerho@openu.ac.il

הגרסה הדיגיטלית של כתב העת אסכולה:

openu.ac.il/publications/ascola/pages/

default.aspx

תמונות המחברים

אבנר הופשטיין (עמוד 3, עמוד 52): עודד קרני

פרופ' מוסטפא כבהא: גל חיים

ד"ר שרונה חן: מבוסס על צילום מסך מתוך

Youtube "כאן זה שאם" הפודקאסט של מכון ון

ליר, הפורום לחשיבה אזורית והאגודה הישראלית

לחקר המזרח התיכון והאסלאם

ד"ר יוסי ח'יזראן: פורטל הכרמל והצפון

ד"ר יעוז סבר: יח"צ

ד"ר איתמר רדאי, ד"ר ענת שטרן: עודד קרני

ד"ר אבישי בן-דרור: תמיר נוי

פרופ' גיא בן-פורת: דני מכליס

ד"ר יאיר יאסן: יהודה בן-איטח

תמונת השער

כריכת הגיליון עוצבה בהשראת מודעות תיירות

משנות ה-30 של המאה הקודמת, שהציגו את

פלסטינה ואת המזרח התיכון כיעד תיירותי אקזוטי

אלמנטים שונים: Olena Shcherbak,

Gvardgraph, Boyko.Pictures, Hussein Kassir,

teinstud, Stoker-13 / Shutterstock.com

איור הגמל לקוח מתוך Freepik

(ChameleonsEye/Shutterstock)

בשישה באוקטובר, הטיול המשפחתי ההרפתקני שלנו לירדן ביחד עם הילדים וההורים כבר היה מתוכנן לפרטי: עם חסן הנהג המקסים שהכרנו בביקור קודם – סוכם שיאסוף אותנו מהגבול בעקבה, כל הדרך לפטרה, ואחר כך למדבריות ואדי רם, עם מלונות והמלצות ומחשבות על שווקים אקזוטיים ומראות ונופים שלא נתקלים בהם כל יום. אפשר היה כבר לפזם "הו, הסלע האדום..."

כל כך קרוב, וכל כך רחוק.

מצרים וירדן נמחקו ממפת יעדי התיירות של רוב הישראלים בשנה וחצי האחרונות, וכך התווספו אל איראן (שניתן היה לבקר בה בבטחה בתקופת שלטונו של השאה עד 1979), לבנון (ביירות נקראה "פריז של המזרח התיכון", ובינינו לבין שכנינו הלבנונים שכנה "הגדר הטובה"), ושאר המדינות שנחשבו תמיד עוינות, כמו סוריה, עיראק, תימן וקטאר; וכמובן יהודה ושומרון שבתקופת הסכמי אוסלו היה נדמה לרגע שנפתח אליהם צוהר של תקווה (כולל ביקור בקזינו ביריחו בחזרה מים המלח) – ובינתיים נסגרו כל החלונות, ותריסי העוינות הוגפו מחדש.

בזמן שדברים אלה נכתבים המציאות נראית עכורה ומטושטשת מאי פעם. לא ברור אם הסתיימה מלחמה אחת או אם התחילה מלחמה אחרת; לא ידוע מי שולט במדינה ובכוחות הביטחון ולאן יוביל אותנו אחד המשברים הקשים בתולדותנו; לא ברור אם עשרות החטופים שנותרו מאחור יצליחו לשרוד ולראות אור יום; וקשה להבין לאן צועדים המדינה, האזור או לצורך הענין – העולם החופשי כולו.

יש מי שחושב שהשבעה באוקטובר החזיר אותנו 50 שנים אחורה אל הימים שאחרי מלחמת יום כיפור, שבהם קיבלנו מכה אנושה לחוסן הלאומי ולאגו. אחרים סבורים שהרגרסיה גדולה בהרבה, לפחות אל רמות העוינות והאיום האזורי בימי תוכנית החלוקה של האו"ם בכ"ט בנובמבר 47'. ויש מי שיטען כי מצבנו מעולם לא היה כה חסר ודאות, אפילו בימי היישוב היהודי, ושלמרות

העוצמה הכלכלית והצבאית האדירה, אנו פגיעים מאי פעם מפנים ומחוץ.

תהא התשובה אשר תהא, ברור שהמזרח התיכון שלתוכו גדלנו עובר תמורות טקטוניות משמעותיות, ושהשכונה שלנו משנה פניה במהירות. לצד תופי מלחמה אזורית ואיומים מתגלים איים חדשים של הזדמנויות – מסעודיה במזרח לסוריה בצפון – והשאלה הגדולה היא אם ינוצלו ההזדמנויות הללו וכיצד.

הגיליון הזה, "בשכונה שלנו", נולד באופן טבעי מאחיו הגדולים "אסכולה 9" ("זקוקים לנחמה") – שעסק בהשלכות הטבח בשבעה באוקטובר, ביגון ובגבורה שליוותה את האירועים הללו, ו"אסכולה 10" ("היום שאחרי") – שהציג התבוננות מעבר לטראומה, אל עתיד אחר למדינה ולאזרחיה, ואל תהליך הכרחי ואיטי של ריפוי וצמיחה.

הפעם הרחבנו את היריעה ופתחנו את העדשה אל מחוץ לגבולותיה הלא ברורים של מדינת ישראל. בגיליון הזה נתבונן גם פנימה אל הר הבית, אל ערביי ישראל, אל התרבות בפריפריה ואל המחאה לשחרורם של כל החטופים, אבל גם אל עבר סעודיה, סוריה, לבנון ועוד מדינות שמקיפות אותנו.

במשך 76 שנה התרגלנו לראות בהן מדינות אויב, והתבוננו בהן מבעד לקנה הרובה. ובכל זאת, בין שנרצה ובין שלא, הן כאן, בשכונה שלנו.

קריאה מהנה,

אבנר הופשטיין

"הציבור היהודי לא מבין עד כמה מסוכנת תופעת האלימות בחברה הערבית-ישראלית"

"נכון שחלק ניכר מהתקשורת הערבית במרחב הוא תקשורת מגויסת, אבל כך גם התקשורת בעברית", אומר פרופ' מוסטפא כבהא. בריאיון לאסכולה הוא סוקר את התמורות בעיתונות הערבית בארץ ובעולם, ומבהיר: גם בציר הפרו־אמריקאי במזרח התיכון לא יזוותרו על פתרון לסוגיה הפלסטינית, המושתת על רעיון שתי מדינות לשני עמים ברוח היוזמה הערבית מ־2002. "מדובר בקונצנזוס מבחינת העולם הערבי כולו"

אזרחיה", אומר פרופ' כבהא. "לכן כבר ב־49' הוקמה תחנת קול ישראל בערבית וב־56' היא הועברה למשרד ראש הממשלה והפכה ל'בית השידור הישראלי בערבית'. למה זה קרה ב־56? בגלל סיבות מרחביות – כי שנתיים לפני כן הנשיא המצרי ג'מאל עבד אל נאצר הקים תחנת רדיו חזקה, שנקראה 'סוות אל־ערב' – 'קול הערבים', ושידרה לכל רחבי העולם. כך התנהלה מלחמת מילים בין 'סוות אל־ערב' של נאצר, שבאמצעותה ביסס את מעמדו כמנהיג העל של העולם הערבי ושל העולם השלישי, ובין התחנה בישראל. "הייתה גם תוכנית ישראלית לשבש את השידורים של נאצר, אז הביאו אנטנה ענקית. ובמלחמה הזאת קול ישראל בערבית שידרה חצי שעה אחרי 'סוות אל־ערב'. מי שעקב אחרי השידורים הבחין שחצי שעה אחרי המהדורה ב'סוות אל־ערב' שודרה תוכנית בשם 'אכאזיב וחקאיק', שמשמעותו 'אמיתות ושקרים'. ששידר שאל מנשה, שהיה ידוע בכינוי הערבי 'בשיר אמין', שם ערבי בדוי – תוכנית ששידרה לכל האזור. המטרה הייתה להצביע על 'השקרים כביכול', של 'סוות אל־ערב', ובהמשך לקחו שדרנים דוברי ערבית בניב מצרי, בלהג עיראקי, פלסטיני וכיוצא בזה.

"בנוסף לרדיו היו 'עיתונים־מטעם' בשפה הערבית שיצאו לאור בישראל. למשל, העיתון 'אל־יום' שיצא לאור בין 48' ל־68' באותם

פרופ' מוסטפא כבהא אופטימי במציאות עגומה. גם כאשר הוא מדבר שוב ושוב על 'הרגרסיה' – מונח שהוא מרבה להשתמש בו כדי לתאר כיצד חזרנו לאחור כמעט בכל הפרמטרים של החיים המשותפים בין ערבים ליהודים בישראל, וכמה התרחקנו מחזון של שלום אזורי כלשהו – הוא מזכיר לנו ובעיקר לעצמו שבסוף הדרך, כשתהיה הפנמה שאף צד לא יכול לחתור לשום "ניצחון מוחלט", אפשר להגיע, בשני העמים, לסוג של ארץ מובטחת. לא במובן התנ"כי, אלא במובנים מודרניים ועכשוויים; או כמו שהוא מגדיר זאת: "אנשים רוצים לחיות".

כמומחה לעיתונות פלסטינית, בארץ ובמרחב המזרח־תיכוני, כבהא, שמשמש פרופסור מן המניין באו"פ וכן נשיא האקדמיה ללשון ערבית, מבחין בסימני הנסיגה לאחור גם בעיתונות בעברית וגם בערבית, במזרח התיכון בכלל ובישראל בפרט. הוא מזהה מגמות של שיבה לעיתונות מגויסת, התכנסות, קיבעון מחשבותי וחוסר רצון או יכולת להשתחרר מדעות קדומות ומבדלנות.

ההיסטוריה: תקשורת־מטעם לצד התפתחות טכנולוגית

"לישראל היה חשוב מאוד כמעט מהרגע הראשון לטפח את המודל של 'תקשורת מטעם' בקרב האוכלוסייה הערבית־פלסטינית שנמנתה עם

מי שעקב אחר השידורים הבחין שחצי שעה אחרי המהדורה ב'סוות אל־ערב' שודרה תוכנית בשם "אכאזיב וחקאיק", שמשמעותו אמיתות ושקרים. את התוכנית שידר שאל מנשה, שהיה ידוע בכינוי הערבי הבדוי בשיר אמין.

למעלה: חבר הכנסת פארס חמדאן בשידור עם אנשי קול ישראל בערבית יצחק בן עובדיה ושאוול בר חיים, 1952 (לע"מ / טדי בראונר)

מהגדה ומהמרחב הערבי. מעין 'קולה של אמא' לפליטים. בכל יום גם שודרה שעה של שירי אום כולתום, וגם תוכנית מיוחדת לסוג מוזיקה מיוחדת של יהדות עיראק, כשלפניה ואחריה מהדורת חדשות, כדי שהעולם הערבי יאזין גם לשירים וגם למסרים במהדורה.

"כאשר התחילו שידורי הטלוויזיה, גם היא תרמה את חלקה עם חדשות בערבית בשבע וחצי, וסרט בערבית ביום שישי. השידורים האלה היו מאוד פופולריים. כאן מעניין לציין שבגלל שבן-גוריון התנגד במשך שנים רבות לטלוויזיה כמדיום, יצא שהשידורים הראשונים בישראל היו דווקא בשפה הערבית. הם נקראו טל"ח – טלוויזיה לשעת חירום, ובעצם כללו שידורי תעמולה למדינות הערביות. יותר מכך, אפילו תוכנית הילדים הראשונה בישראל הייתה בערבית – 'סמי וסוסו'.

"היה יתרון בכך שבישראל ידעו להשתמש היטב באוכלוסייה היהודית שהגיעה ממדינות ערביות וידעה לדבר בניב המדויק של המקומות שמהם הגיעה. לעומתם, השידורים בעברית מירדן וממצרים נשמעו עילגים לגמרי, כי רוב השדרנים

המשרדים שבהם פעל בעבר העיתון 'פלסטיין'. העורך הראשי שלו היה העיתונאי והמזרחן מיכאל אסף, אבל מי שערך אותו בפועל היה תאופיק שמוש – שהיה בעצם טוביה שמוש, יהודי ממוצא חלבי. לאחר כך בין השנים '68 ל-'84 הופיע 'אל-אנבאא', עד שב-'84 השר דאז עזר ויצמן סגר אותו כי טען שההשקעה אינה מוצדקת.

"אז לישראל היה חשוב מאוד להעביר מסרי תעמולה בערבית, גם ברדיו וגם בעיתונות הכתובה. גם למפלגת מפ"ם היה עיתון בערבית, ואפילו תנועת החירות הוציאה עיתון בערבית שנקרא 'חוריה', וגם הליברלים העצמאים הוציאו עלון בערבית. כל המפלגות הציוניות הוציאו עיתונים בערבית."

היו הרבה מאזינים?

"זאת שאלה מעניינת. לפי המחקרים לתחנת קול ישראל בערבית היו הרבה מאזינים כי הגיעו מכתבים של קוראים, והיו גם תוכניות שתקשרו עם המאזינים. למשל, במשך שנים הייתה תוכנית מאוד פופולרית, 'סלאם ותחיה', שבמהלכה הוקראו מכתבים עם דרישות שלום של פליטים

באוקטובר, ואני לא מדבר רק על ערוץ 14. למשל, בחדשות 12 הזיזו הצידה את מוחמד מג'אדלה בצעד שהוא לא סביר. אז הרגרסיה היא בכל מיני תחומים ומשני הצדדים, והיא באה לידי ביטוי בהרבה תחומים. וזה בא לידי ביטוי בעיקר אחרי כישלון אוסלו, מאוקטובר 2000, והיא מובילה את כולנו אל התהום.

"התקשורת בעולם הערבי קוטבית. אל ג'זירה, למשל, עד 2011, הייתה כלי התקשורת המשפיע ביותר בעולם הערבי, מכיוון שעד אז הם הסתכלו על המגרש מבחוץ, ולא ירדו פנימה כאחד השחקנים. אחרי האביב הערבי התמיכה בה החלה להישחק מכיוון שהפכה שחקן אידיאולוגי, ולדעתי התחנה איבדה כמחצית מכוחה. מנגד, ארה"ב, סעודיה ושאר המחנה התומך באמריקה בעולם הערבי ניסו לאתגר את אל ג'זירה בתחנות לוויין אחרות. אל ערבייה, למשל, במהלך המשבר האחרון הייתה קרובה יותר לתקשורת הישראלית מאשר לתקשורת הערבית. ויש גם תחנות שארה"ב מממנת.

"אז התוצאה היא שכיום אין תמונה מונוליתית של הערוצים המשדרים מהמדינות הערביות. יש קשת של דעות מימין ומשמאל, אבל כן רואים זרם מרכזי שתומך בעניין הפלסטיני, וסוג של קונצנזוס שלפיו העניין הפלסטיני צריך להיות מוסדר בעתיד. לא מדובר בתמיכה בגופים או בתנועות ספציפיות בקרב הפלסטינים אלא בעניין הפלסטיני. אלה דברים שנותרו בלב הקונצנזוס. גם הסעודים לא יעזו לצאת נגד התמיכה בסוגיה הפלסטינית, כולל עקרון שתי המדינות והסדרת סוגיית הפליטים. הם יכולים להיות נגד חמאס או נגד הרשות הפלסטינית, אבל לא נגד עצם העניין הפלסטיני".

האם אתה מבחין בשני צירים בהקשר של היחס של התקשורת הערבית לסוגיה הפלסטינית – הציר הפרואמריקאי שכולל את מצרים, ירדן וסעודיה מול הציר האנטיאמריקאי של איראן? "לא בהכרח. צריך להבין שהחלוקה היא לא כזאת חד-משמעית. יש גם ציר שקורא לעצמאות פן-ערבית ולא תומך באף אחד משני הצירים. יש גם תחושה שהסוגיה הערבית נמצאת בתקופה

שם לא ידעו עברית טובה, ולכן השידורים האלה לא היו אפקטיביים, בעוד שמבחינת ישראל השידורים החוצה למדינות ערב שימשו במשך שנים רבות תעמולה חכמה להיכנס דרך הקול האוטנטי".

האם המסרים היו באמת לגמרי ציוניים? כלומר, זאת הייתה תעמולה כל כך שקופה?

"המסרים היו שישאל היא דמוקרטיה במזרח התיכון הפרוע. עיתונות הממסד תיארה את המעברות כגן עדן. כלומר, לא 'אנחנו ציוניים' או 'הציונות מצליחה', אלא – 'תראו כמה טוב לערבים ולבני עדות המזרח בישראל'. הייתה תוכנית, למשל, שבה משהו הסתובב בכפרים ברחבי הארץ, ואנשים סיפרו כמה טוב לפלסטינים כאן. כלומר, תעמולה מוסווית, אבל מתוחכמת".

משנות ה-80 ואילך: דעיכה בתקשורת הממסדית ופוליטיזציה

באיזה שלב היחס לתקשורת הערבית השתנה? "בשנות ה-80 עזר ויצמן היה השר הממונה על האוכלוסייה הערבית, והוא שאף להפסיק את השידורים בערבית. בסופו של דבר הוא לא עצר אותם, אבל גם ברדיו וגם בטלוויזיה השידורים עברו רפורמה מרחיקת לכת. בתקופת שלטונו של יצחק שמיר מחלקת החדשות של הטלוויזיה בערבית זכתה בפרס הציונות. בתקופת הסכמי אוסלו היה תהליך של דעיכה בשידורי הטלוויזיה והרדיו בערבית. אריק שרון עוד ניסה בשנת 2002 לחזור לאחור ולהקים ערוץ לווייני בערבית שייקרא 'ערוץ המזרח התיכון'. הוקמו ועדות, והוא התחיל לשדר, אבל הוא דעך די מהר וירד אחרי שרון. היה גם ערוץ פרו-ישראלי ששידר מדרום לבנון, שתכנן גם תוכניות לילדים מהעולם הנוצרי".

היום מדברים הרבה על תקשורת מסיתה, שהיא מטעם חזבאללה וחמאס, למשל. נגד אל ג'זירה הופעלו סנקציות.

"זה נכון שהתקשורת הערבית במרחב היום יותר מגויסת, אבל צריך לציין שגם התקשורת הישראלית הפכה הרבה יותר מגויסת מאז השבעה

אליהו נאוי אשר נודע כמזרחן מומחה להווי הערבי ופרשן רדיו בערבית תחת השם 'דאוד אל נאטור' (לע"מ / משה פרידן)

כיום אין תמונה מונוליתית של הערוצים המשדרים מהמדינות הערביות. יש קשת של דעות מימין ומשמאל, אבל כן רואים זרם מרכזי שתומך בסוגיה הפלסטינית, וסוג של קונצנזוס שסוגיה זו צריכה להיות מוסדרת בעתיד.

מחלקת הצנזורה ברשות
הדואר סוקרת עיתונים בשנות
ה־50 (לע"מ / סדי בראונר)

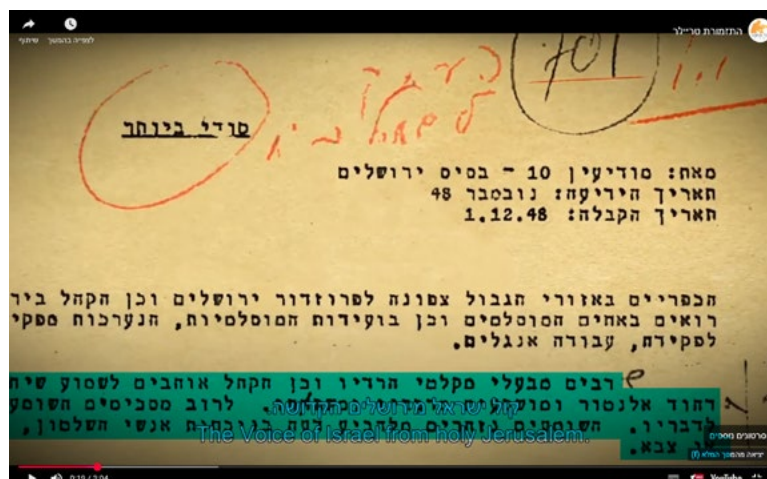
חלק מבעיית הזהות שממנה סובלים הערבים הישראלים."

איך זה משפיע על העיתונות הערבית בישראל?
"הם מייצגים זרמים. ניתן לראות בעיתונות המסחרית (שהתחילה ב־83') ירידה במעמד של העיתונאים ונטייה לכיוון הסושיאל מדיה. ההשפעה של זה מתבטאת בעיתונות שהיא יותר 'מרחבית'. במקום להיחשף ל־2 מיליון להיחשף ל־470 מיליון, זה הבדל משמעותי. הם רואים עצמם חלק מהמרחב הערבי, כולל מבחינה תרבותית, מרחב שגם חלק מיהדות המזרח מרגיש קשור אליו. העיתונות הערבית בישראל עושה מאמץ לשמור על הזהות הכפולה שלה, אבל לא באופן של קונפליקט. הם רוצים להיות אזרחים ישראלים לכל דבר, אבל עם זהות תרבותית כפולה. זה לא מנוגד. הזהות האזרחית לא צריכה ללכת נגד הזהות התרבותית או הלאומית. מבחינת שוק הפרסום, למשל, הם חלק בלתי נפרד מהמשק הישראלי וקשורים בחבל הטבור לגופים החזקים במשק הישראלי. לא מדובר בעניין שולי, כי החיבור למשק הישראלי לוקח אותם יותר ויותר לזרם המרכזי ומאלץ אותם לאמץ גישה פייסנית.

של חולשה. בכל מקרה, כולם בעד פתרון העניין הפלסטיני. כולם רואים את העניין הפלסטיני כנושא כלל־ערבי שצריך לבוא לפתרון במסגרת הסדרים עתידיים. אל תשכחו שפתרון הסוגיה הפלסטינית הוא אינטרס מובהק גם לציר הפרו־אמריקאי. הוא יכול להקל על הרבה מתחי פנים, בעיקר בירדן ובלבנון שם אחוז הפליטים הוא גדול. ואפשר לומר שבגדול יש קונצנזוס בעולם הערבי סביב היוזמה הערבית שמדברת על פתרון שתי המדינות בגבולות יוני 67'. רוב התקשורת הערבית של המיינסטרים תומכת בפתרון שתי המדינות, כשהמטרה היא הרגעת המרחב. במובן הזה לא השתנה הרבה.

"דרך אגב, חשוב לציין שגם בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל הסוגיה הפלסטינית נותרה במקום גבוה מאוד בסדר היום. לא מזמן קראתי סקר שלפיו הערבים אזרחי ישראל מצביעים על סוגיית הביטחון האישי במקום הראשון, במיוחד לנוכח רמת האלימות הגבוהה בחברה הערבית, אבל מייד אחר כך במקום השני סוגיית פתרון הבעיה הפלסטינית. ורובם מאמינים שפתרון הבעיה הפלסטינית ישליך לטובה גם על היחסים של הערבים־הפלסטינים בישראל עם השלטון, ישפר את רמת החיים, יפחית מתחים, ויפתור

גם בקרב הפלסטינים
אזרחי ישראל
הסוגיה הפלסטינית
נותרה במקום
גבוה מאוד בסדר
היום שלהם. רובם
מאמינים שפתרון
הבעיה הפלסטינית
ישליך לטובה גם
על היחסים של
הערבים־פלסטינים
בישראל עם השלטון,
ישפר את רמת החיים,
יפחית מתחים,
ויפתור חלק מבעיית
הזהות שממנה
סובלים הערבים
הישראלים

"היחס שלהם לממשלה הנוכחית הוא חד משמעי: מדובר בממשלה לא ממלכתית. העובדה שהשר איתמר בן גביר מדבר על 'שומר חומות 2', והעובדה שיש שרים שמתייחסים באופן מאוד ברוטלי לחברה הערבית הישראלית – זה כמובן בא לידי ביטוי בשידורים של התקשורת הערבית-ישראלית. יש סלידה מההתנהלות הזאת. יש דרישה ברורה להתנהגות ממלכתית גם כלפי האוכלוסייה הערבית.

"יש עוד התפתחות מעניינת שאני מבחין בה בתקשורת הערבית-ישראלית: הם רוצים לפתור את כל בעיות העולם ומתערים בסכסוכים בכל מקום. יש להם, כמו לעיתונאים היהודים, דעה על כל דבר ועניין. הם רוצים, למשל, לפתור את העניינים בסוריה, בטורקיה, אפילו בסומליה. אני חושב שהתפתחות פלורליסטית כזאת היא טובה עד גבול מסוים, כי בסוף החברה הערבית נמצאת במצב של מצוקה, ומדובר בלוקוס שאני לא יודע עד כמה הם יכולים להרשות לעצמם.

"העם הפלסטיני היום סובל יותר מכל עם אחר, ולכן הוא לא יכול להרשות לעצמו להתנגח עם כולם כאילו הוא חלק מאימפריה השואפת לפתור את כל הבעיות בעולם. אגב, אני בכלל חושב שישיראל צריכה ללמוד שהיא לא אימפריה, אין לה את הכלים והיכולות לחשוב כאימפריה. צריך להתבטא ולהתנהל בפרופורציות הנכונות. כל המרחב צריך להפנים שאין פה משחק של סכום אפס, ולכן צריך לקבל שיהיו ויתורים כואבים מכל הצדדים. אתה לא אמור לחנך את כל העולם".

מבט לעתיד: להתחיל תהליך ארוך של ריפוי

הציבור הערבי-ישראלי גילה איפוק רב אחרי השבעה באוקטובר. לא ראינו כמעט גילויים של ניצול לרעה של המצוקה הישראלית בעקבות מה שקרה בשבעה באוקטובר. האם יש אכזבה מכך שהדרג הפוליטי לא נתן לציבור הערבי-ישראלי קרדיט על כך?

"כן, אפשר לומר שיש בציבור הערבי-פלסטיני בישראל, נגיד, סוג של עלבון. הרי שרים אחדים

"לעומתם, כלי התקשורת שמזוהים עם פלגים ותנועות פוליטיות מחוברים פחות למרכזים הפיננסיים של המשק הישראלי ומרשים לעצמם לבטא עמדות יותר רדיקליות, כי הם קשורים לזרמים פוליטיים".

מה קורה בתחנות הרדיו בערבית שפועלות בישראל?

"יש שלוש תחנות בולטות כיום: 'מכאן', שזאת התחנה של רשות השידור בערבית; 'רדיו א-שמס' שהוקמה כחלק מתהליך הקמתן של תחנות הרדיו האזוריות ב-2004 ומשרדת בעיקר לצפון; ו'רדיו א-נאס' שהוקמה ב-2020. ניתן לראות הבדלים משמעותיים בין 'מכאן' לבין התחנות האחרות היות שרדיו 'מכאן' היא ממלכתית ורשמית. גם 'א-שמס' וגם 'א-נאס' מנסות להיות מאוזנות, אני לא רואה אצלן העדפה פוליטית.

"במהלך המלחמה האחרונה עלתה שאלה של טרמינולוגיה, מה אתה אומר – 'שהיד' או הרוג? הם יודעים גם שיש מעקב צמוד אחריהם, ואפילו קיבלו אזהרות בעניין הזה. אתה לא תראה אף אחד שמשתמש במונח 'שהיד'. ובאשר למעשי הרג של אזרחים הם משתמשים במונח שמשמעותו 'פשיעים', גם כלפי הרג ילדים ברצועה וגם לגבי הרג ילדים בעוטף. לגבי חיילים ישראלים הם יהיו ניטרליים. לא תראה שהם אומרים על חייל הרוג ישראלי 'חלל' – הם ישתמשו במונח ניטרלי של 'חייל נהרג'. לגבי הממשלה הנוכחית – כולם רואים בממשלה הנוכחית ממשלה עוינת לאוכלוסייה הערבית. כאן יש כמעט קונצנזוס.

"לקול ישראל בערבית יש חשיבות בטחונית": מסמכים מודיעיניים סודיים מתוך תוכנית התעמולה הסודית של בן גוריון (צילום מסך מתוך קדימון לסרט "התזמורת", yes דוקו ב-Youtube)

יש עוד התפתחות מעניינת שאני מבחין בה בתקשורת הערבית-ישראלית: הם רוצים לפתור את כל בעיות העולם ומתערים בסכסוכים בכל מקום. יש להם, כמו לעיתונאים היהודים, דעה על כל דבר ועניין. הם רוצים, למשל, לפתור את העניינים בסוריה, בטורקיה, אפילו בסומליה

ניסו לייצר שומר חומות 2, בזמן שהציבור הערבי-ישראלי התנהג בבגרות יוצאת דופן. ולמעשה, אם אתה בוחן את הדברים, אתה רואה שהציבור הזה התנהג בבגרות רציפה מאז 48'. לא הייתה אף מלחמה שבה הוא יצא נגד המדינה או ניצל את המצב לפגוע בה.

"יש שני מרכיבים שיכולים להבעיר את הסכסוך, שני פרמטרים מאוד רגישים: אדמות ומקומות קדושים. כל פגיעה בהם יכולה להבעיר את השטח. כל ממשלות ישראל הצהירו שלא עולים למתחם מסגד אל-אקצא, אז למה צריך לעלות בכוונה בתקופות של מתח? מדובר באקט פוליטי שרוב הישראלים מתנגדים לו".

הופתעת לטובה שלא הייתה התקוממות בערים המעורבות אחרי טבח השבעה באוקטובר?
"לא באמת, כי אני חושב שהייתה התנהגות טיפוסית שהייתה די עקבית לאורך כל השנים. כל מה שנאמר על האוכלוסייה הזאת כל השנים – שהיא פצצה מתקתקת וכו', הוא לא נכון. אין להם גם את היכולת הזאת, והציבור הישראלי צריך להפנים זאת ולחבק ולסגור פערים. אתה רואה שלמרות כל ההסתה יש אוכלוסייה שמתנהגת באחריות ובאפיק. היא לא מעוניינת בדם ומאמינה שהאינטרסים שלה יבואו לידי ביטוי טוב יותר אם הסוגיה הפלסטינית תיפתר בדרכים מדיניות".

מה אנחנו בציבור היהודי לא יודעים כשאנחנו לא קוראים, מאזינים או צופים בתקשורת הערבית?
"הציבור היהודי לא מבין כמה מסוכנת תופעת האלימות בחברה הערבית, שיכולה להתפשט לכל כיוון. זה מצב שכל מי ששותק, פוגע בסופו של דבר בעצמו. בסוף זה בומרנג. וכאן אין ספק בכלל שהאחריות היא של המדינה. הדבר הזה לא יכול להיפתר בדרך אחרת. לא מדובר בעניין קהילתי או ועדות סולחה – כך מרגיעים או מכבים שריפות, אבל אם רוצים לפתור את הבעיה, צריך שהמדינה תעשה עבודה רצינית. כמו שפתרו את האלימות בגבעת אולגה, בנתניה או בשכונת הארגזים ובשכונת התקווה.

"צריך לקבל החלטה מלמעלה שמפרקים את האלימות בחברה הערבית, ואני משוכנע שהציבור שלנו ייתן גיבוי. ברור שזה כרוך במהלכים קשים כמו מעצרים ופגיעה בחירות, אבל אם היה מדובר בעניין ביטחוני – המדינה לא הייתה מהססת לרגע. אז למה עכשיו היא מהססת? כי יש גורמים בפוליטיקה הישראלית שמפנטזים לעצמם שהחברה הזאת תאכל את עצמה מבפנים, מבלי שזה יזלוג החוצה. זאת טעות חמורה. מדובר בסוגיה שצריכה להדליק נורה אדומה חזקה".

ראית שיפור בתקופת ממשלת השינוי?

"בוודאי. זאת אמנם הייתה רק ההתחלה, אבל בשנה הזאת ראינו ירידה במופעי האלימות ובמספר הרציחות בפעם הראשונה במשך עשור. ויש לי ביקורת על התקשורת הישראלית שלא מגויסת לנושא הזה, ולא מבינה את הסכנה. ואני מכיר כמעט את כולם בעיתונות, אבל היום אני מתרשם שכשפונים אליי מבקשים בכתב לדעת מה אגיד כשאופיע. אני לא מוכן לתנאים האלה. מתייחסים אלי בגישה של חוקר משטרה.

"יש רגרסיה קשה בשני הצדדים, ואנחנו רואים אותה בכל התחומים. לא רק בתקשורת, גם בנרטיבים היסטוריים, בכל תחום. היום באקדמיה קשה אפילו לשמוע את המושג 'עם פלסטיני' בלי לעורר ויכוחים. המלחמה הזאת החזירה את השיח אפילו רחוק יותר מאשר לפני 48'. אנחנו כאילו שוב בתחילת הסכסוך, משני הצדדים. תהליך הריפוי ייקח שנים עד שנוכל לבנות מחדש מציאות שבה שני העמים יחיו זה עם זה ביחד בארץ הזאת, ועד שיפנימו שבלעדיות לא תהיה אף פעם, לאף צד. אני מאמין שבסוף נצטרך למצוא נוסחה בין-לאומית, קצת כמו גננת, אבל זאת חייבת להיות גננת קשוחה". ■

פרופ' מוסטפא כבהא, ראש תחום לימודי המזרח התיכון במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות, והממונה המוסדי על לימודי הסטודנטים הערבים באוניברסיטה הפתוחה

יש רגרסיה קשה
בשני הצדדים,
ואנחנו רואים אותה
בכל התחומים. לא
רק בתקשורת, גם
בנרטיבים היסטוריים,
בכל תחום. היום
באקדמיה קשה אפילו
לשמוע את המושג
'עם פלסטיני' בלי
לעורר ויכוחים

מוחמד מ'אדלה, איש רדיו וטלוויזיה ערבי-ישראלי. מנהל חטיבת החדשות ומגיש בכיר ברדיו א-נאס המשדר מנצרת וכן עורך ומגיש בכיר בערוץ MUSAWA המשדר מרמאללה (Zaher333, CC BY-SA 4.0,) (via Wikimedia Commons)

בונים במרץ את הבית השלישי

עם סיום מלחמת ששת הימים פסקה הרבנות הראשית על איסור כניסה גורף להר הבית, שעונש כבד חל על הפרתו. חמישים וחמש שנים מאוחר יותר נצפו למעלה מחמישים אלף יהודים דתיים פוקדים את ההר, תוך הפרה מודעת של האיסור ההלכתי. מה הביא לשינוי דרמטי זה? המאמר דן בזיקה ההדדית שבין השינויים ההלכתיים ביחס לכניסה להר לבין התעצמות קבוצות פעילי המקדש ומעורבות חבריהן בלב העשייה הפוליטית במדינת ישראל

לכל דורש. האפשרות הפיזית של המגע בקודש, ואולי אף מימוש התפילה האולטימטיבית לבניין "הבית", נתקלו בפסיקה ההלכתית של הרבנות הראשית, שבהסתמך על מסורות קודמות, ועל שיקולים פוליטיים בני הזמן אסרה על כניסה להר.

אולם מתחת לפני השטח החלו להישמע קולות אחרים אשר ביקשו "לממש" את הכיבוש. קולות אלו, שהיו אז מעטים ונתפסו כ"הזויים", התגברו ברבות השנים והביאו לשינוי דרמטי ביחסו של חלק גדול מהציבור האמוני לאיסור הכניסה להר, לחזון בניין בית המקדש השלישי, ובמקביל לכך – להקמת קבוצות שוחרי המקדש שהובילו מהלך זה.

השינוי בגישה הובל אחרי מלחמת ששת הימים על ידי "נאמני הר הבית וארץ ישראל" בראשות גרשון סלומון, ועל ידי האחים דוד ואביגדור אלבוים מחסידות בעל"ז. בשנות ה-80 התגבר השיח על החזרה להר הבית בעקבות הפינוי מסיני, חשיפת כוונתה של המחתרת היהודית לפוצץ את כיפת הסלע והקמת מכון המקדש.

מאז, כל אירוע מדיני או ביטחוני – הסכמי אוסלו בשנות ה-90, אינתיפאדת אל-אקצא בתחילת שנות ה-2000, ההתנתקות מעזה ומצפון השומרון ב-2005, מבצע צוק איתן והקמת מנהלת הר הבית (2014), כשכל מבצע צבאי, ובוודאי המלחמה הנוכחית, מגבירים את מרכזיותו של החזון ואת כוחם של המבקשים את מימושו בידי בשר ודם. הקשרים בין השינוי בפסיקה ההלכתית ועליית מעמדם וכוחם הפוליטי של שוחרי ההר

שולי האירועים הרודפים זה אחר זה מאז השבעה באוקטובר 2023 – ובהם המלחמה בעזה, המלחמה בלבנון, החטופים, העקורים שפנו מהצפון ומהדרום, ההפיכה המשטרית, נפילת שושלת אסד בסוריה ועוד – מתקיימת פעילות שעבור רבים נחשבת שולית, מגזרית, ויש שיאמרו – אזוטריה ופונדמנטליסטית.

אולם בפועל הפעילות הזו רוחשת ללא הרף, יוצרת שינויים דרמטיים משמעותיים לאזור מבחינה תיאולוגית, פוליטית, חברתית וכלכלית. היא נסובה סביב הר הבית, ונושאה הם קבוצות שוחרי המקדש, הפועלים בנחישות ובעקביות, בעיקר מאמצע שנות ה-80, בכדי לקדם את זכויות היהודים בהר, במטרה לכונן עליו את בית המקדש השלישי מעשה ידי אדם.

חשוב לציין כי אזכור חורבן בתי המקדש, הפולחן שהתקיים בהם והתפילה לבניינו של בית המקדש מלווים את מעגל השנה היהודי, ונשנים בימי חג ובימי צום ואבל. הם נזכרים בתפילות ובטקסי מעגל החיים ומופיעים לרוב בחפצי יודאיקה ובמבנים ארכיטקטוניים. זהו חלק בלתי נפרד מהמסורת היהודית, שלאורך ההיסטוריה אף חיפשה ומצאה חלופות רוחניות, פרקטיות, ריטואליות ואדריכליות לתפקיד החברתי המאחד שמילא בית המקדש בעולם העתיק.

התפילה לבניין בית המקדש, שלאורך שנים הייתה מנותקת ממצאיות פוליטית פגשה בה עם סיום מלחמת ששת הימים, כאשר ירושלים המזרחית נכבשה, והגישה להר הבית הייתה פתוחה

Ruslan Maiborodin (/ Shutterstock.com)

עוצמה סימלית שרק הולכת וגוברת: תפילות יום שישי בהר הבית (Imago / Alamy Stock) (Photo)

כל אירוע מדיני או ביטחוני מגבירים את מרכזיותו של החזון בשאיפות של נאמני ההר ואת עוצמתם של המבקשים לממש חזון זה

אדם נדחקו לשוליה של התודעה הקולקטיבית בציבור היהודי בישראל. אולם גלי ההדף של הפינוי מסיני לא שכחו אצל הרב ישראל אריאל, רבה של העיר ימית ומספר 2 בתנועת כך אשר גרס כי הפינוי נגרם בשל היעדר שליטה יהודית בהר הבית, ובלשונו "כשהלב אינו פועל כראוי הגפיים נמקות ונכרות" – כלומר, כשאין ריבונות יהודית בהר הבית ופולחן המקדש אינו מתקיים – נעשים ויתורים על חלקים מארץ ישראל ותהליך הגאולה נסוג לאחור. בפעילות נחושה הקים אריאל בלב הרובע היהודי בעיר העתיקה את "מכון המקדש", שמאז הקמתו מבקש לחנך ולקדם את "תודעת המקדש" בקרב ילדים, בני נוער ומבוגרים במגוון אמצעי המחשה חזותיים, אמנותיים וטקסיים.

בשנות ה-90, לצד המשך פעילותם של "נאמני הר הבית" ושל "התנועה לכינון המקדש", פעלו

שלובים זה בזה, בהמשך, אערוך חלוקה מלאכותית בין השניים שתאפשר בחינה מחדש של הקשרים ביניהם ותתרום להבנת השפעתה של סוגיה זו ושל העוסקים בה על המציאות הגיאופוליטית שבה אנו מצויים כיום:

"כשהלב אינו פועל הגפיים נמקות": מהתייחסות מהפכנית ומיליטנטית לכיבוש התודעה

הנסיגה מסיני (1982) העלתה את סוגיית השליטה בהר הבית לדיון בקרב האליטות של החברה הדתית-לאומית ובראשם גוש אמונים. הדבר הביא בין היתר להתארגנות שנודעה לימים כ"מחתרת היהודית", שתכננה לפוצץ את כיפת הסלע וביצעה פיגועי נקמה בפלסטינים. פעילות חברה גונתה כמעט מקיר לקיר, ונושא ההר, הביקור בו ורעיון בניין המקדש מעשה ידי

לבג"צ, ואף הורתה למתנגדים לא לשתף פעולה עם רשויות המדינה.

מאז 2002 ארנון סגל מפרסם עמוד שבועי בעיתון "מקור ראשון" בענייני ההר והמקדש, והוקם הארגון "סטודנטים למען הר הבית". בשנת 2014 הוקמה "מנהלת הר הבית", והרב שמשון אלבוים (דור שלישי לפעילי המקדש) נבחר על ידי נציגי הארגונים לעמוד בראשה.

מגמה זו קיבלה גם גיבוי פוליטי החל מהכנסת ה-18 (2009) עם בחירתו של ד"ר מיכאל בן ארי, איש תנועת כח ופעיל בארגוני המקדש, לחבר כנסת מטעם האיחוד הלאומי, והמשיכה עם מינויים של ראשי "מנהיגות יהודית" לכנסת במסגרת הליכוד: משה פיגלין – פעיל נמרץ למען תפילת יהודים בהר בכנסת ה-19 (2013), ויהודה גליק – מנכ"ל מכון המקדש לשעבר בכנסת ה-20 (2016).

המגמה הלכה וצברה תאוצה, ודומה שהגיעה לשיאה בבחירות האחרונות, בנוכחות המסיבית של פעילי המקדש או צאצאיהם בין חברי הכנסת של "עוצמה יהודית" ו"הציונות הדתית". ראש וראשון, איתמר בן גביר – איש תנועת כח, ממנהיגי נוער הגבעות, שבעבר הסתופף תחת גגו של ארגון שוחרי המקדש, עומד היום בראש סיעת "עוצמה יהודית"

למען חיזוק תודעת הר הבית גם אנשי כח ובהם ברוך מרזל, מיכאל בן ארי, עו"ד ברוך בן יוסף, איתמר בן גביר, וכן פעילים עצמאיים כיהודה עציון, פרופ' הלל וייס ומנחם בן-ישי. במקביל צמחו ארגונים חדשים כ"נשים למען המקדש" ו"משמר המקדש" מייסודו של ארגון "אל הר המור". בפעילותם בא לידי ביטוי השינוי הטקטי: מגישה מיליטנטית לוחמנית ורבולוציונית, כפי שבאה לביטוי בפעילות "המחתרת היהודית", לגישה אבולוציונית המתבססת על חינוך ועל כיבוש התודעה. זאת, במקביל לשינוי שחל בקרב ציבור המתנחלים הכללי, ונודע בשם "התנחלות בלבבות".

כך הפך מכון המקדש לסוכן שינוי מרכזי בהטמעת רעיון העלייה להר ובניין המקדש במערכת החינוך הממלכתית דתית.

בשנת 2000 חברו תנועות אלה (למעט "נאמני הר הבית") להתארגנות משותפת תחת "ארגון הגג של שוחרי המקדש". בפגישות משותפות הצליח הארגון לכנס רבנים בעלי השפעה, ומאוחר יותר אף ייסד את "הסנהדרין החדשה" (2004), שהייתה גורם בעל משקל משמעותי במהלך ההתנתקות מחבל עזה וצפון השומרון, ומיצבה עצמה כתחליף

יהודה גליק (Amitay)
Salomon, CC BY-SA 3.0, via
Wikimedia Commons

ארנון סגל (שילוני, CC BY-
SA 4.0, via Wikimedia
Commons)

קבוצת יהודים עולה להר הבית
ביום ירושלים, 2022 (משנה
למלך האריות, CC BY-SA 4.0,
via Wikimedia Commons)

אריאל שרון ז"ל עולה להר
הבית בספטמבר 2000 - צעד
שרבים רואים בו אחד הגורמים
לפתיחת האינתיפאדה
השנייה (AP Photo/Eyal
Warshavsky, File)

ההלכתי לביקור בהר הבית בקרב הציבור האמוני: כשבועיים אחרי מלחמת ששת הימים פסקה הרבנות הראשית איסור חמור על כניסה להר (איסור כרת). האיסור ההלכתי לצד האלימות הפלסטינית הגוברת הרחיקו יותר ויותר מבקרים ישראלים מההר, ופעילי ההר נתפסו בציבור כקומץ פונדמנטליסטי שולי, ויש אף שאמרו "הזוי".

ראשיתה של פרימת האיסור ההלכתי נקשרה למימוש הסכמי אוסלו, כאשר בשנת 1997 פרסם ועד רבני יש"ע קריאה לעלייה להר הבית – לכל אדם, על פי פסיקת רבו, ובזאת חתר הן תחת פסיקת הרבנות הראשית בנושא, והן תחת זיהוי הנושא כסוגיה ממלכתית. סגירת שערי הר הבית בפני לא מוסלמים מספטמבר 2000 לאורך שלוש שנים, בעקבות פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה, העצים את קולן ואת כוחן של קבוצות שוחרי המקדש, והביא לגידול משמעותי במספר המשתתפים ב"סיבובי השערים" סביב הר הבית מדי ראש חודש – פעילות שהאדירה את מרכזיות ההר בתודעת המשתתפים, ובה בעת פתרה את הדילמה ההלכתית בנוגע לביקור בהר.

ומכהן כשר לביטחון לאומי, בשעה שאשתו, איילה בן גביר, עובדת במסגרת מנהלת ההר, ואחד מעוזריו הפרלמנטריים הוא בנו של הרב שמשון אלבוים, העומד, כאמור, בראש מנהלת ההר. שר המורשת עמיחי אליהו, בנו של רבה של צפת, הרב שמואל אליהו, שהשתתף בעבר באופן פעיל בפגישות של ארגון שוחרי המקדש. אליהו הוא נכדו של הראשון לציון, הרב מרדכי אליהו, שגם אם סמך את ידיו על איסור הכניסה אל ההר, תמך ביוזמה לבנות בית כנסת בפאתי ההר – במקום שלפי כל הפוסקים לא היה חלק ממקום המקדש – ובירך עליה. חבר הכנסת יצחק קרויזר הוא בנו של הרב יהודה קרויזר העומד בראש ישיבת הרעיון היהודי שייסד הרב כהנא, רב הישוב מצפה ריחו ופעיל לחידוש עבודת הקורבנות. וי"ר ועדת חוקה, חוק ומשפט – חבר הכנסת שמחה רוטמן, המתגאה בהיותו נצר לשושלת דורשי מקדש.

השינוי ההלכתי: עלייה להר – מ"איסור כרת" ל"מצווה רבה"

בד בבד עם שינוי מעמדם החברתי והפוליטי של הפעילים והתנועות, חל שינוי דרמטי ביחס

**ראשיתה של פרימת
האיסור ההלכתי
נקשרה למימוש
הסכמי אוסלו, כאשר
בשנת 1997 פרסם
ועד רבני יש"ע
קריאה לעלייה להר
הבית – לכל אדם, על
פי פסיקת רבו, ובזאת
חתר הן תחת פסיקת
הרבנות הראשית
בנושא, והן תחת
זיהוי הנושא כסוגיה
ממלכתית**

מצית מהומות: השר בן-גביר
עולה להר הבית
Eddie / Alamy Stock
(Photo)

תפיסה זו אמנם לא התקבלה, ומובילי העליות להר מקפידים על מסלול הליכה בשטח שבו, על פי תפיסתם ההלכתית, אין חשש למעבר באזורים שבהם עמד המקדש, אולם פסיקתו של הרב אריאל פתחה את סכר איסור הרבנות, שהלך והתרחב לאורך השנים, עד שבאופן לא מפתיע ח"כ רוטמן קרא לאחרונה למוסד זה, שעדיין מחזיק באיסור, "להתיר עליית יהודים להר" (5.12.24), ובכך ביקש למקם מחדש את הנושא תחת המטרייה הממלכתית.

תנועות המקדש, לצד עידוד עליות להר, פעלו לאורך השנים גם לערעור סמכות המשטר הקיים במדינת ישראל, הפועל לשיטתם לאור עקרונות הזרים ליהדות, ומסיג את העידן הגאולי לאחור. ראשיתו של הערעור על סמכות המדינה, שנתפסה באופן מסורתי על ידי תלמידי הרב צבי יהודה קוק כאתחלתא דגאולה, הייתה כאמור בפינוי סיני. אז קרא לראשונה הרב אריאל, שכהן כרבה של

שנת 2000 הייתה גם השנה שבה פרסם הרב אריאל, המייסד והעומד בראש מכון המקדש, את חיבורו "מצוות בהר הבית בזמן הזה", ובו הפסיקה כי ביקור בהר, או בלשונו "עלייה להר", הינה מצווה רבה – היינו, מצווה שיש לה ערך מיוחד וגבוה יותר מכל מצווה אחרת, כמו למשל פיקוח נפש או פדיון שבויים, שבסיסה ההלכתי הוא "מצוות כיבוש".

לשיטתו של הרב אריאל, "מצוות כיבוש הארץ היא מצווה מן התורה בכל דור ודור... שחרור מקום המקדש – הוא פסגת הכיבושים בארץ לקראת בניין הבית". תפיסה הלכתית זו שומטת את ההבחנות בין רמות הקדושה השונות אשר היו נהוגות בשעה שהמקדש עמד על כנו, ומידרו אנשים מכניסה לאזורים מסוימים בהר על סמך שיוך דתי, מין או שיוך שבטי, וגורסת כי כל תחומי ההר פתוחים בפני כל היהודים מתוקף דין כיבוש.

עליית כוחן של הסיעות הדתיות-לאומיות והפיכתן לכוח השלישי בכנסת, התמשכות המלחמה, והאירועים הדרמטיים באזורנו נותנים בידי תנועות המקדש כוח בלתי מסויג לקדם את מה שהן רואות לנגד עיניהן כמימוש חזון הגאולה - השבת סמכות הסנהדרין, או "הכנסת הגדולה", לתפקודה כרשות מחוקקת ושופטת גם יחד ולחידוש הפולחן המקדשי

ישיבת ימית, לסירוב פקודה ולהתנגדות אקטיבית לפינוי.

השינוי המשפטי והטריטוריאלי: בין "הכנסת" ל"סנהדרין", ומצוות כיבוש בעזה, בלבנון ובדמשק

שנים מאוחר יותר, עם ההתנתקות מרצועת עזה וצפון השומרון, היו אלה פעילי המקדש שהקימו את "הסנהדרין החדשה" (2004) כגוף שיפוטי מתחרה לבג"צ, ופסקו שמתנגדי הנסיגה לא ישתפו פעולה עם שילטונות מדינת ישראל שהורו על הפינוי. מאוחר יותר (2015) הם פרסמו קריאה לתמיכה בחשודים היהודים בהצתה בכפר דומא, שהביאה לרציחתם של בני משפחת דוואבשה, ולפציעתו הקשה מכוניות של בנם בן ה-4.

עליית כוחן של הסיעות הדתיות לאומיות והפיכתן לכוח השלישי בכנסת במקביל להתנהלות משפטו של נתניהו, התמשכות המלחמה, והשינויים הגאופוליטיים הדרמטיים באזורנו, נותנים בידי תנועות המקדש כוח בלתי מסויג לקדם את מה שהן רואות לנגד עיניהן כמימוש חזון הגאולה - השבת סמכות הסנהדרין, או "הכנסת הגדולה", לתפקודה כרשות מחוקקת ושופטת גם יחד ולחידוש הפולחן המקדשי.

מהלך זה התחיל בהתמקדות בהליך פורמלי של סירוס המערכת המשפטית: הם עוקפים את אי-ההסכמות "על הפרטים הקטנים" ואת חילוקי הדעות ההלכתיים בנוגע להר הבית. בכך הם נסמכים על תחושת העוינות שקיימת במחנה החרדי כלפי בית המשפט העליון בשל פסילת חוק טל בזמנו, ועל העלבון במחנה האמוניימני בשל עמדתו בסוגיית ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון, מגייסים את כוחם הפרלמנטרי כדי למגר את כוחו של בית המשפט, ובכך חותרים

להפוך את הכנסת לבעלת סמכויות (לפחות כפי שהן מתוארות בכתובים) שהיו לסנהדרין ולכנסת הגדולה בימים עברו, הן כפוסקת והן כשופטת, כאשר הממשלה היא זרוע ביצועית שלה.

אחת המטרות של המהלך הזה תהיה מן הסתם העברת מקום מושבה של "הכנסת החדשה" להר הבית. אישוש לקריאה זו אפשר למצוא בדברי חז"ל לשעבר משה פייגלין שהצהיר באחד מביקוריו בהר כי לא ירחק היום שבית המשפט יישב בהר הבית.

למהלך זה מצטרפת המלחמה בעזה ובלבנון, חבלי ארץ שבהם הם רואים חלק אינטגרלי ממדינת ישראל, כמו גם סוריה שמטרה הופל לאחרונה, וצה"ל כבש חלקים ממנה. יעידו על כך תגי המקדש שענדו מספר לא מבוטל של חיילים שלחמו בחזית, ולא פחות מכך הכינוי "מלחמת המקדש" שהעניק לה משה פייגלין, והדרשות המתרבות על דמיון האותיות בין "דמשק", בירת סוריה, ובין ה"מקדש".

כמו תנועות מהפכניות רבות, גם תנועות המקדש אוחדות במסרים מסורתיים החוזרים ונשנים בליטורגיקה, בלימוד המסורתי ובטקסי מעגל השנה, אולם באופן מהותי תנועות אלה חותרות תחת הקיום המסורתי, שאותו הן מכנות "תורת הגלות", ומבקשות לכוון מהפכה פוליטית, תיאולוגית ומשפטית, אותה הם מכנים "תורת הגאולה" אשר היא מימושה יתבטא לשיטתם בבניין בית המקדש השלישי בהר הבית.

ד"ר שרינה חן היא מחברת הספר **במהרה בימינו - תמורות ביחסו של הציבור הדתי-לאומי להר הבית**, מכון בן-גוריון, 2018

להסכת במסגרת "כאן זה שאם": <https://www.regthink.org/podcasts/sham-ze-kan-se02ep12/>

תום ניסני, מנכ"ל ארגון 'בידינו - למען הר הבית' מדרך עולים להר הבית בביקורם בהר (משנה למלך האריות, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

צועדת אל הלא נודע

נפילת משטר אסד היא אירוע מכונן החותם פרק משמעותי בהיסטוריה של סוריה. המדינה במתכונתה החדשה עומדת בפני משימות משמעותיות וגורליות, בהן אתגר השיקום והפיוס, הצורך לנווט בין הפטיש הטורקי לבין הסדן הכורדי, והיכולת להתנהל עם שלטון מפוצל ומפולג ללא צבא. ההצלחה או הכישלון בעמידה במשימות אלה יכתיבו, ככל הנראה, גם את ההשפעה של האירועים על היחסים עם ישראל

ועלייתו של חאפז אל-אסד בשנת 1970 סימנו את התפנית המשמעותית ביותר בתולדותיה של סוריה המודרנית. עליית הבעת' העבירה את מרכז הכובד של הפוליטיקה הפנים-סורית מהעיר אל הכפר והובילה לדעיכת מעמדן של המשפחות הפיאודליות, שכוננו בפיו של ההיסטוריון הידוע פיליפ ח'ורי The Absent Lands Lords, ושלטו בסוריה מאמצע המאה ה-19 ועד לעליית הבעת' בשנת 1963.

עלייתו של נציג הפריפריה החברתית ובן לקבוצה הטרודוקסית באסלאם המחישה את התמורה המתחוללת בסוריה, שבה האליטה הכפרית הפריפריאלית דחקה לחלוטין את האליטה העירונית הוותיקה. מאז עליית אסד האחים המוסלמים היו החזות הפוליטית והאידיאולוגית של מאבק האליטה העירונית נגד ההגמוניה של האליטה הכפרית הפריפריאלית שבנתה את ארמון העם בדמשק. המאבק בין האחים המוסלמים לבין משטר הבעת' ידע תפנית בשנת 1976, כאשר האחים המוסלמים הכריזו מלחמת ג'יהאד נגד מי שנתפס בעיניהם "עדו אללה" – אויבו של אללה, קרי חאפז אל-אסד. העימות האלים בין האחים המוסלמים למשטר הגיע לשיאו באירועי חמאה בתחילת 1982, כאשר כוחות המשטר טבחו בתושבי העיר, לאחר שהאחים המוסלמים השתלטו עליה והתבצרו בה.

הטבח של חמאה סימן תפנית בגישתו של אסד כלפי העיר הגדולה בסוריה. לאחר ההכרעה הוא אימץ את גישת הגשרים הפתוחים עם שלושה מוקדי כוח בעיר: חכמי ההלכה ואנשי הדת,

בועות לפני פרוץ ההתקוממות העממית בסוריה במרץ 2011 התראיין שליט סוריה המודח בשאר אל-אסד והעריך כי גל ההתקוממויות שנודע בכינוי 'האביב הערבי' לא יגלוש לסוריה. להערכתו של אסד, הדבקות של סוריה באידיאולוגיה הפאן-ערבית והיותה חלק בלתי-נפרד מציר ההתנגדות מחסנים אותה מפני התקוממויות ומעניקים למשטר לגיטימציה עממית רחבה.

אסד שגה בהערכתו, כשם ששגה בדרך האיווולט שנקט בה כדי להתמודד עם ההתקוממות העממית שפרצה במעוזים העממיים של מפלגת השלטון. באופן לא מפתיע, המשטר הטוטליטרי של הבעת' זיהה את ההתקוממות כתולדה של קונספירציה אזורית ובין-לאומית שכל מטרתה הפלת המשטר בשל היותו חלק מציר ההתנגדות, ללא כל התייחסות עניינית לגורמי העומק הפנימיים אשר הוציאו את ההמונים אל הרחובות.

עצם העובדה שההתקוממות העממית החלה בדרעא (שממנה באו מרבית ראשי הממשלה בתקופת הנשיא חאפז אל-אסד) והתפשטה לאל-רסטן ודיר אל-זור ולעוד אזורים פריפריאליים, מלמדת על שבר ומשבר בלגיטימציה של משטר הבעת' בסוריה.

משטר הבעת' בסוריה: רקע היסטורי

מאז עלייתו של משטר הבעת' לשלטון הוא נתקל בהתנגדות מצד הזרם האסלאמיסטי בסוריה, וכבר בשנת 1963 נרשמה התנגשות ראשונה בעיר חמאה. עליית הבעת' לשלטון בשנת 1963

Ruslan Maiborodin (/ Shutterstock.com)

חטאי האב: מורד ניצב על
פרצופו של אסד (CTK / Alamy)
(Stock Photo)

כרסום משמעותי במדינת הרווחה אשר הוקמה בשנות ה־50 וה־60. התוצאה הייתה ניתוק המשטרים מבסיסי התמיכה העממיים: הפריפריות החברתיות.

כיצד שרד המשטר את ההתקוממות הארוכה?

למרות התרופפות הזיקה בין המשטר לבין יסודותיו החברתיים בעידן בשאר אל-אסד בצל העידן הניאו-ליברלי, הברית עם העיר הגדולה הוכיחה את יעילותה עם פרוץ ההתקוממות. שתי הערים הגדולות בסוריה, דמשק וחלב, לא ממש יצאו נגד המשטר, ואף לא אחת מהן ידעה מחאה המונית שאיימה על המשטר.

שתי הערים אמנם לא התייצבו בכל הכוח לצד המשטר, אולם היה די באדישות מצידו כדי לשרוד את ההתקוממות. התשובה לשאלה כיצד הצליח המשטר לשרוד את ההתקוממות ולגבור על המורדים, תלויה במידה רבה במורשת שהותיר הנשיא חאפז אל-אסד. השותפות הלא-שוויונית

הסוחרים העשירים והאינטלגנציה העירונית, וייסד מודל של שותפות, אמנם אל-שוויונית, עם העיר. בעוד הפיקוד על הצבא ומנגנוני הביטחון היה בידי האליטה העלווית, הרי הזרועות האזרחיות של השלטון ניתנו בידי המוסלמים הסונים. ברית זו עמדה ביסוד היציבות הפוליטית בסוריה במשך שני עשורים, עד למותו של אסד האב. חטאו הגדול של אסד הבן היה לא שמר על האיזון, שנשתמר בתקופת אסד האב, בין המחויבות הפוליטית והחברתית כלפי הפריפריה לבין הפתיחות כלפי העיר הגדולה.

בשאר אל-אסד הרחיק לכת בפתיחות כלפי העיר הגדולה ומעמד הסוחרים העשירים, והסרת המכסים מעל סחורות מטורקיה היטיבה עם הסוחרים העשירים, אולם פגעה בבתי החרושת הקטנים בפריפריה, כפי שהעיד בזמנו ריאד' חג'אב, מושל מחוז אל-לאד'קיה (מעוז העלווים בסוריה) וראש הממשלה שערק לשורות האופוזציה.

המשטר בעידן בשאר אל-אסד, כמו כל המשטרים בעולם הערבי, קידם הפרטה לצד

**חטאו הגדול של
אסד הבן היה בכך
שהוא לא שמר על
האיזון, שנשתמר
בתקופת אסד האב,
בין המחויבות
הפוליטית והחברתית
כלפי הפריפריה לבין
הפתיחות כלפי העיר
הגדולה**

מתקפת המורדים בדמשק:
המשטר שהחזיק מעמד שנים
נפל בתוך שבועיים
(צילום: אורן זיו)

טוטליטריים באזור, הקהילה או ההיכרות האישית הייתה הבסיס לבנייתו של פיקוד צבאי נאמן. אסד האב, למוד ניסיון מההפיכות הצבאיות שידעה סוריה בין השנים 1948–1966, השעין את משטר הבעת' על שני יסודות איתנים: נאמנות הפיקוד העליון של הצבא וגיוון מקורות המודיעין והשליטה של מנגנוני ביטחון שונים. הקוהרנטיות של הפיקוד העליון של הצבא הוכיחה אף היא את יעילותה במהלך השנים הארוכות של המרד, ועל אף המקרים הרבים של עריקות משורות הצבא הסורי, הרי לא נרשמה פרישה של דיוויזיה שלמה מהצבא. הלכידות של הפיקוד העליון הייתה גורם מרכזי להצלחת המשטר לעמוד בפני פרץ ההתקוממות. נוסף על כך, המשטר הצליח לגייס את הקהילה העלווית בסוריה ולהעמידה על הרגליים האחוריות במה שנתפס כמלחמת קיום נגד הארגונים הג'יהאדיסטיים. מעשי הטבח

בין העיר לבין הכפר הוכיחה את עצמה בכך ששתי הערים הגדולות לא יצאו בהמוניהן נגד המשטר במהלך כל שנות ההתקוממות והמרד. גם כאשר איבד המשטר את השליטה על חלקה המזרחי של חלב, זו הייתה השתלטות של המורדים יותר מאשר התקוממות של התושבים המקוריים. האדישות והפסיביות בשתי הערים הגדולות האריכו את ימיו של המשטר בשנים הקשות ביותר מבחינתו, השנים הראשונות של המרד. היבט אחר של מורשת אסד האב שמסביר את יכולת ההישרדות של המשטר הוא המבנה של הפיקוד הצבאי. במשך שלושה עשורים פעל אסד באופן שיטתי כי להבטיח בניית פיקוד עליון של הצבא שכולו נאמן באופן אבסולוטי לנשיא ולמשטר. לפי דיווחים שונים הקפיד אסד לעבור על הרשימות המפורטות של צוערים בקורסי קצינים. כמו במקרים דומים של משטרים

וההוצאה להורג שביצעו ארגונים אלה רק סייעו במלאכתו של המשטר להקים את המליציות של המשמר הלאומי.

יחד עם זאת, לא היה די בכך כדי להבטיח את שרידות המשטר ואת מניעת נפילתו. עלייתו של ארגון המדינה האסלאמית תחילה וג'בהת אל-נצרה (היא תחריר אל-שאם כעת) ציירה את החלופה האסלאמיסטית למשטר כגרועה ממנו בשל מעשי טבח נוראיים ומתועדים של ארגונים אלה נגד מתנגדיהם ונגד תומכי המשטר. החשש מפני אנרכיה או חלופה אסלאמיסטית-ג'יהאדיסטית היה במובן מסוים גורם נוסף שהאריך את ימיו של המשטר בשל היעדר של חלופה טובה יותר.

שרידות המשטר והניצחון על המורדים לא היה מתאפשר לולא הסיוע הצבאי, המדיני והכלכלי מצד בעלי בריתו האזוריים והבין-לאומיים של המשטר. חזבאללה היה ראשון המתערבים לצד המשטר – הוא יצא להגנת המשטר מתוך שכנוע כי נפילתו עלולה, מנקודת מבטו, להביא לאובדן של משענת אזורית ושל נתיב האספקה המרכזי של הארגון. בשל החשש מפני אפקט הדומינו, שלח חזבאללה אלפי לוחמים כדי למנוע את נפילת המשטר. גם איראן נחלצה לעזרתו של המשטר על ידי סיוע כלכלי וגיוס מליציות שיעיות שנלחמו לצידו.

התפנית המכרעת באה לאחר התערבותה של רוסיה, שהקימה בסיס חיל אוויר (בסיס חיל האוויר חמיימים), והצליחה לקדם שני מהלכים אסטרטגיים: בלימת המורדים וקידום יוזמה להסדרה של כניעת המורדים.

בהתאם לאסטרטגיה זו, הוטל מצור, עד הרעבה, על האזורים אשר בשליטת המורדים, וניתנה להם אחת משתי אופציות: כניעה או מעבר למובלעת אידליב, אשר נהייתה מעין "מלכודת עכברים" שמטרתה לרכז את כל המורדים באזור אחד.

מדיניות ההסדרה שקידמו הרוסים באזורים שונים הביאה גם לשילוב המורדים בכוחות ביטחון מקומיים. שני המודלים של ההסדרים סימנו ניצחון של המשטר על יריביו, אולם ללא הכרעה, ונשאו בחובם את סכנת התחדשות המרד,

וזה אשר אירע בדצמבר 2024. עם תחילתה של מתקפת המורדים, ולאחר נפילת חלב וחמאה, כמעט ללא לחימה, החלו המורדים לצאת נגד המשטר באזורים שונים, דבר שזירז את נפילתו של אסד בלילה שבין שבת לראשון, 8 בדצמבר 2024. כך לדוגמה, המורדים בדורעא מעולם לא נכנעו למשטר וגויסו במסגרת כוחות ביטחון מקומיים, וימים לאחר תחילתה של מתקפת הארגונים הג'יהאדיסטים הצליחו המורדים בדורעא להשתלט על כל המחוז ועל מעברי הגבול תוך יממה.

הנפילה המהירה של השלטון: רב הנסתר על הגלוי

המשטר, אשר החזיק מעמד שנים ושרד את ההתקוממות העממית ואת מלחמת האזרחים העקובה ביותר מדם שידע המזרח התיכון מאז תחילת המאה החולפת, נפל תוך שבועיים מאז החלה מתקפת המורדים. נפילה מהירה זו נבעה בראש ובראשונה מחוסר יכולת, או ליתר דיוק – חוסר רצון, של הצבא הסורי ויחידות העילית הנאמנות למשטר, להילחם. מאז נפילת חלב היה ברור כי נתקבלה החלטה שלא להילחם, וכאן טמונה התעלומה הגדולה – הרי בעלות הברית, רוסיה ואיראן, טענו כי אין ביכולתן לסייע לצבא שאינו מפגין נחישות להילחם. חולשת הצבא נבעה בעיקר מההשלכות של המשבר הכלכלי שפקד את סוריה מאז סיום המלחמה בשנת 2018, והנטל הכבד של הסנקציות הבין-לאומיות שהטילו ארה"ב ומדינות המערב. אולם באותה נשימה אפשר לומר כי החטא הקדמון של המשטר מנקודת מבטו שלו היה דו-ממדי. הממד הראשון מתבטא בכך שהמשטר לא תיעל את ניצחונו כדי לקדם פיוס לאומי או הסדר פוליטי חדש בסוריה, אשר ישלב ולו חלק מהאופוזיציה בסוריה לאחר המלחמה. המשטר התבצר בעמדותיו ולא הפגין שום רצון לחלוק את השלטון עם האופוזיציה. הממד השני, אולי המשמעותי יותר, היה ההסדרה שנוצרה באידליב – הרי המשטר השלים עם קיומה של ישות אסלאמיסטית-ג'יהאדיסטית

מדיניות ההסדרה
שקידמו הרוסים
באזורים שונים
הביאה גם לשילוב
המורדים בכוחות
ביטחון מקומיים.
שני המודלים של
ההסדרים סימנו
ניצחון של המשטר
על יריביו, אולם
ללא הכרעה, ונשאו
בחובם את סכנת
התחדשות המרד

מתקפת המורדים פרצה בעיתוי האידיאלי ביותר מבחינתם, בעיקר לאחר רצף המהלומות הצבאיות שספג חזבאללה במלחמתו עם ישראל בחודשים ספטמבר-נובמבר 2024

המלך עבדאללה השני "הסגר השיעי" ומחלישה את מעמדה של איראן באזור, גם אם המשטר הפך בשנים האחרונות לנטל מבחינה כלכלית וצבאית. אולי חזבאללה יותר מכל גורם אחר יושפע מנפילתו של המשטר, כי עם נפילתו איבדו השיעים בלבנון משענת אזורית ובעל ברית אזורי שתמך בקהילה השיעית מאז שנות ה-70. אותה ברית שייסדו חאפז אל-אסד והאמאם מוסא אל-צדר העניקה לקהילה השיעית בלבנון פטרונות ומשענת פוליטית וצבאית. כינונו של חזבאללה העצים את הברית ואת התלות של השיעים בלבנון בבעלת הברית סוריה. מלבד היותה משענת מדינית, סוריה נהייתה נתיב האספקה המרכזי עבור חזבאללה מבחינה צבאית. על כן, נפילת המשטר בסוריה הינה בעלת אפקט מחליש מבחינתו של חזבאללה במישור המורלי והמדיני, אולם לא פחות חשוב מזה – היא גרמה לחסימת נתיב אספקה מרכזי עבור הארגון.

לאן פניה של סוריה?

לא ניתן לענות על שאלה זו באופן נחרץ בשלב הנוכחי, אולם ניתן לשער כי סוריה, אשר בנה חאפז אל-אסד כמדינה ריבונית בעלת משטר ריכוזי הנשלטת מדמשק, חלפה מן העולם. מציאות זו אינה תולדה ישירה של נפילת המשטר כשם שהיא תולדה של מלחמת האזרחים שקרעה את סוריה לגזרים וריסקה את הריבונות של המדינה הסורית. מגמה זו קיבלה ממדים חדשים עם נפילת המשטר לאור שלוש עובדות חשובות.

ראשית, הארגונים האסלאמיסטיים אשר תפסו את השלטון מפוצלים ומפולגים, ספק אם ארגונו של אחמד אל-שרע, העומד בראש השלטון החדש, שולט בכל הארגונים והמיליציות הללו. יש להוסיף

בצפון סוריה בחסות טורקיה. במקום שמובלעת זו תהיה "מלכודת עכברים", היא הפכה למבצר בלתי חדיר, שאף ניצל את שנות השקט של 2018–2024 כדי לאגור כוחות ולהתארגן מחדש.

מתקפת המורדים פרצה בעיתוי האידיאלי ביותר מבחינתם, בעיקר לאחר רצף המהלומות הצבאיות שספג חזבאללה במלחמתו עם ישראל בחודשים ספטמבר-נובמבר 2024. מתקפת המורדים באה לאור רצף המהלומות הצבאיות שספג ארגון חזבאללה במלחמתו מול ישראל, וכמובן המשך ההסתבכות של רוסיה במלחמתה המתמשכת באוקראינה.

נתון נוסף מכריע הוא העובדה שטורקיה נתנה את ברכתה למבצע והעמידה לרשות המורדים אמצעים טכנולוגיים ומודיעיניים שאפשרו את מתקפת הפתע של ארגוני המורדים. מתקפה זו לא הייתה יוצאת לפועל, וספק אם הייתה משיגה את יעדיה, לולא חולשתו של הצבא הסורי וללא התמיכה של טורקיה. זו האחרונה ידעה לתעל את הנסיבות האזוריות והבין-לאומיות לתכנון מתקפת מחץ שהובילה לנפילת המשטר. כמובן, הפסיביות של בעלות הברית של המשטר רק זירזו את הנפילה, וכאן מתעוררת השאלה המתבקשת: האם איראן ורוסיה ויתרו בכזו קלות על בעל ברית אסטרטגי מבחינתם? עוד מוקדם לקבוע תובנות באשר לפסיביות שהפגינו בעלות בריתו של המשטר, כך גם באשר להתנהגות של הצבא עצמו.

נפילת המשטר היא אירוע מכונן בכל המובנים של המילה. נפילת משטר אסד חותמת פרק משמעותי בהיסטוריה של סוריה – סיום השלטון של מפלגת הבעת' שתפסה את השלטון בסוריה בשנת 1963 והביאה את הקץ על המשטר של משפחת אסד ששלטה בסוריה במשך 54 שנים רצופות.

נפילת המשטר מסמלת גם תפנית מבחינה אזורית, שהרי היא מחלישה את הציר שנקרא בפי

החזית האירנית מתפוררת:
מנהיג חיזבאללה חסן
נסראללה, אשר חוסל בידי
ישראל (/ ZUMA Press, Inc.)
(Alamy Stock Photo)

**מלחמת האזרחים
בסוריה, שאולי היא
העקובה מדם שידע
המזרח התיכון הערבי
במאה ה-20, הותירה
אחריה מדינה הרוסה,
מרוקם חברתי מרוסק,
ואת בעיית הפליטים
הגדולה ביותר במזרח
התיכון הערבי**

באמצעות השלוחה הסורית הנתונה לשליטתה המלאה, קרי הצבא הסורי הלאומי – מעין כוח צבאי שהוקם ב־2017 ונשלט באופן מלא על ידי טורקיה המונה עשרות אלפי לוחמים ומנהל כעת לחימה נגד הכורדים. שלישית, אתגר השיקום והפיוס הלאומי. מלחמת האזרחים בסוריה, אולי העקובה מדם שידע המזרח התיכון הערבי במאה ה־20, הותירה אחריה מדינה הרוסה, מרוקם חברתי מרוסק, בעיית פליטים הגדולה ביותר במזרח התיכון הערבי, מאות אלפי הרוגים (ההערכות מציינות שנהרגו קרוב לחצי מיליון אזרחים, חיילים ולוחמים של האופוזיציה), וכמובן, תשתיות הרוסות וכלכלה הרוסה. המשטר החדש עומד בפני אתגרים כבירים, וספק אם יהיה ביכולתו לקדם את מפעלי השיקום והפיוס ללא סיוע אזורי ובין־לאומי.

על כך שעם נפילת המשטר, איבדה סוריה את מה שנותר מצבאה. שנית, סוריה החדשה עומדת בפני אתגר משמעותי ביותר, והוא האתגר הכורדי, לאור הנחישות שמפגינה טורקיה על מנת לבטל את החבל האוטונומי של הכורדים בצפון. השלטון החדש מצוי בין הפטיש הטורקי לבין הסדן הכורדי. כלומר, בין המחויבות לטורקיה, הפטרון של השלטון החדש, לבין הצורך להגיע להסדר עם הכורדים בצפון־מזרח סוריה. גם שדות הנפט של סוריה נתונים לשליטתם של כוחות סוריה הדמוקרטית, הזרוע הצבאית של הכורדים בצפון. טורקיה נחושה בדעתה להביא להשמדת החבל האוטונומי שהכורדים הקימו בצפון סוריה, שהרי ה־PKK משולבים בתוך ה־SDF. הסוגיה הכורדית מאיימת על היציבות הכללית בסוריה לאור העובדה שטורקיה מנהלת מלחמה נגד הכורדים

בסוריה, אולם רואה באותה עין את האתגר הנובע מעלייתם של הארגונים הג'יהאדיסטיים לשלטון בחסותה של טורקיה שיחסיה עם ישראל עברו תמורה הסלמתית מזה שני עשורים.

החשש מפני העתיד הנסתר בסוריה אינו נחלתה של ישראל בלבד, והוא מלווה רבים מהסורים עצמם, מדינות ערב והזירה הבין-לאומית. רבים המברכים על נפילת המשטר על פני המבכים את לכתו, אולם אין זה מבטל את החששות מפני אפיק

לאור מציאות זו ספק אם יהיה ניתן להחיות את סוריה כמדינה ריבונית בעלת משטר ריכוזי; ככל הנראה פניה של סוריה, לפי תחזית אופטימית, לכינון מודל מסוים של שלטון לא ריכוזי פדרלי, בחסותו של הפטרון הטורקי.

המבט הישראלי

פרוץ ההתקוממות בסוריה בשנת 2011 העמיד את ישראל בפני דילמה אסטרטגית משמעותית: האם הפלת המשטר היא לטובתה של ישראל; האם ישראל צריכה להתערב כדי להפיל את משטר הבעת', בעלת בריתה של איראן וצינור החמצן והאספקה של חזבאללה?

בשל האפקט הכרוני של מה שניתן לכנותו "הסינדרום הלבנוני" חששה ישראל כי התערבות צבאית במשבר בסוריה עלולה לגרום להסתבכות בנוסח מלחמת לבנון הראשונה. למרות הססנות זו, התגובה הרשמית והציבורית בישראל לא מותירה מקום לספק כי ישראל ראתה בנפילת המשטר הישג והתפתחות מבורכת בשל הזיקה האיראנית והלבנונית, שהרי נפילת המשטר החלישה את "הציר השיעי" וניתקה את קו האספקה המרכזי של חזבאללה מאז כינונו בשנת 1982. במשך ארבעה עשורים הייתה סוריה המשענת המדינית והאסטרטגית של חזבאללה ונתיב האספקה שדרכו זרם הסיוע הצבאי לחזבאללה.

בהקשרים אלה, ישראל רואה את נפילת המשטר כהתפתחות אסטרטגית אשר מחלישה את מעמדו של חזבאללה בעימות מול ישראל ומותירה את איראן ללא "הכנף הסורי". יחד עם זאת, צה"ל פתח במבצע צבאי מיידי עם נפילת המשטר והשמיד בסיסים, מפעלים וציוד צבאי של הצבא הסורי, לכל נשק זה ייפול לידיהם של הארגונים הג'יהאדיסטיים. ישראל לאחר השבעה באוקטובר, בשל הטראומה שחוותה, אינה מוכנה יותר לקחת סיכון ולהותיר נשק כבד בידי הארגונים הג'יהאדיסטיים.

באותו הקשר יש לראות את שינוי תוואי הגבול והשתלטות הצבא על רצועה בגולן הסורי. ישראל רואה את ההישג האסטרטגי בנפילת המשטר

עשן מעל ביירות, 2006 (char)
abumansoor / Alamy Stock
(Photo)

ההתפתחויות העתידי בסוריה, שלא פעם תוארה כמרכז הכובד של היציבות באזור. סוריה, שהייתה בשנות ה-50 זירת התגוששות בין גורמים אזוריים ובין-לאומיים, עתידה ככל הנראה לשוב לפוזיציה זו אחרי שחדלה מלהיות מדינה בעלת מעמד באזור זה. נותר לומר כי עלייתו של משטר אסלאמיסטי בסוריה ממחישה יותר מכול את מותה הסופי של הערביות. תחת הערביות עלו לשלטון גורמים אסלאמיסטיים שבהחלט ינערו את סוריה משרידי המורשת הערבית-הבעת'יסטית. ■

ד"ר יוסי ח'זראן הוא חוקר ההיסטוריה הפוליטית-חברתית של הסהר הפורה, מרצה בכיר בתוכנית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם במרכז האקדמי שלם ומנחה באוניברסיטה הפתוחה

התחנה הבאה: ריאד

על פי כל הסימנים ישראל היתה קרובה מאוד לנורמליזציה מלאה עם סעודיה לפני שנה וחצי. אבל אז הגיעו אירועי ה-7 באוקטובר, ולצד האופי האלים של ארגוני הטרור הפלסטינים, הם הזכירו לסעודים שהעם הפלסטיני, במיוחד זה שיושב בעזה, לא הולך לשום מקום. על כן סעודיה חזרה אחורנית ביחס לישראל, ונורמליזציה תחייב, לכל הפחות, הכרזה משמעותית של ישראל על מחויבותה למצוא פתרון לבעיה הפלסטינית

אפשר להתווכח איזו מדינה היא השנייה ממדינות ה-GCC, אבל דבר אחד ברור – סעודיה היא המובילה. על פי סעודיה ישק דבר – היא הגדולה ביותר, העשירה ביותר, החזקה ביותר, המשמעותית ביותר מבחינה אסלאמית ובעלת הצבא החזק ביותר. אם סעודיה היא השמש, יתר המדינות הם כוכבי הלכת; ובאופן כללי, כשבסעודיה לוחשים, בארמונות המלוכה ביתר בירות האזור מטים אוזן ומקשיבים היטב. כן, אפילו בקטאר שמגלה לעיתים עצמאות, אבל זה במאמר נפרד.

על כן, מיותר לציין, שהסכם אברהם, שכולל בתוכו את איחוד האמירויות הערביות ואת בחריין, לא היה יוצא לפועל בלי ברכתו של יורש העצר הסעודי, מוחמד בן סלמאן, המשמש כמנהיג בפועל של סעודיה, בשל מחלת אביו המלך סלמאן. יתירה מזאת, משיחות שאנו עורכים במהלך השנים עם בכירים סעודיים ואמירתיים, ברור כי המשך הסכמי אברהם כלל בתוכו באופן מובנה את הנורמליזציה עם עומאן, ולאחר מכן את "הפרס הגדול" – סעודיה.

למפריצים בכלל, ולסעודים בפרט, אין דרישות רבות מישראל. סכסוך קרקעות הרי אין בין הצדדים, מלחמה אמיתית, קנה מול קנה, לא הייתה בינינו מעולם, ועל כן גם אין "דם רע" או משקעי עבר. שני המכשולים שעומדים בין הצדדים הם העם הפלסטיני (על כך נרחיב בהמשך) והמקומות הקדושים לאסלאם בהר הבית. כל עוד הוואקף הירדני שולט בהר הבית, וכל עוד נמנעות פרובוקציות באזור (לא דבר פשוט בהרכב הממשלה הנוכחי), את עניין ירושלים אפשר לשים

ספור יפה, ככל הנראה אותנטי, מספר כי עם חנוכת מלון הפאר בורג' אל-ערב, שנמצא על חוף ימה של דובאי (1999), התברר לסעודים כי בשל מנחת המסוקים שנמצא במרומי המגדל, נדמה למתבונן מכיוון הים כי המלון הוא בצורה שעשויה להזכיר, רחמנא ליצלן, צלב. מה עושים? בכל זאת הושקעו 650 מיליון דולר במיזם שהיה אבן דרך חשובה בתוכנית התיירותית של השייח' מוחמד בן ראשד אאל מכתום (אז יורש העצר, היום שליט דובאי).

הסעודים הטילו וטו על פתיחת המלון, וזו נדחתה במעט, עד שהתקבלה ההחלטה: את הנעשה אין להשיב, אבל צילומי המלון הרשמיים לעולם לא ייעשו מתוך הים, ואם מתוך הים – יצולמו במבט ממערב למזרח, כלומר מהצד, ולא מצפון לדרום. סקירה ברחבי הרשת מגלה כי כך נהוג מאז ועד היום. אפשר, כמובן, למצוא תמונות פרטיות מכיוון עומק הים, אבל תמונות רשמיות – אך ורק מהכיוון הנכון, שלא מזכיר, חלילה, צלב. הסיפור הזה, אם הוא נכון או נכון חלקית, בא ללמדכם בראש ובראשונה שיש לערב הסעודית כוח רב בעולם הערבי בכלל, ובאזור המפרץ הפרסי בפרט. אזור המפרץ הפרסי הקסום מאוגד בארגון שנקרא GCC – Gulf Cooperation Council, והוא כולל את סעודיה, כוית, איחוד האמירויות וקטאר הסוניות, את בחריין שבה חלוקה כמעט שווה לסונים ולשיעים ואת עומאן שהיא בעלת רוב של איבאדים, זרם ביניים שאינו סוני ואינו שיעי. עומאן היא המדינה היחידה בעולם שבה שלטון רוב מובהק שכזה.

Ruslan Maiborodin (/ Shutterstock.com)

למעלה: מלון בורג' אל-ערב, דובאי (/ M101Studio Shutterstock.com)

בעמוד ממל למעלה: ריאד בלילה. "עדיין לא אתר תיירות אטרקטיבי עבור המערבי הממוצע" (Chaudhary Umair Ahmad / Shutterstock.com). למטה: העיר העתיקה (H1N1 / Shutterstock.com)

נשיא ארה"ב דונלד טראמפ, שר החוץ של בחרין ד"ר עבד אל-לטיף בן רשיד אל-זיאני, ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו ושר החוץ של איחוד האמירויות הערביות עבדאללה בן זייד אל נהיאן, חותמים על הסכם אברהם ביום שלישי, 15 בספטמבר 2020, על מדשאת הבית הלבן. (The White House from Washington, DC, Public domain, via Wikimedia Commons)

יורש העצר הסעודי מוחמד בן-סלמאן (CC) Kremlin.ru, BY 4.0, via Wikimedia Commons

סוגיה לא פשוטה, אבל אפשרית. וכאן נכנסים לתמונה אירועי השבעה באוקטובר. עד לאותו יום נוראי, הסכימו הסעודים לשקול פתרון הצהרתי בעיקרו. דאגה לגורל העם הפלסטיני, הבטחת עתידו של העם הפלסטיני, או ניסוח חלבי אחר. כמה קרוב זה היה? משלחת של לשכת המסחר הוזמנה לפגישה בסעודיה בסוף אותו החודש, וההערכה הייתה שזו משלחת שתגיע חודשים, או אולי אפילו שבועות, טרם חתימה על הסכם נורמליזציה.

אלא שאז הגיעו אירועי השבעה באוקטובר, ולצד האופי הברברי והאלים שלהם, הזכירו הפלסטינים לסעודים שהעם הפלסטיני, במיוחד זה שיושב בעזה, לא הולך לשום מקום. ועל כן שינתה סעודיה את הטון. אפשר לעקוב אחרי הכרזות שר החוץ שלה, טרם השבעה באוקטובר ואחריו. אם טרם האירועים דיבר השר, הנסיך פייסל בן פרחאן אאל סעוד, על פתרונות יצירתיים, כאלה שאולי יוכלו להתקבל גם בממשלתו הימנית קיצונית של נתניהו, היום הוא כבר מדבר באופן ברור על שתי מדינות, פלסטינית וישראלית. וכאן, אם תרצו, נמצא הקיר שאלי יגיע נתניהו, למשל, מול הנשיא טראמפ. המשמעות ברורה. אם יגיד "כן" לשתן מדינות – אין לו ממשלה; יגיד "לא" – אין לו את טראמפ. האם ייתכן כיום פתרון שיעקוף

בצד. לא שם יהיה המכשול. המכשול, אם יש כזה, טמון בסכסוך הישראלי-פלסטיני.

הדוקטרינה שעומדת בבסיס הסכמי אברהם מבקשת למעשה לדחות את הבעיה הפלסטינית למועד מאוחר יותר. ההיגיון מאחוריו ברור. בואו נתווכח על העתיד הפלסטיני בהמשך, אומרים הישראלים לשותפיהם העתידיים. אבל בינתיים, מדוע שלא נעשה עסקים בינינו? על העיקרון הזה נבנו הסכמי אברהם. האמריקאים שעמדו מאחורי ההסכם, ובפרט ג'ארד קושנר ואבי ברקוביץ, הדגישו למפריצים את המצב בין ישראל לצרפת, למשל. האם הממשל הצרפתי מסכים עם עמדת ישראל כלפי הפלסטינים? כמובן שלא. האם מצב זה מונע מהם יחסים עם ישראל? התשובה ברורה – אפשר לעבוד ביחד, לעשות עסקים, ובמקביל לא להסכים על נושאים מסוימים, למשל על הסוגיה הפלסטינית.

את ההסבר הזה קיבלו חלקית הסעודים. מדוע חלקית? כיוון שהסכימו לתת אור ירוק להסכמי אברהם, אולם סירבו להיכנס בעצמם לתוך ההסכמים, עד שלא ימצאו פתרון שיכול לרבע את המעגל לגבי העם הפלסטיני. איזה פתרון? טובי המוחות ניסו לחשוב איך אפשר לעשות גם וגם, פתרון שיתאים גם לפלסטינים, גם לגורמים הקיצוניים ביותר בממשלת נתניהו וגם לסעודים.

הדוקטרינה שעומדת בבסיס הסכמי אברהם מבקשת למעשה לדחות את הבעיה הפלסטינית למועד מאוחר יותר. ההיגיון מאחוריו ברור: בואו נתווכח על העתיד הפלסטיני בהמשך, אומרים הישראלים לשותפיהם העתידיים

**סעודיה לא מזכירה
את שכנתה הפתוחה
והצבעונית דובאי.
גם לאחר המהפך
של הנסיך מוחמד
בן סלמאן, סעודיה
עדיין מדינה
מוסלמית, שאינה
פתוחה לא רק לתייר
הזר, אלא גם לתושב
הזר.**

הסעודיים. במידה שתוכניותיו של בן סלמאן ייצאו לפועל, תוך 10 עד 15 שנה תהיה סעודיה לא רק מעצמה עסקית, אלא גם אבן שואבת תיירותית. כמו שליט דובאי לפניו, הבין בן סלמאן שהדרך לכסף של התייר המערבי עוברת בבניית מונומנטים מרשימים וחד-פעמיים, והוא מזרים מיליארדים רבים לשם כך עם זאת, תהליך כזה לוקח זמן. עד אז, במידה ותהיה נורמליזציה, ייהנו אנשי העסקים הישראלים מהטוב שיש לסעודיה להציע, ויש הרבה; והתיירים, להערכתו, ימשיכו לעבור מעל סעודיה במטוס, בדרך לדובאי, בחריין ואבו דאבי הפתוחות והצבעוניות יותר.

את המכשול הזה? לא בטוח. השבעה באוקטובר טרף את הקלפים, בחירתו של טראמפ טרפה את הקלפים שוב, ונורמליזציה תצטרך לכלול הצהרה די משמעותית כלפי הפלסטינים, לכל הפחות. לא בטוח שממשלת ישראל הנוכחית מסוגלת, או רוצה, לספק את ההצהרות הללו.

מעצמה עסקית, עוד לא מעצמה תיירותית

במידה שייחתם הסכם, הישראלים ימצאו שסעודיה היא לא בדיוק מה שהם חושבים, לטוב ולרע.

מצד אחד, סעודיה היא מעצמה עסקית שרק תלך ותגדל. רק העיר ניאום, למשל, שנבנית בצפון סעודיה, יחסית לא רחוק מישראל, תהיה כר פורה לאלפי חברות ישראליות. העיר המתקדמת תדרוש שירותי סייבר, אנרגיה חכמה וירוקה, בנייה ירוקה, מערכות ניהול ועוד. הכלכלה הישראלית יכולה להכניס מיליארדים רק מהעיר הזאת לבדה. הפוטנציאל העסקי של סעודיה ושל אזור המפרץ כולו, בוודאי עם עומאן, הוא אדיר.

מצד אחר, תיירותית, סעודיה לא מזכירה את שכנתה הפתוחה והצבעונית דובאי. סעודיה, גם לאחר המהפך של הנסיך מוחמד בן סלמאן, היא עדיין מדינה מוסלמית, שאינה פתוחה לא רק לתייר הזר, גם לתושב הזר. בסעודיה אמנם יש מלונות פאר, מסעדות נחשבות וריזורטים שחלקם מזכירים, לא תאמינו, את המלדיביים. ובכל זאת, המדינה שמרנית מאוד והעם הסעודי עדיין איננו פתוח מספיק לקבל זרים. כך מסעדות רבות הן, למשל, רק למשפחות, או רק לגברים או נשים בהפרדה. ערב הסעודית רגילה לקבל תיירות עסקית או תיירות מוסלמית של עולי רגל שמגיעים למכה ומדינה. תיירים נוסח דובאי? לא בטוח. הסעודים עצמם מרבים לנסוע לבחריין ולדובאי השכנות, לבלות, ולחזור הביתה למדינתם השמרנית והמסוגרת. זה בעצם אומר הכול.

על כן, איש העסקים הישראלי ימצא הזדמנויות רבות בערב הסעודית. התייר הישראלי יצטרך להמתין לשיאו של המהפך האיטי שעובר על

רואים רחוק רואים שחור
ברחובות ריאד (/ Zurijeta
Shutterstock.com)

כל זאת במידה שתהיה ממשלה שתדע לקחת את העסקה שתוצע לה, ממשלה שלהערכתי לא תוכל להיות זהה לממשלת ישראל בהרכבה הנוכחי. ימים יגידו. ■

ד"ר יעוז סבר הוא יו"ר לשכת המסחר ישראל-המפרץ ומחבר הרומן **דובאי. אהובתי**

שלוש נקודות מבט, מציאות אחת מורכבת

הסכסוך הערבי-ישראלי הוא אחד הסכסוכים המתמשכים ביותר בעת החדשה. הוא נמשך כבר למעלה מ-120 שנה כמאבק מר, המערב מדינות, עמים, תנועות ויחידים, ובא לידי ביטוי במלחמות, במרידות, בהתקוממויות ובסוגים שונים של אלימות ושל טרור

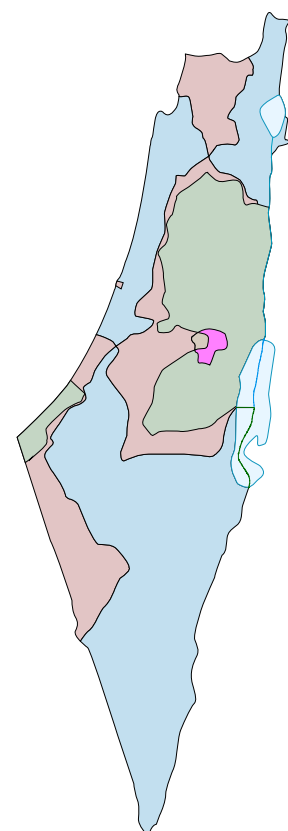
מהצדדים מציג נרטיב משלו, שכולל היבטים דומים אך גם הבדלים מהותיים.

המלחמה פרצה כבר בנובמבר 1947 ושינתה את פניה ממלחמה בין-קהילתית למלחמה כוללת בין מדינות ערב והפלסטינים לבין ישראל. בפברואר 1947 הודיעה בריטניה לאו"ם כי בכוונתה לסיים את המנדט על פלשתינה (ארץ ישראל) עד מאי 1948. בתגובה הקים האו"ם את אונסק"פ (UNSCOP) – ועדה מיוחדת לבחינת הנושא. הוועדה פרסמה בספטמבר דוח הקורא לחלוקת פלשתינה-ארץ ישראל לשתי מדינות נפרדות – יהודית וערבית – שייקיימו קשרים כלכליים ביניהן. הדוח הזה הפך לימים לבסיס של החלטת האו"ם 181, שאושרה על ידי העצרת הכללית של האומות המאוחדות ב-29 בנובמבר באותה השנה. תחת החלטת חלוקה זו, 56 אחוז מהשטח המנדטורי היה אמור להינתן למדינה היהודית ו-43 אחוז למדינה הערבית. ירושלים הייתה אמורה להישלט בידי "משטר בין-לאומי מיוחד" בפיקוח האו"ם. הנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל קיבלה את ההחלטה, אולם הנהגת הפלסטינים ומדינות ערב התנגדו לה.

בזמן שנותר עד תום המנדט פרצה "מלחמת אזרחים" בין הקהילה הפלסטינית בסיוע כוחות מתנדבים ממדינות ערב, לבין היישוב היהודי. ב-14 במאי 1948 בישיבה של "מועצת העם" בתל אביב, הכריז דוד בן-גוריון, בתוקף תפקידו כיו"ר מנהלת העם, על הקמתה של מדינת ישראל. בשבועות הבאים הוקם צבא ההגנה לישראל שאיחד את כל הגופים הביטחוניים שפעלו עד אז.

הקורס "מבוא לסכסוך הישראלי-ערבי", הנלמד בשפה האנגלית באוניברסיטה הפתוחה במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות, מבקש להרחיב את היקף הידע של הסטודנטים על אודות המקורות, ההתפתחויות העיקריות וההשפעה ההיסטורית של הסכסוך הערבי-ישראלי ברמה המקומית, האזורית והגלובלית. ייחודו של הקורס הוא בשילוב מחקרי של שלוש נקודות מבט על הסכסוך: הישראלית, הפלסטינית והערבית, שאותן מייצגים שלושה חוקרים שחיברו את ספר הלימוד של הקורס: *Arabs and Israelis: Conflict and Peacemaking in the Middle East* שי פלדמן הישראלי, עבד אל-מונעם סייד עלי המצרי, וח'ליל שקאקי הפלסטיני. הקורס מציג את שלוש הזוויות, תוך הדגשת נקודות הדמיון והמחלוקת של הצדדים סביב כל אירוע. בכתבה זו נעמיק אל תוך אחת מיחידות הלימוד של הקורס העוסקת במלחמת העצמאות, ונדגים כיצד שלוש נקודות מבט שונות – הישראלית, הפלסטינית והמצרית – משקפות אירוע היסטורי אחד, ויוצרות מעין "ראשומון" של המלחמה ההיא.

מלחמת העצמאות של ישראל, או כפי שהיא מוכרת בקרב הפלסטינים "הנכבה" ("האסון"), היא אירוע מכונן בהיסטוריה של המזרח התיכון, אשר עיצב את פני האזור עד ימינו. המלחמה, לאחר ההצבעה על החלטת החלוקה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947, נתפסת באופן שונה על ידי כל אחד מהצדדים המעורבים: הישראלים, הפלסטינים ומדינות ערב השונות. כל אחד

- שטח המדינה היהודית לפי החלטת החלוקה של האו"ם (1947)
- שטחים נוספים שעליהם שלטה ישראל בתום מלחמת העצמאות
- שטחים שעליהם שלטו ירדן ומצרים בתום מלחמת העצמאות (בסגול: מזרח ירושלים וסביבתה, גם הם תחת שלטון ירדן)

מפת חלוקת ארץ ישראל
IHa123h, CC BY-SA 4.0, via
(Wikimedia Commons)

דוד בן גוריון קורא את מגילת העצמאות, ביום הכרזת מדינת ישראל, במוזיאון תל אביב בשדרות רוטשילד.
(לע"מ / זולטן קלוגר)

הנרטיב הישראלי: מלחמת קיום וניצחון הרוח

הנרטיב הישראלי ראה בהקמת בית לאומי ללאום היהודי בארץ ישראל מטרה נשגבת ומוצדקת עוד לפני השואה – החל משנות ה-80 של המאה ה-19. אחרי השואה, האידיאולוגיה הרואה בארץ ישראל את ביתו של העם היהודי קיבלה חיזוק הומניטרי והישרדותי: ללא מדינה ריבונית יהודים יהיו חשופים לרדיפות חוזרות ונשנות, כפי שהיה באירופה בין השנים 1933–1945. הניצחון במלחמת העצמאות מוצג כהוכחה לצדקת דרכה של התנועה הציונית. ישראל, שהייתה בנחיתות מספרית, ניצחה בזכות כוח הרצון, כשברירת המחלל הייתה שואה נוספת.

במשך עשרות שנים לאחר המלחמה התקבעה התפישה בקרב הציבור הישראלי שלפיה האחריות לפרוץ המלחמה ולהיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים מוטלת באופן בלעדי על מדינות ערב והפלסטינים. לפי גישה זו דחו הערבים את תוכנית החלוקה של האו"ם ופתחו במלחמה כדי למנוע את הקמתה של מדינה יהודית. הפלסטינים, על פי הנרטיב הזה, עזבו את בתיהם מרצונם או בעידוד מנהיגיהם כדי לפנות דרך לצבאות ערב. האשמה בהענקת מקום מושבם של מאות אלפי פלסטינים רובצת על הסירוב הפלסטיני לכל הצעת פשרה, ובעיקר להצעות החלוקה של ועדת פיל ב-1937 ולהחלטת החלוקה של האו"ם ב-1947.

לדידה של ישראל, המלחמה הייתה מלחמת הגנה עצמית, ולכן ההשתלטות על השטחים שכבשה מעבר לגבולות החלוקה המקוריים לפי החלטת האו"ם הייתה מוצדקת. הנרטיב הישראלי הציג את המלחמה כהכרחית לקיום העם היהודי בארצו, "מלחמה עם הגב אל הקיר". הנרטיב גם ציין כי בעקבות המלחמה יהודים רבים נאלצו לברוח ממדינות ערב ורובם עלו לישראל. הסיפור הישראלי התמקד בכך שהמלחמה הובילה לעלייה מסיבית של יהודים לארץ, וכן שפליטים פלסטינים לא היו היחידים שנעקרו מבתיהם.

יש לציין שבצד הישראלי לא קיבלו אחריות לנכבה, והדגישו שישראל לא הייתה אחראית ליצירת בעיית הפליטים הפלסטינים. ברוב המקרים, למעט יוצאים מן הכלל, ישראל לא הייתה זו שגירשה את האוכלוסיות הפלסטיניות ממקום מושבן. הנרטיב הישראלי הדגיש גם את העובדה שלאחר פלישת מדינות ערב במסגרת מלחמת העצמאות לא התאפשרו עוד מגורים של יהודים במדינות אלה.

הנרטיב הפלסטיני: הנכבה ואובדן המולדת

הפלסטינים רואים במלחמת 1948 אסון לאומי ("נכבה"), שבו איבדו את מולדתם לטובת המדינה היהודית החדשה, ישראל. המלחמה נתפסה ככישלון מוחלט של הפלסטינים במטרתם

בצד הישראלי לא קיבלו אחריות לנכבה, והדגישו שישראל לא הייתה אחראית ליצירת בעיית הפליטים הפלסטינים. הנרטיב הישראלי הדגיש גם את העובדה שלאחר פלישת מדינות ערב במסגרת מלחמת העצמאות לא יתאפשרו מגורים נוספים של יהודים במדינות אלה

מימין: תמונתו הרשמית של פארוק, מלך מצרים, (Library of) 1942-1936 Congress / Matson (photograph collection משמאל: פליטי '48 (Getty Images / Bettmann / (Contributor

מדינות ערב סירבו להכיר בממשלה פלסטינית ובמוסדות עצמאיים. טענה זו מופנית בעיקר נגד ירדן אשר סיפחה את הגדה המערבית, אך גם כלפי מצרים אשר אמנם לא סיפחה רשמית את רצועת עזה אך מנעה הקמת שלטון פלסטיני עצמאי בחבל זה.

הנרטיב הערבי: קולוניאליזם, כישלון והשפלות

מדינות ערב רואות במערב, ובמיוחד בבריטניה ובארצות הברית, אחראיות ליצירתה של מדינת ישראל. הן טוענות שהמערב תמך בציונים כחלק ממזימה קולוניאלית רחבה יותר, שמטרתה לנעוץ טריז טריטוריאלי בלב העולם הערבי, כדי למנוע מהערבים רציפות של השטח וכדי למנוע את האחדות הערבית.

מדינות ערב טענו כי האו"ם, גוף שהוקם על ידי המעצמות הקולוניאליות, לא היה ראוי לתת לציונים חלקים משטח. הן האשימו את ארצות המערב בניסיון להקל על מצפונן בעקבות השואה שהתחוללה באירופה, על חשבון אדמות ערביות. חלק מהאוכלוסייה הערבית האשים את מנהיגיו בשחיתות ובחוסר יכולת לנהל את המלחמה נגד ישראל כראוי. טיעון זה גרס כי המנהיגים הערבים לא הצליחו לאחד את הכוחות הערביים ולא הקדישו מספיק משאבים למלחמה.

להשיג עצמאות ולמנוע את הקמת המדינה היהודית.

הפלסטינים מטילים את האחריות לאסון על ישראל, אשר לטענתם כבשה בכוח חלק גדול משטחי פלסטין המנדטורית, יותר ממה שהוקצה לה בתוכנית החלוקה. עוד הם טוענים כי ישראל גירשה פלסטינים רבים מבתיים והפכה אותם לפליטים בכוונה תחילה, ואפילו לפי תכנון מוקדם. רוב הפלסטינים על פי נרטיב זה איבדו את בתיים ואת רכושם ואולצו לחיות במחנות פליטים בגדה המערבית וברצועת עזה, וכן במדינות השכנות (בעיקר ירדן, לבנון וסוריה).

הפלסטינים רואים בתוכניות המלחמה של הציונים, בפעולותיהם הצבאיות ובטקטיקות שלהם (כמו למשל כיבוש של כפרים והריסתם) ניסיון מכוון לאלץ את האוכלוסייה הפלסטינית לעזוב את מקום מושבה. הם מאמינים כי מטרת הציונים הייתה להחליף אותם במתיישבים יהודים חדשים. באשר לתוכנית החלוקה של האו"ם – הנרטיב הפלסטיני רואה בה עוול היסטורי, במהלכו חלק גדול ממולדתם ניתן למתיישבים זרים, אשר היו מיעוט באזור ובעלי אחיזה מועטה בשטח (רק 7% מהקרקעות בארץ היו בבעלות יהודית פרטית לפני 1948).

הפלסטינים רואים בהתנהלות מדינות ערב במהלך המלחמה ואחריה ניסיון מכוון לדחוק אותם לשוליים, מתוך מאבקים פנימיים או מתוך חשש ליחסיהם עם ישראל והמערב. לטענת הפלסטינים,

הפלסטינים מטילים את האחריות לאסון על ישראל, אשר לטענתם כבשה בכוח חלק גדול משטחי פלסטין המנדטורית. הם טוענים כי ישראל גירשה פלסטינים רבים מבתיים והפכה אותם לפליטים בכוונה תחילה

בהקשר זה הנרטיב הערבי הדגיש גם את הסכסוכים הפנימיים בין מדינות ערב, בעיקר מצרים וירדן, כגורמים שהשפיעו על חוסר התיאום הצבאי ועל היכולת להתמודד עם ישראל. מדינות ערב פעלו מתוך אינטרסים עצמיים וחששות מפני שכנותיהן, ולא מתוך מטרה משותפת לנצח את ישראל.

תוצאות המלחמה והנרטיבים המנוגדים: אזור רווי סכסוכים

הדמיון בין שלוש נקודות המבט מתבטא בראש ובראשונה בהתייחסות למלחמת 1948 כאל אירוע משמעותי ביותר בהיסטוריה של המזרח התיכון. כל הנרטיבים גם מייחסים משקל רב להשפעתן של המעצמות (בריטניה, ארה"ב וברית המועצות דאז) על תוצאות המלחמה.

אך בעוד הנרטיב הישראלי רואה במלחמה מלחמת קיום, הפלסטיני רואה בה אסון לאומי. שלושת הנרטיבים מנוגדים בתכלית בסוגיית האחריות לפרוץ המלחמה: בעוד שהישראלי מטיל את האחריות על הערבים, הפלסטיני רואה בישראל אחראית לנכבה, ואילו הערבי מטיל את האחריות על המערב.

שלושת הנרטיבים גם תופסים באופן מנוגד את תוצאות המלחמה והשלכותיה: הישראלי רואה במלחמה ניצחון, בעוד הפלסטיני והערבי רואים בה תבוסה והשפלה.

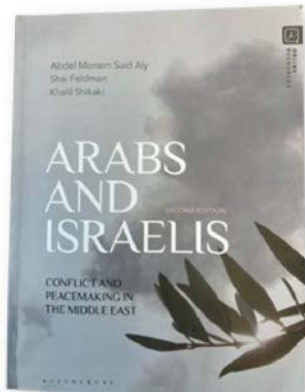
המסקנה המרכזית של הקורס היא שהסיבות לפרוץ המלחמה ולתוצאותיה היו מורכבות, וכללו גורמים בין-לאומיים, אזוריים ופנימיים. הקורס ממחיש כיצד שואת יהודי אירופה, התמיכה הבין-לאומית בציונות ונחישותו של היישוב היהודי בארץ-ישראל, לצד חולשתה הפוליטית והחברתית של החברה הפלסטינית ואינטרסים מנוגדים של מדינות ערב, הובילו לניצחון ישראלי ולטרגדיה עבור הפלסטינים.

כל גורמי האזור מרגישים עד היום את השלכותיה של מלחמת 1948 בשורה של מופעים גאופוליטיים:

- המלחמה העצימה את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שעדיין רחוק מפתרון. בעיית הפליטים הפלסטינים, אשר החלה במלחמה, נותרה מרכזית בסכסוך.
- המלחמה תרמה לאי-יציבות אזורית במזרח התיכון כולו, כאשר מדינות ערב המשיכו לראות בישראל גורם זר וקולוניאליסטי.
- המלחמה חשפה את חילוקי הדעות ואת התחרות בין מדינות ערב, שהשפיעו על שיתוף הפעולה ביניהן גם בשנים לאחר מכן. כאשר חלק ממדינות ערב חתמו על הסכמי שלום עם ישראל חילוקי הדעות רק התעצמו.
- המלחמה הובילה להתעצמות הצבאות של מדינות האזור וליצירת מערכת פוליטית שבה לצבא יש השפעה מכרעת על הפוליטיקה הפנימית, למשל במצרים, וכן לחוסר יציבות פוליטית שהובילה לחילופי שלטון במרבית מדינות ערב.
- הנרטיבים השונים של המלחמה ממשיכים לעצב את הדרך שבה כל צד תופס את הסכסוך, ומקשים על כל ניסיון להגיע לפיוס ולשלום.

מלחמת העצמאות של 1948 הייתה אירוע מורכב ומרובה פנים, אשר עיצב את פני המזרח התיכון עד ימינו. המלחמה נתפסת באופן שונה על ידי כל אחד מהצדדים המעורבים, וכל אחד מהם מציג נרטיב משלו שכולל היבטים דומים אך גם הבדלים מהותיים. השפעת המלחמה על המזרח התיכון כיום היא עצומה.

על כל זאת ועוד ניתן ללמוד בקורס על הסכסוך הישראלי-ערבי. ■

כריכת הספר: *Arabs and Israelis: Conflict and Peacemaking in the Middle East*

ד"ר איתמר רדאי הוא חבר סגל בכיר במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות והאחראי האקדמי על הקורס
ד"ר ענת שטרן היא מרכזת הוראה במחלקה להיסטוריה פילוסופיה ומדעי היהדות

קריאת ים סוף

עד לפני כמה עשורים הים האדום לא עניין היסטוריונים ונחשב לשוליים של האוקיינוסים הגדולים, כמעט סרח עודף. במשך השנים המחקר התייחס אליו כאל אגן גאוגרפי נפרד, אבל היום ניתן להבחין בחשיבותו כמסדרון שמקשר בין האוקיינוס ההודי לים התיכון ובין חצי האי ערב ממזרח לבין אפריקה ממערב

דתית ובין תרבותית כוללת, הקשו במשך שנים על תפיסתו במחקר כמרחב אינטגרלי. "אבל היום אנחנו מבינים את החשיבות שלו כמסדרון המקשר בין האוקיינוס ההודי לים התיכון ובין חצי האי ערב ממזרח לבין אפריקה ממערב. כך שמדובר באחד האזורים החשובים ביותר למי שעוסק בהיסטוריה גלובלית".

מה הביא את השינוי ביחס המחקרי אל האזור? "מדובר בתהליך שבו התפיסה שלנו כחוקרים את המרחב סביבו השתנו מתפיסה גאוגרפית מובחנת למרחב שהוא תוצר של הבניות חברתיות. ברגע שמסתכלים על מעברים של אנשים ממקום למקום בפרזימה מורכבת של רבדים שונים – רשתות חברתיות, רשתות דתיות, רשתות כלכליות וכו' – מגלים תמונה רבודה ומורכבת, שבמסגרתה מרחב תרבותי לא בהכרח חופף למרחב גאוגרפי.

"כיום נדמה שאין לדון עוד בחברות אנושיות מבלי להביא בחשבון את מושג המרחב, אולם מאות שנים נדחק המרחב לשוליים במחקר: בהיסטוריה, במדעי החברה ובחקר התרבות. המרחב, לעומת הזמן, נתפס כאובייקט קבוע ובלתי משתנה. המפנה הטופולוגי (מהמילה "טופוס", מקום) שהתחולל במחשבה התיאורטית של מדעי הרוח והחברה בשנות ה-80 של המאה ה-20 חולל שינוי בתפיסה ובהמשגה של המרחב. "לים האדום שמות רבים בשפות שונות השגורות בפה של היושבים לחופיו. בעברית 'ים סוף' או 'הים האדום'; בשפת הגעז 'באָהֶרָה אַטְרָה' (הים האריתריאי); בערבית 'אל־בַּחֶר' (הים האדום) וכו'.

בוקר שבו יושבים לשיחה עם ד"ר אבישי בן־דרור כולם עייפים קצת יותר מהרגיל. בשלוש לפנות בוקר יורט טיל ששוגר מגזרת החות'ים בתימן – מהלך שהפך לשגרה בשבועות האחרונים, ויצר חזית שביעית למלחמה באזור – ואחרי עשר הדקות המנדטוריות בממ"ד או במקלט, בליווי קולות שידול הילדים לצאת מהמיטה, נביחות הכלבים בשכונה, והאדרנלין שחודר לתוך קורי השינה המתוקים, רבים התקשו לחזור לישון. כמאמר השיר: "הבוקר בא כל כך מהר".

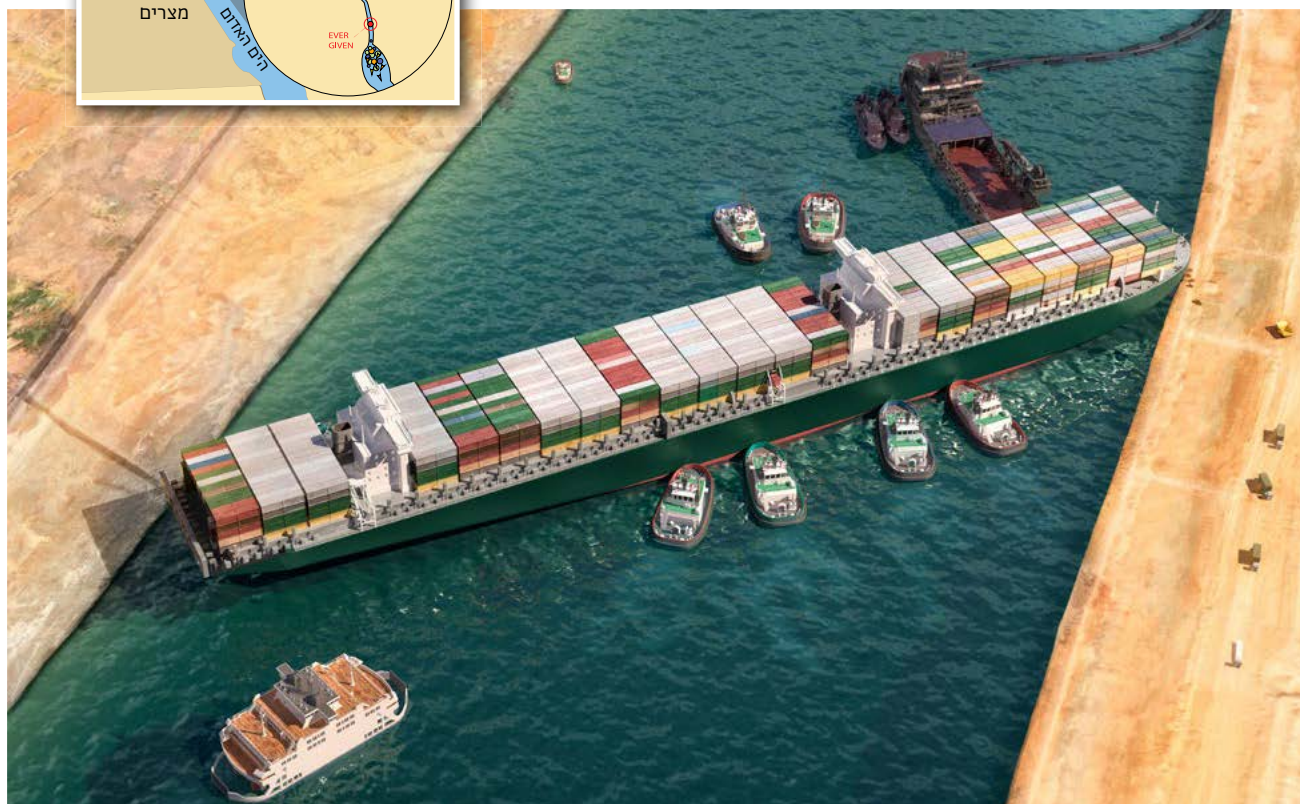
"הבוקר הזה הוא תזכורת לחשיבות הים האדום במרחב שלנו", פותח ד"ר בן־דרור את השיחה איתנו המתמקדת במחקריו על האזור. "למרות הגישה הישראלית המצמצמת והמצומצמת, הים האדום שב ומזכיר את קיומו ואת הרלוונטיות שלו בכל מיני אופנים. הפזורות האריתריאיות בתל אביב ובאילת מזכירות לנו שאנחנו חיים בעולם גלובלי של תנועות הגירה ומזכירות שהקשר בין ישראל לים האדום הוא לא רק קרבה גאוגרפית ולא מתחיל ונגמר באילת. גם המאבקים באתיופיה (שעליהם דיברנו בגיליון 4) מראים עד כמה אנחנו מושפעים כאן משם".

זה לא תמיד היה כך. "לפני כמה עשורים הים האדום לא עניין היסטוריונים ונחשב לשוליים של האוקיינוסים הגדולים, מעין סרח גאוגרפי עודף, 'אח חורג וקטן' לים התיכון ובוודאי לאוקיינוסים הגדולים. יצירת מדינות הלאום בחצי האי ערב ובקרן אפריקה, בעיית הגישה למקורות היסטוריים כתובים בידי יושביו, חלוקה גורפת לתקופות היסטוריות 'קולוניאליות' ו'לאומיות', והבחנה בין

Ruslan Maiborodin (/ Shutterstock.com)

למרות הגישה הישראלית המצמצמת והמצומצמת, הים האדום שב ומזכיר את קיומו ואת הרלוונטיות שלו בכל מיני אופנים. הפזורות האריתריאיות בתל אביב ובאילת ממחישות לנו שאנחנו חיים בעולם גלובלי של תנועות הגירה

ספינת "אוור גיוון" (Ever Given)
חוסמת את תעלת סואץ, מרץ 2021
Borealis Studio /
(Shutterstock.com)

במפה: מיקום הספינה בתעלה
sameer madhukar chogale
(/ Shutterstock.com)

"בהקשר של האקלים, גם להיסטוריה היהודית יש חשיבות – למשל, לשאלה 'למה עליית יהודי תימן' ("אעלה בתמר") ב-1881 (תרמ"א-תרמ"ב) הייתה תלויה בתנאי האקלימיים של אגן הים האדום? – כי לא התאפשר שייט בו מזרח לצפון בשל משטר רוחות ייחודי לו. זה הים היחיד שלא נשפך אליו אף נהר, והיחיד שהספינות ששטות בו לא נבנו מעצים שגדלו על גדותיו. אז מבחינת היסטוריה סביבתית וגלובלית מדובר במקרה ייחודי. אלה הם תנאים שעד לפני שלושה-ארבעה עשורים לא הרבו לעסוק בהם".

ובכל זאת, הבנו את החשיבות שלו היטב גם קודם. הרי ב-67' יצאנו למלחמה המוצלחת בתולדותינו, מלחמת ששת הימים, בגלל הניסיונות לחסום את המעברים שבו.

"כן, אבל ב-67' הסתכלנו על האזור בראייה מאוד מצומצמת – ביטחונית ומדינית – התייחסנו למצרי טיראן ולעקבה, ולחשיבות שלהם, אבל

אל-אחמר; בתיגרנית 'קייח בחרי'; בלטינית 'מארה רוברוס'; ובאנגלית 'The Red Sea'. הים האדום הוא מונח גאוגרפי, אבל מנקודת מבט חברתית ותרבותית מעולם לא היה יחידה ימית נפרדת. התבנית הגאוגרפית המתחמת ים לפי קווי מתאר מקובלים מבחינה גאוגרפית אינה חופפת בהכרח לתבנית ההיסטורית החברתית והתרבותית. כך, למשל, רשתות כלכליות, חברתיות ותרבותיות באוקיינוס ההודי גלשו לתוך מרחבי הים האדום ומשם, בין היתר, גם למרחבי אגן הים התיכון. אי אפשר לבחון את הים האדום מבלי להבינו בהקשרים של היסטוריה ימית וסביבתית ושל היסטוריה גלובלית רחבה.

"המחקרים החדשים גילו שהים האדום הוא חלק בלתי נפרד מלימודי הגלובליזציה. הוא גם ייחודי בתנאים האקלימיים שלו: כתבים עתיקים של ספנים מהמאה הראשונה מעידים על משטר הרוחות שלו, המאפשר להפליג רק במצבים מסוימים.

ומחקר האוקיינוסים היה ההיסטוריון פרנאן ברודל שחקר את העולם הים תיכוני בימי המלך הצרפתי פיליפ השני. החשיבות של הגילויים שלו הייתה המסקנה שאי אפשר לעסוק במחקר של אגן ים מבלי להבין את ההקשרים הגאוגרפיים של יושביו. אתה לא יכול לחשוב על ההיסטוריה של אלכסנדריה, טריפולי וונציה בנפרד – צריך לקחת בחשבון את משטר הרוחות ואת היחסים בין הספנים, האינטראקציות בין החברות וכיוצא בזה.

”אם נתבונן בציר של ישראל-אפריקה נראה שמאז ומעולם היו בו יחסים וניתוקים לסירוגין: עם אתיופיה, עם מדינות במזרח אפריקה, והיה כמובן הסכם השלום עם מצרים ששינה את התמונה, וגם בשנים האחרונות יש במסגרת הסכמי אברהם ניסיון לכונן קשר דיפלומטי עם סודאן. יש אינטרסים כלכליים מורכבים וזירה של תחרות בין טורקיה, ישראל, איראן, סין וערב הסעודית. כל זה מוביל למושג שמקובל היום להשתמש בו גם ביחסים הבין-לאומיים של ‘פרנמיז’ – אויבים-ידידים או אויבים שמשתפים פעולה. וכך, האיום האיראני הוא אחד הצירים המרכזיים שחיברו בין ערב הסעודית לישראל. יש פה אינטרסים שמשתלבים באותו האגן, ואסור להסתכל עליו כאגן שעומד בפני עצמו.

”אפשר לראות שהגורמים המקומיים מזכירים את קיומם לגורמים הגלובליים כל הזמן. ב-2021 נתקעה אוניית ”אבר-גרין“ באורך 400 מטר במפרץ סואץ בעקבות תקלת שיוט וחסמה את המעבר. כתוצאה מכך הכלכלה של מדינות רבות נפגעה בגלל שחבילות לא הגיעו. המקרה הפעוט הזה, לכאורה, מראה עד כמה האזור קריטי לתהליכים בין-לאומיים.”

האם מרחב הים האדום יכול להשפיע על הגבולות העתידיים של מדינת ישראל?

”ישראל טרם הגדירה את גבולותיה הגאוגרפיים ואת ראייתה האסטרטגית באשר ליחסיה עם שכנותיה. בדרך כלל אנחנו מסתכלים צפונה למזרח

החות'ים בתימן (Ahmed)
Homran / Alamy Stock
(Photo)

לא הייתה הראייה האינטגרטיבית של אגן הים התיכון כאגן. מעבר למצרי טיראן, אף אחד לא דיבר, למשל, על השאלה מאיפה מגיעה תנועת הספינות דרך האוקיינוס ההודי.

”עוד בשנות ה-60 וה-70, ישראל ניהלה, יחסים מורכבים עם אתיופיה ועם משטרים באפריקה, אבל לא היה אפשר לסמוך על יציבותם כי היו להם אינטרסים עם מדינות ערביות-מוסלמיות באזור. מורכבות היחסים הפנים-מוסלמיים והאתניים במזרח התיכון בכלל, ובחצי האי ערב בפרט, אינה קשורה בהכרח לעניין הישראלי. אבל בהקשר של יחסי ישראל עם המרחב, היא מזכירה גם דרך הים האדום את חשיבותה הרבה.

”אפשר לדבר, למשל, על הפזורות האריתריאיות שמגיעות אלינו – באילת ובדרום תל אביב; וגם על הפזורות מדרום סודאן. ההגירה והתנועה מסיבות שונות של בני אנוש במרחב היא תופעה שהתקיימה מאז ומעולם בהיסטוריה, וכך גם במרחב הים האדום ובאזורים הגאוגרפיים הקשורים לו.”

מפספסים את המרחב הדרומי

תהליך ההתבוננות המרחבית חוזר מאה שנה אחורה. ”מי שהתחיל את עניין המחקר הימי

אם נתבונן בציר של ישראל-אפריקה נראה שמאז ומעולם היו בו יחסים וניתוקים לסירוגין: עם אתיופיה, עם מדינות במזרח אפריקה, והיה כמובן הסכם השלום עם מצרים ששינה את התמונה. גם בשנים האחרונות יש במסגרת הסכמי אברהם ניסיון לכונן קשר דיפלומטי עם סודאן. יש אינטרסים כלכליים מורכבים וזירה של תחרות בין טורקיה, ישראל, איראן, סין וערב הסעודית

"בהכשרתי אני חוקר חברות מזרח תיכוניות דוברות ערבית ופרסית. לקרן אפריקה הגעתי דרך מחקרתי על אודות הקולוניאליזם התורכי-מצרי והעות'מאני ועל היבטיו האידאולוגיים-הרעיוניים והמעשיים בקרן אפריקה ובחופי הים האדום. במחקרי כיום אני עוסק בקשרים גלובליים בין תנועות שחרור במזרח התיכון לבין תנועות שחרור בקרן אפריקה, ובהשפעת תנאי סביבה ואקלים

שחזור ענק של עיתון המכריז על סגירת מצרי טיראן בביתן מלחמת ששת הימים בתערוכת הצבא בתל אביב, 1968 (לע"מ / דוד אלדן)

על התפתחויות היסטוריות בקרב חברות שונות בקרן אפריקה, באגן הים האדום, בעמק הנילוס ובמזרח התיכון. כך נחשפתי יותר ויותר לרשתות החברתיות, התרבותיות, הדתיות והכלכליות שבין האזורים הגאוגרפים השונים והחברות שחיות בהם. המחקרים שלי השתלבו עם המפנה של ראיית המרחבים האלו כחלק משדות שיח מחקרניים רחבים יותר, כמו היסטוריה גלובלית, טרנס-לאומיות, והיסטוריה סביבתית. ■

ד"ר אבישי בן-דרור חוקר את אחד האזורים החשובים ביותר בהיסטוריה הגלובלית. כיום אני עוסק במעורבות התורכית בקרן אפריקה ובקשרים גלובליים בין תנועות שחרור.

התיכון הערבי, ועד שלא נגדיר את הגבולות שלנו לא נצליח להסתכל באופן רחב יותר. כאן טמון הפוטנציאל.

"מכיוון שהאוכלוסיות שיושבות לחופי של האגן הזה הן בחלקן מוסלמיות ודוברות ערבית – עד שהעניינים לא יוסדרו עם השכנים שלנו באמצעות הסדרים גלובליים, גם ההתייחסות לאגן הים האדום תישאר מוגבלת במידת מה והפוטנציאל לא ימומש. אבל זה לא בינארי, כי הדוגמה של סעודיה היא דוגמה מצוינת לשיתוף פעולה שמתקיים במשך שנים בינה לבין ישראל, וללא הסכמים רשמיים מתחת לפני השטח נבנה מארג שלם של אינטרסים ושיתופי פעולה, שהופכים את המרחב להרבה יותר רלוונטי. כוחות גלובליים מרכזיים כיום (רוסיה, תורכיה, סין) מגלים מעורבות הולכת וגוברת בקרן אפריקה ובאגן הים האדום".

כיצד נכנסות למשוואה הזאת הדת והמלחמות שמתקיימות בשמה ברחבי העולם הערבי? "כעיקרון את האגן הזה צריך לבחון על רקע תנועות של אנשים, הון, סחר בעבדים וכו'. אבל גם רעיונות דתיים עברו ממקום למקום. נכון שעיקר הנוכחות היא של שלוש הדתות האברהמיות הגדולות, אבל יש גם דתות מקומיות, שפעם קראנו להן 'פגניות', והיום כבר לא. המרחב הזה מאפשר לנו להביט במארג האדיר של לשונות וקבוצות אתניות ועל המעבר התדיר ביניהן. "זה קונספט מורכב, אבל מאבק הבין דתי אינו חזות הכול, ובוודאי שאינו בגדר מקשה אחת. ההיסטוריה של שיתופי פעולה ויצירת רשתות כלכליות ארוכה, יותר מאשר התקופות של עימותים דתיים דטרמיניסטיים, למרות הסטיגמה של האזור. האינטרסים גוברים הרבה פעמים על האידאליזם, גם באזור הזה.

אתה חוקר את "קרן אפריקה" ואת אגן הים האדום. אתה יכול לספר לנו למה בעצם בחרת לחקור את הנושא הזה ואיך הגעת אליו?

(© Eyal Warshavsky/SOPA Images via ZUMA Press Wire)

לפרצוף!

פרובוקטיביים, משעשעים, חתרניים ואנטי־ממסדיים: שלטי מחאה שמייצרים אזרחים יכולים להשפיע על האופן שבו היא נתפסת – בחדשות, ברשתות או אפילו בהיסטוריה. ליקטנו כמה דוגמאות בולטות מהשנים האחרונות

(REUTERS/Amir Cohen)

כשממליכים
ממשלת רי"ר
מקבילים
מוזלמנים

(הצילומים בעמ' 38-39: פרופ' אלון קורנגרין, אוניברסיטת בר-אילן)

(אפרת אברהם - ליבנה)

(אפרת אברהם - ליבנה)

(אפרת אברהם - ליבנה)

(פרופ' אלון קורנגרין, אוניברסיטת בר-אילן)

(למעלה ולמטה: פרופ' אלון קורנגרין, אוניברסיטת בר-אילן)

(אפרת אברהם - ליבנה)

בלוז כחול-לבן לכחולי המדים

"פתאום, דווקא בשנה האחרונה, אנחנו מבינים שהמשטרה היא מוסד משמעותי שלהתנהלותו יש השפעה גדולה וישירה על החיים של כולנו", אומרים מחברי הספר **חשודים מידיים: מיעוטים, משטרה ואזרחות בישראל**. הם מתריעים מפני הסכנות הטמונות בהעמקת החשדנות והניכור שבין האזרחים הערבים לבין המשטרה בעידן בן גביר, וממליצים לנתק את המשטרה מהפוליטיקה, לייצר אמון מול האוכלוסייה הערבית, להכין תוכנית רצינית ומקצועית לטיפול בפשיעה בערים הערביות, ולהפסיק לחשוב שהפרטת הביטחון האישי תביא תוצאות חיוביות. ריאיון

פעלה במהלך שנות קיומה, העימותים הבלתי פוסקים עם הסביבה הערבית וסוגיית המתחים הביטחוניים הפנימיים והחיצוניים הפכו את "עבודת המשטרה לכזו שנועדה בראש ובראשונה לשמר את שלומו ומעמדו של הרוב היהודי ואת האינטרסים שלו".

פגשנו אותם לשיחה רגע אחרי שפורסם תחקיר "המקור" שחשף כיצד ניסה השר לביטחון לאומי איתמר בן גביר, מייד אחרי השבעה באוקטובה, ללבות באמצעים מלאכותיים התקוממות בערים הערביות והמעורבות. הניסיון נכשל, ורוב הציבור הערבי הגיב באיפוק, אבל החשש מהתלקחות עתידית לא נעלם, וככל שהמשטרה מוכפפת יותר למערכת פוליטית בעלת מוטיבציה להעמיק שסעים ומתחים – הסיכון עולה. ביקשנו לדבר איתם על המתח שבין המשטרה כארגון של המדינה המופקד על הסדר והביטחון האישי לבין אוכלוסייה שרואה עצמה כ'אזרחים סוג ב'.

האם אתם סבורים שכישלון המשטרה להתמודד עם החברה הערבית נובע קודם כול מפערי תרבות?

בן פורת: "בהחלט לא. אין בעיה של הבנה תרבותית, והגיע הזמן להוריד מהפרק את התירוץ הזה. יש בעיה של התנהלות, כוונה ומוטיבציה לא נכונות שנבנו לאורך שנים רבות שבהן החברה הערבית הישראלית רואה מולה גוף עוין, עם מנגנון דיכוי משמעותי. היו תקופות שלשני הצדדים היה נוח עם העוינות הזאת, כי לחברה

כאשר אתם רואים שוטר, מה אתם מרגישים – ביטחון או פחד? אם תהיו במצוקה, האם תסמכו על המשטרה? האם תפנו אל המשטרה במקרה זה? ובמקרה אחר? ובעיקר, כיצד לדעתכם תתייחס אליכם המשטרה בהשוואה להתייחסותה לאזרחיות ולאזרחים אחרים? ולחלופין, האם הרחבת האפשרות לנשיאת כלי נשק בידיים פרטיות מגבירה את תחושת הביטחון שלכם או שמא דווקא מעוררת בכם דאגה?"

את השאלות האלה מציבים פרופ' גיא בן פורת וד"ר יאיר יאסן בפתח ספרם **חשודים מידיים: מיעוטים, משטרה ואזרחות בישראל** (בהוצאת למדא עיון). והם עונים: "האופן שבו משוטרים אזרחים בקבוצות שונות, כחשודים או כקורבנות, והדרך שבה הם תופסים את המשטרה מלמדים על מעמדם כאזרחים. מעבר למשמעות הסימבולית, השיטור, נוקשה או מפקי, משפיע ישירות על יכולתם של אזרחיות ואזרחים לממש את אזרחותם. כך, מפגש ניטרלי לכאורה, שבו שוטר מעכב אזרח ומבקש ממנו להזדהות, או לחלופין פנייה של אזרחית למשטרה בבקשה לסיוע, יכולים ללמד אותנו (ואותם, כמובן) על מעמדם".

מכל המגזרים והמיעוטים, מעמדם של הערבים אזרחי ישראל ב-2025 אל מול המשטרה נראה הכי בעייתי. החוקרים מסבירים בפרק העוסק באזרחים הערבים (אותם הם מכנים "אזרחים על תנאי") כי המציאות המסובכת שבה ישראל

יש בעיה של התנהלות וכוונה ומוטיבציה לא נכונות שנבנו לאורך שנים רבות שבהן החברה הערבית הישראלית רואה מולה גוף עוין, עם מנגנון דיכוי משמעותי

למטה משמאל: חנויות בבעלות ערבית שהותקפו
על ידי יהודים בבת ים, מאי 2021 (בר, CC BY-SA
(3.0, via Wikimedia Commons

למטה מימין: כלי רכב שנשרפו במהלך מהומות
בלוד, במאי 2021 (Eladkarmel, Public domain,
(via Wikimedia Commons

למעלה: כוחות משטרה ומג"ב בעיר לוד בעקבות
אירועי האלימות בעיר, מאי 2021 (Israel Police,
(CC BY-SA 3.0 , via Wikimedia Commons

פתיחת לשכתו של השר
בן-גביר בשיח' ג'ראח (Eddie
Gerald / Alamy Stock
Photo)

השלטון מסיר אותו אבל האזרחות שמקבלים הערבים אינה דמוקרטית, והיום בעידן בן גביר זה כבר לגמרי על השולחן שהם אינם אזרחים שווים. ההכפפה של המשטרה אל השר לביטחון לאומי לשעבר, בצורה פורמלית, משמעותה בעצם הפיכת המשטרה למשטרה פוליטית שמופעלת על ידי פוליטיקאים."

בן פורת: "האפליה היא מובנית ביחס. אתה תשמע אזרחים ערבים אומרים לך שכשאזרח ערבי פוגע באזרח יהודי הוא מושם בתא מעצר בתוך דקות, אבל כשקורה ההיפך – התהליך לוקח הרבה יותר זמן. ואם לחזור לשאלה על תרבות: בוודאי שיש צורך להבין את התרבות הערבית, צריך לזכור שכשמדברים על 'מנטליות ערבית' מתכוונים לזה במשמעות מסוימת. במשך שנים ארוכות החברה הערבית לא הייתה בראש מעייניהן של ממשלות ישראל, והן העדיפו להתעלם מהבעיה הזאת. תוסיף לזה שילוב של שיטור יתר ואלימות משטרתית, שהתחזקה מאוד

הערבית היו מנגנונים מסורתיים שהספיקו עבודה, במיוחד כאשר בעבר הלא רחוק רמת הפשיעה לא הייתה ברמות של היום. אז הם ראו במשטרה עוד אחד ממוסדות המדינה העוינים, שמולם הערבים יודעים שהם בעדיפות שנייה.

אבל מה שקורה בשנים האחרונות הוא בעצם קריסה של המוסדות בחברה הערבית, שיוצרת שבר ומתבטאת בפשיעה גואה ונשק לא חוקי בכמויות חסרות תקדים. במקרה הזה, כשהמשטרה מצד אחד לא יצרה אמון בחברה הערבית, ומצד אחר לממשלה אין נכונות או מוטיבציה – בוודאי לא לממשלה הזאת – לטפל בנגעים האלה, מגיעים למצב הנוכחי, המדאיג מאוד.

יאסן: "זה לא מצב של חוסר מודעות לבעיה, אלא של חוסר כוונה וחוסר רצון אמיתי לטפל בה. אפשר לראות את זה עובר כחוט השני לאורך כל שנות קיומה של המדינה. מייד עם הקמתה במשך שני עשורים כמעט מתקיים ממשל צבאי על ערביי ישראל, והוא לגמרי פוליטי. אחר כך

**אבל מה שקורה
בשנים האחרונות
הוא בעצם קריסה
של המוסדות
בחברה הערבית,
קריסה שיוצרת שבר
ומתבטאת בפשיעה
גואה ונשק לא חוקי
בכמויות חסרות
תקדים**

מאז מהומות אוקטובר 2000 – ותקבל משבר אמון אמיתי ומשמעותי".

אמרתם שבמשך הרבה שנים לחברה הערבית היה נוח שהמשטרה תתפוס ממנה מרחק. זה כבר לא המצב כיום?

בן פורת: "לפני 15 שנה ביצעתי מחקר ראשון על תפיסת המשטרה בקרב הערבים, ומה שתפס את עיניי היה שהממצאים מראים שהערבים בישראל רוצים יותר משטרה. עד אז זה לא היה ברור. צללתי למידע וראיתי שמצד אחד המשטרה נתפסת כגורם עוין, ומצד אחר הפשיעה והסיכונים הרבה יותר גבוהים מבעבר. אז החברה הערבית בישראל נמצאת בין הפטיש לסדן: בין הסתכלות על המשטרה כגורם עוין לבין מציאות שבה הפשיעה היא איום על חיה. בתוך השניות הזאת המדינה צריכה להתנהל".

יאסן: "והמדינה מציעה פתרונות אבסורדיים, בכסות המצב הביטחוני הקשה. השר בן גביר אישר להתיר חלוקה של נשקים בצורה בלתי מוגבלת כמעט והקים עוד ועוד כיתות כוננות, אבל למי מחלקים את הנשקים, ואיפה נפתחו כיתות כוננות? – כמוכן בחברה היהודית. והמפכ"ל משדר מסר של 'תשמרו על עצמכם לבד' – 'כנראה שזה מה שנגזר עלינו' אמר דני לוי אחרי עוד פיגוע בחדרה. אז מצד אחד יש לך הפקרה של היישובים בחברה הערבית, ומצד אחר הפרטה של הביטחון הלאומי בחברה היהודית לכיתות כוננות עצמאיות. כך יוצרים חבית בערה שעלולה להתפוצץ. הסכנה מאוד גדולה, והמצב מאוד נפיץ. כשיש לך מספרים גבוהים כל כך של אלימות בחברה הערבית מחד, וכמויות נשק פרטי בחברה היהודית מאידך, בקלות יכולה להתפרץ הסלמה בין שני הצדדים".

בן פורת: "להפרטה של הביטחון יש שני רבדים: קודם כול שימוש בחברות אבטחה פרטיות על ידי יישובים, תופעה שיוצרת פערי ביטחון בין יישובים בעלי אמצעים לאלה שאינם כאלה. הסוג השני של ההפרטה הוא העברת האחריות לביטחון

לידי האזרחים. וכמו שיאיר ציין, בתקופות של משבר ביטחוני מאוד קל לשווק את זה.

אני גם לא חושב שמדובר באסטרטגיה יעילה, בוודאי בכל הקשור בטיפול בפשיעה. ראשית, נשקים בידיים לא מיומנות עלולים להביא יותר נזק מתועלת. שנית, יש חשש שנשקים ייגנבו ויגיעו לארגוני פשיעה, לתאונות נשק ולשימוש בו לאלימות כנגד נשים. האבסורד הוא שבמקום להקטין את כמות הנשק הבלתי חוקי בחברה הערבית, הולכים ומחמשים את החברה היהודית. זאת חשיבה של 'בואו נחמש את כולם ונקווה לטוב'."

יאסן: "אנחנו מדברים על סוג של מציאות שהיא ניאורליברלית, שבה הממשלה רוצה

צריך לתת למשטרה את הכלים הנכונים במקומות הנכונים. בסוף זהו תפקידה של המדינה לטפל בפשיעה, לא תפקידם של האזרחים

שלט הקורא "להציל את שיח' ג'ראח" בשפה הערבית, מאי 2021 (Osama Eid, CC) BY-SA 3.0 , via Wikimedia Commons

להפחית את מעורבות המדינה בחיי האזרחים. אנחנו לא אומרים שצריך לתת למדינה לשלוט בכול ולחזק את המשטרה עוד ועוד כך שתהיה נוכחת בכל פינה ובכל רחוב, אבל כן צריך לתת למשטרה את הכלים הנכונים במקומות הנכונים. בסופו של דבר זהו תפקידה של המדינה לטפל בפשיעה, לא תפקידם של האזרחים".

האם אתם מעריכים שתופעות פשיעה שרווחות בשנים האחרונות בחברה הערבית – כמו השתלטות של משפחות פשע על עסקים,

**עצם התיאור
'התופעות המסוכנות
יכולות להגיע לחברה
היהודית' הוא
כשלעצמו בעייתי
בחברה דמוקרטית.
אם נרצחים מדי יום
אזרחים, אז מדובר
בסוגיה חמורה מאוד
גם בלי שהיא זולגת
לערים היהודיות. יש
פה מדינה ואזרחים
שהמטרה מחויבת
להם, ולא צריך לחכות
שהנגעים האלה יזלגו
לחברה היהודית כדי
לטפל בהם**

מפכ"ל המשטרה, רב ניצב
דניאל לוי, ספטמבר 2024
(Israel Police, CC BY-SA 3.0,
via Wikimedia Commons)

הלוואות בשוק האפור, חיסולים על רקע כבוד
המשפחה וכיוצא בזה - יזלגו בקרוב למגזר
היהודי?

בן פורת: "אני רוצה להגיד שעצם התיאור:
'התופעות המסוכנות יכולות להגיע לחברה
היהודית' הוא כשלעצמו בעייתי בחברה
דמוקרטית. הוא נועד לשכנע את האוכלוסייה
היהודית שחשוב שתתעניין בנושא, אבל אם מדי
יום נרצחים אזרחים, אז מדובר בסוגיה חמורה
מאוד גם מבלי שהיא זולגת לערים היהודיות. יש
פה מדינה ואזרחים שהמטרה מחויבת להם,
ולא צריך לחכות שהנגעים האלה יזלגו לחברה
היהודית כדי לטפל בהם".

בואו נדבר על פתרונות.

יאָסן: "לדעתי המפתח הוא קודם כל יצירת אמון.
יש לציבור הערבי אמון מאוד נמוך במשטרה,
ובניית אמון משמעה שהמשטרה באה לשרת
את הציבור ולא לשלוט בו. גם כאן חשוב לשדר
את המסר שהמשטרה לא 'מתערבת' רק למען
העניינים היהודיים, אלא משרתת את הביטחון
והרווחה של כולם, גם של הציבור הערבי. הטיפול
בפשיעה בחברה הערבית צריך להיות חלק
מתפיסה של אזרחות שוויונית. לא כי היא עלולה
לגלוש לחברה היהודית - אלא כי מגיע להם
פתרון, כי גם הם אזרחים.

"אבל המשטרה היא רק הקצה של הדבר
הזה. בחברה הערבית ישנן בעיות של מצוקה
בדיו, אי־שוויון בקרקעות, אי־שוויון בחלוקת
משאבים ועוד. בעיות אלה יוצרות עוני, נוער ללא
תעסוקה, ותופעות שמגבירות את הפשיעה. לכן
ברור שמדובר באירוע חברתי רחב יותר שהאמון
במשטרה הוא רק מרכיב אחד בתוכו".

בן פורת: "השר לשעבר לביטחון פנים, עומר
בר־לב, ביחד עם 'ואב סגלוביץ' יצרו יחידה
לטיפול בפשיעה בחברה הערבית. היא פעלה רק
שנה וצריך להיזהר ממסקנות נחרצות, אבל אפשר
לראות לכל הפחות שהעלייה בפשיעה החמורה
נבלמה. אז לפחות הייתה תוכנית, וראינו שיש

לה תוצאות. לממשלה הזאת אין שום תוכנית.
ישבתי בוועדה בכנסת שעסקה בהעברת סמכויות
נוספות לשר בן גביר. ניסיתי לשאול מה נרוויח
מזה. אמרו לי 'עוד משילות'. ניסיתי לשאול מה
המשמעות של משילות - איזה הנחיות מתכוון
השר להעביר למפכ"ל וכיצד זה אמור לשפר את
ביטחון האזרחים ענו לי 'עוד לא הגענו לזה'. ועדה
שלמה ישבה על המדוכה, קיימה דיונים ארוכים
ודנה בסמכויות לשר, בלי להציג שום תוכנית
שעבורה כל הסמכויות האלה. תוכנית היא א"ב
בדיון ציבורי. יצאנו מהדיון בלי להבין מה מטרתו
בכלל".

אחד המודלים שאתם מציגים בספרכם הוא
שיקום תדמית המשטרה בצפון אירלנד.

בן פורת: "בצפון אירלנד בנו את המשטרה
מחדש אחרי סכסוך, העניקו למשטרה שם שונה
שלא מזוהה עם הארגון שנתפס כמזוהה עם צד
אחד בסכסוך ולא לגיטימי בעיני האחר, שינו את
הרכב המשטרה, ובעיקר שינו את מטרותיה. אני
חושש שבהידרדרות הנוכחית של מצב השיטור
בישראל נצטרך גם כן לבנות מחדש את המשטרה.
מה שמתגלה בחודשים האחרונים, ההקצנה
והפעולות החריגות מובילות למצב שדורש לבנות
את המשטרה מחדש, ואין אפשרות לתקן את
המשטרה כמו שהיא פועלת כיום".

יאָסן: "בחברה אזרחית דמוקרטית-ליברלית כמו
שאנחנו שואפים להיות בה המשטרה חייבת לזכות
בלגיטימציה של האזרחים, וכיום הלגיטימיות של
המשטרה מעורערת, בוודאי בחברה הערבית, אבל
גם בקרב החברה היהודית. יש בעיות של אמון
ושוויון, יש מחסור בתוכניות, ואנחנו רחוקים
מאוד מהמקום שבו היינו רוצים להיות".

בן פורת: "זה מתחיל מתהליך של התמקצעות
בכל הנוגע לטיפול בפשיעה בחברה הערבית
שצריך להיות בראש סדר העדיפויות של
המשטרה והמשרד לביטחון פנים, שמנוהל
בשנתיים האחרונות בידי גורמים לא מקצועיים,
כפי שמעידות התוצאות".

מהומות בעיר העתיקה
בירושלים, יוני 2021
(REUTERS/Ammar Awad)

**כשמסתכלים על
התמונה הגדולה של
הממשלה הנוכחית
עם התחזקות
התפיסות הלאומיות
והמשיחיות, התמיכה
בגרעינים התורניים
וההצהרות על בנייה
בגוש קטיף, כאשר
המשטרה מוכפפת
ישירות לדרג
הפוליטי – זה משדר
מסר בעייתי לאזרחים
הערביים, ודאי כאשר
אין מספיק איזונים
ובלמים אחרים**

אתם מדברים הרבה על כוונה ואמפתיה. האם הקצנה מדינית ורטורית משפיעות לרעה? האם ממשלה קיצונית, שמרבה להשתמש בביטויים גזעניים, למשל כלפי האוכלוסייה הערבית, יכולה להוביל להגברת הפשיעה במגזר?

יאסן: "אמנם קשה להצביע על קשר ישיר של סיבה ותוצאה בין התנהלות שפויה של ממשלה לבין ירידה בפשיעה, אבל כשמסתכלים על התמונה הגדולה של הממשלה הנוכחית עם התחזקות התפיסות הלאומיות והמשיחיות, התמיכה בגרעינים התורניים וההצהרות על בנייה בשטחים שנויים במחלוקת, המשטרה מוכפפת ישירות לדרג הפוליטי – זה משדר מסר בעייתי לאזרחים הערביים, ודאי כאשר אין מספיק איזונים ובלמים אחרים. אז זאת המציאות שבה חיים האזרחים הערבים בישראל בשנים האחרונות, והיא יכולה להביא לייאוש".

בן פורת: "הדוגמה הכי טובה לדברים הללו התרחשה ממש לאחרונה, כשהיה הרס באום

"דבר שני הוא יצירת קשב בקרב האזרחים. המשטרה צריכה לשדר שהיא מקצה משאבים ומסמנת מטרה שחשוב לה להקטין את הפשיעה בחברה הערבית, שעצם העובדה שנהרגים אזרחים ערבים היא חשובה בפני עצמה, לא רק כביטחון ליהודים. המרכיב השלישי הוא איך מייצרים פתרון לארגוני הפשיעה בחברה הערבית. כאן צריך להסתכל על התמונה הגדולה. בגלל שאנשים צעירים רואים אופק מוגבל הם נשאבים לפשיעה כמקור כלכלי וכסממן של סטטוס.

"אלה דברים שלוקחים זמן, וצריך לומר את זה. מדובר במשבר עמוק, ואין פתרונות קסם. אנחנו גם לא אנשי מקצוע, אלא אנשי מדע המדינה. אני לא מומחה לטקטיקות, ולא יודע להגיד מה המשטרה צריכה לקום ולעשות מחר בבוקר בטייה. אבל אני כן יודע להצביע על הצורך באמפתיה, בקשב, בתוכנית ובמשאבים מתאימים כדי להתחיל לכוון לשינוי.

הפגנה נגד התחזקות האלימות והפשעה בחברה הערבית בעקבות רצח משפחה בבסמת טבעון, 2023 (Reuters/ Ammar Awad)

במגזר, ואפשר לקיים איתם שיג ושיח כדי להגיע להבנות. אבל, כאמור, זה דורש שינוי תפיסתי של כל הגישה של החברה הישראלית.

יאסן: "שמעתי ברדיו את ראש השב"כ לשעבר יורם כהן מדבר על רצון לראות אידיאל של יותר השתתפות של החברה הערבית. לא בהכרח שירות צבאי, אבל למשל בהתנדבות במקומות כמו מד"א, כיבוי והצלה, שב"ס. אז בעיניי זה יותר חשוב ממפכ"ל ערבי, כי הבחירה במפכ"ל היא תהליך מקצועי שצריך להיות סדור, אבל בהחלט יותר ייצוגיות והשתתפות יכולות לסייע.

"אגב, אם כבר מדברים על השב"כ, כדאי להזכיר שמצב הפשיעה בחברה הערבית כה חמור בשנים האחרונות, שהתחיל שיח שמציע התערבות של השב"כ. בעיני חלקים מהמגזר הערבי השב"כ נתפס פחות מאיים מאשר המשטרה. והקריאה הזאת מגיעה גם מחברי כנסת או מראש עיריית רהט, שצריך משהו שיעשה סדר, והשב"כ יותר אפקטיבי מהמשטרה".

בואו נדבר על הערים המעורבות. האם מצבם של הערבים החיים שם טוב יותר? האם קל יותר "לנהל" שם את המתחים?

אל-חיראן והשר בן גביר הגיע להצטלם והעלה פוסט של המסגד שנחרב שם, הכול במין פרץ של שמחה. זו דוגמה ל'משילות' כביכול. אנשים פונו מבתייהם – כרגע לא משנה אם בצדק או לא בצדק – ואזרח ערבי נורה על ידי המשטרה שלא בצדק. מה המטרה בפוסט כזה? אצבע בעינו של הציבור. כך השר לביטחון לאומי משדר לציבור הערבי: 'אתם לא מעניינים אותי'. הוא לא מגלה עניין בפשיעה בחברה הערבית, וה'משילות' שלו היא לא הבאת סדר וביטחון אלא אך ורק דיכוי. עצם העובדה שהשר לא בוחר להביע אמפתיה כשנרצחים אזרחים ערבים – השר לא מראה עניין גדול בפשיעה בחברה הערבית. משילות משמעותה דיכוי החברה הערבית – לא הבאת סדר וביטחון אלא דיכוי".

האם מינוי קצין בכיר מהמגזר הערבי יכול לשפר את השיח והאמון?

בן פורת: "מינוי איש מקצוע מהחברה הערבית יכול לתרום לאמון, אבל צריך להיזהר מעניין הייצוגיות שלא ייתפס כפטרונות. יש כיום בחברה הערבית ובשלטון המקומי הערבי מספיק גורמים שיש להם עניין ישיר בפתרון בעיית הפשיעה

השר לביטחון לאומי משדר לציבור הערבי: "אתם לא מעניינים אותי". הוא לא מגלה עניין בפשיעה בחברה הערבית, וה'משילות' שלו היא לא הבאת סדר וביטחון אלא אך ורק דיכוי

גוף שלא שמו עליו די דגש. כמה ספרים אקדמיים אנחנו מכירים שנכתבו על המשטרה? אני מכיר שניים. כמה יש על הצבא לעומת זאת? מדפים על מדפים. עבור הרבה ישראלים המשטרה הייתה גוף לא מעניין, שולי. גם כשהמשטרה הייתה אלימה, כל עוד האלימות הופנתה כלפי קבוצות פריפריאליות, היה נוח לאחרות להתעלם. "פתאום, דווקא בשנה האחרונה, אנחנו מבינים שהמשטרה היא מוסד מאוד משמעותי, שלהתנהלות שלה יש השפעה גדולה וישירה

עימות בין האוכלוסיה הערבית לבין המשטרה בעיר העתיקה בירושלים, 2021 (REUTERS/ Ammar Awad)

על החיים של כולנו, האזרחים. אז מי שמתעלם מאלימות מול יוצאי אתיופיה עלול לקבל אותה מול מפגינים בקפלן, ומי שמתעלם מהאלימות נגד חרדים מופתע כשהיא מופנית כלפיו. כל הגישה אל המשטרה צריכה לבוא מתפיסה אזרחית שמדובר במוסד חשוב שמשפיע על תחומי חיים רבים, ולכן הוא צריך להיות מנוהל עם פיקוח ציבורי למען הציבור. מכאן הכול מתחיל". ■

פרופ' גיא בן פורת, הוא חבר סגל בכיר בתחום מדע המדינה ויחסים בין-לאומיים, מרצה במחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן גוריון ד"ר יאיר יאסן, הוא מרצה מן החוץ בתוכנית לניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטת בן גוריון שבנגב, קמפוס אילת

בן פורת: "יש לי מחקר שמראה שבערים המעורבות קורים שני דברים: מצד אחד הערבים החיים לצד יהודים עשויים לעיתים להבטיח שיטור טוב יותר וביטחון אבל זו מציאות שבה גם רואים לעיתים יותר את הפערים שבין ערבים ליהודים. לכן האפליה נראית יותר בולטת, ולכן יכול להיות גם חיכוך. במקומות כמו יפו או לוד רואים את החיכוכים האלה על רקע מצב כלכלי. בחיפה המצב שונה בגלל היסטוריה ארוכה של חיים משותפים ומעמד כלכלי חזק של האוכלוסיה הערבית בהשוואה לערים מעורבות אחרות..

יאסן: "מבחן שומר חומות נתן תשובה: הערים האלה נפוצות ובשעת מבחן הן אכן התפוצצו. מה שמדאיג אותי הם הגרעינים התורניים שהולכים ומשתלטים, הולכים ומתרחבים. תראה מה שקרה במצפה רמון, בעבר יישוב ליברלי, של רוח. תושבים מתלוננים שגרעין תורני קטן במעלה הגבעה השתלט על היישוב, והיום תפיסות העליונות היהודית והתפיסות ההומופוביות שם מסוכנות מאוד. אני חושב שזה קורה גם ברמלה וביישובים נוספים. בהיבט הזה אני מאוד לא אופטימי. אני רואה את התפיסה האסטרטגית של אותו ציבור חרד"לי שמסתכל שנים רבות קדימה ומטמיע את החינוך הזה כבר מהגיל הרך, לעיתים במתק שפתיים של מורות חיילות ובנות שירות לאומי ובאמצעות מערך עצום של תכונים, מכינות וישיבות הסדר. מדובר במהלך אסטרטגי שמחלחל אל הערים המעורבות וצריך להסתכל על מה שהתרחש בשומר חומות כנקודת מבחן".

בן פורת: "המשטרה של חלקים מהממשלה ותומכיה היא לסמן את הערבים בערים המעורבות כגורמי סכנה. לא כאזרחים שווים אלא כסכנה שצריך לטפל בה. כל המסגור שלהם כבעיה ביטחונית – בלי להתעלם מסכנה אמיתית של אסלאמיזציה והקצנה – הוא בעייתי מאוד.

"אם נחזור רגע למשטרה, אני רוצה להגיד דבר מה ברמת המקור: הסיבה שהיה כל כך קל לגורמים כמו בן גביר להשתלט על המשטרה היא שמדובר בארגון די חלש, שהיה תמיד סוג של חצר אחורית,

"מוכרחים להמשיך לנגן"

אמיר בן ה-16, שמשפחתו נעקרה ממערב הגליל, נסע באוטובוס חמש שעות כדי ללמוד לנגן בפסנתר, וכשלא היה כזה בסביבה - הסתפק באורגנית. תאופיק בן ה-10 משרעם למד לנגן יצירות של בטהובן מגיל 5 והתמיד גם כשטילים נפלו ליד הבית שלו. שניהם נדדו לאשדוד, השתתפו בתחרות השנתית לפסנתרנים צעירים, והוכיחו שגם בפריפריה הנשכחת והמופקרת אפשר להגיע להישגים מרשימים. "הנגינה בפסנתר עוזרת להתגבר על חרדות. כשאני מנגן אני לא מרגיש צורך לברוח"

ב לוורמוט אין בית מסודר (או פסנתר קבוע) כבר מאז השבעה באוקטובר, והוא נע ונד בין כפר תבור, חיפה, קריית מוצקין, רעננה וחזור חלילה. כשסירנות האזעקה של השבעה באוקטובר התחילו לצלצל בחוזקה במושב לימן בגליל המערבי, 2.5 ק"מ מגבול לבנון, משפחת ורמוט הבינה מייד שהיא צריכה להתפנות מביתה במושב, עוד לפני שהגיעה ההנחייה הרשמית. את האח הגדול, צנחן בקבע (שהמשפחה ביקשה לא לציין את שמו), הקפיצו לעזה, ואחרי הכניסה הקרקעית ראו אותו רק אחת לחודשיים. יתר בני המשפחה נטשו בפעם הראשונה את הבית במושב, את המשק עם עצי הליצי והאבוקדו, ועברו לבית הסבתא בכפר תבור. הם רוצים לחזור, אבל אמיר כבר לא יחזור איתם. אם הוא רוצה להתקדם לקריירה כפסנתרן, בשלבים הקריטיים האלה של ההתפתחות, יהיה חייב לעבור להתגורר לבד במקום קרוב למרכז הפעילות האמנותי. אמיר הוא דור רביעי למתיישבי לימן (סבו היה איש המים של המושב). על אף שמשפחתו מוזיקלית - האב מנגן בגיטרה, האם על חליל, ואח נוסף משרת בלהקה צבאית - לא היה קל לאתר מורה מתאים לפסנתר במועצה האזורית מטה אשר, החולשת על קו החוף הכי יפה בארץ. כשפרצה המלחמה, בגיל 15, אמיר מצא את עצמו במשך חודש ללא פסנתר כלל. "הייתי כבר פסנתרן די פעיל, שמנגן שלוש-ארבע שעות ביום, ופתאום אין לי על מה לנגן. כל המעבר היה מטלטל ומפחיד, וכשלא הייתה ברירה הייתי מגיע ללובי של בית החולים רמב"ם בחיפה ומתאמן על הפסנתר שמוצב שם.

בין יצירה ליצירה אמיר ורמוט צריך לקחת כמה שניות להרפיה. הוא מותח את הידיים ומנער אותן. ניכר בארשת פניו המתוחה שגם כואב לו קצת, אבל הוא מתאפק. הרסיטל הקצר שמורכב מפרק בסונטה של בטהובן, אטיוד של שופן וסונטינה של ראול מסתיים בהצלחה. עוד לפני שהתחיל לנגן הסביר ורמוט לשופטים שיושבים בשורות העליונות בקהל שהוא סובל מדלקת פרקים שמחייבת אותו לבצע תרגילי הרפיה בין יצירה ליצירה. השופטים גילו הבנה לבקשה החריגה. כולם כאן מבינים שלהגיע מהצפון המטווח והעקור לתחרות מקצועית בנגינה בפסנתר בימים כאלה זה לא עניין של מה בכך.

אין הכאבים בידיים של ורמוט בן ה-16 קשורים למתקפות הקצובות של החזבאללה שהפכו לפס הקול של הגבול הצפוני, ומה הקשר בין פינוי מבתים לנגינה מקצועית על פסנתר? אם אמיר היה נער מתבגר "רגיל" הוא בטח היה תוהה בעוקצנות "מה קשורררר?! כמו בני גילו. אבל ורמוט כבר מספיק בוגר כדי להבין שבשנה וחודשיים האחרונות הכול קשור בהכול: הגוף מחובר לנפש, הנגינה מחוברת לסיכונים, גחלת הנעורים קשורה במגורים.

ורמוט מתחרה לצד עשרות נערים אחרים במקצה גילאי הביניים (16-18) של התחרות "פסנתר לתמיד" ה-16 לפסנתרנים צעירים באשדוד. כמו כולם הוא מתרגש, כמו כולם הוא רוצה להגיע להישגים כמו כולם הנגינה בפסנתר מרטיטה לו את הלב. אבל בניגוד לרובם המכריע,

אין הכאבים בידיים של אמיר בן ה-16 קשורים למתקפות הקצובות של החזבאללה שהפכו לפס הקול של הגבול הצפוני, ומה הקשר בין פינוי מבתים לנגינה מקצועית על פסנתר? אם אמיר היה נער מתבגר "רגיל" הוא בטח היה תוהה בעוקצנות "מה קשורררר?! כמו שאר בני גילו. אבל אמיר כבר מספיק בוגר כדי להבין שבשנה וחודשיים האחרונות הכול קשור בהכול: הגוף מחובר לנפש, הנגינה מחוברת לסיכונים, גחלת הנעורים קשורה במגורים

"אכן התמודדות לא פשוטה",
אמיר ורמוט בתחרות (צילום:
אבנר הופשטיין)

"זאת אכן התמודדות לא פשוטה", אומרת אימו של אמיר. אמיר למשל נקלט בבית ספר, אבל אחותו לא, והייתה צריכה להחליף מוסדות חינוך שלוש פעמים. היו ימים שמצאנו את עצמנו חצי מהיום רק בדרכים בהסעות, ובלילה לא ישנים מדאגה לבן שבעזה. מצד שני, אני מתבוננת סביבי ומזכירה לעצמי שכולנו בריאים ושלמים, שבני חזר בשלום, והבית שלנו עומד. זאת באמת תקופה שמכניסה לפרופורציה. "כשעלתה האופציה להתחרות אמרתי לאמיר 'אתה לא חייב אם קשה לך'. חמש פעמים שאלתי אותו אם הוא בטוח שהוא רוצה להגיע לתחרות, אבל הוא התעקש. עכשיו אני איתו באש ובמים".

כשאני מנגן אני שוכח את הפחד

גם תאופיק מטר בן ה-10 לא גדל אל הפסנתר ממקום טבעי. בין 130 המתמודדים בתחרות, תאופיק הוא דובר הערבית היחיד, וגם הוא נושא ביחד עם משפחתו משרעם את אימת התקפות החזבאללה על השכונה שבה הם גרים. כמו ורמוט, גם מטר זכה במדליית עידוד בתחרות בקטגוריה של בני גילו – הישג מרשים שמתעצם לנוכח האתגרים שעומדים בפניו.

לאשדוד מגיעה המשפחה בהרכב מלא – אבא ג'מיל, מהנדס בניין, אימא, ד"ר אמל ח'וריה, רופאת

"אחרי חודש הביאו לי פסנתר חשמלי, כדי שיהיה לי משהו לנגן עליו. אבל זה לא אותו הדבר כמובן. יש מורים קפדנים שהיו בוודאי אומרים 'לא בא בחשבון, פסנתר ואורגנית זה לא אותו דבר'. אבל אין מה לעשות, אתה חייב להסתדר, ובסוף פסנתר חשמלי עדיף מכלום. החלטתי שאני נהנה מכל דבר בתהליך, ולא רואה בו סבל. אם אתה לא נהנה מהתהליך, אפילו מהקשיים, אז מה הטעם?".

אחר כך עקרה המשפחה מכפר תבור לדירה שכורה בקריית מוצקין ושכרה באופן זמני פסנתר. בינתיים הוא התקבל ללימודים בבית הספר לאמנויות בחיפה, למד אצל מורה ברעננה, והצטרף לתוכנית יוקרתית לפסנתרנים מחוננים במשכנות שאננים. "מצאתי את עצמי נוסע שעתים וחצי לכל כיוון בתחבורה ציבורית כמה פעמים בשבוע – קודם לחיפה לבית הספר ומשם למורה ברעננה. מתרגלים להכול ועושים שיעורי בית בנסיעה. אפשר לעשות כמעט הכול באוטובוס. חוץ מלהתאמן בפסנתר כמובן".

אבל אז גבר הרצון להשלים את החסר. "בגלל הזמן שאבד, התחלתי להתאמן יותר מדי ונוצרו לי פציעות בידיים. המאמץ הוביל לעודף אימון ואני עדיין בהתאוששות. היום אני מנגן עם חבקים אורתופדיים לידיים בהנחיית פיזיותרפיסט".

מה אתם חושבים על מוזיקה בפריפריה?
 "אני חושבת שבפריפריה, כמו הרבה דברים, יש פחות השקעה בתרבות ובאומנות. המדינה צריכה להשקיע יותר כי יש הרבה כישרונות שאפשר לפתח ויכולים להגיע למקום יותר גבוה. אצלנו לפעמים לא נתקלים בכלל באפשרויות. אם ג'אמיל לא היה מחפש באינטרנט את התחרות הזאת לא היינו מגיעים, כך שהוא נכנס במקרה כמעט. וזה חבל, כי יש כישרונות בפריפריה בדיוק כמו במרכז".

עלייה גדולה בביקוש וירידה בתמיכת המדינה

הידיים הקטנות של המתחרים רצות על הפסנתר כמו עכברים חסרי מנוחה. לחלקם בקושי מלאו שבע שנים והם כבר מדלגים בין קלידים. הצליל לא תמיד מגובש, אוזן חדה מזהה פה ושם טעויות והלחץ גם הוא גובה את מחירו. בגילים האלה האצבעות לא ארוכות מספיק, מסת השריר של הזרוע והאמה לא תמיד מצליחות לייצר עוצמה מספקת. אבל רגשות שמחה וצער בוגרות כבר מבצבצות החוצה מגיל חד ספרתי.

בקהל הורים מתעדים בווידיאו כל צליל, בקושי זזים בכיסא מרוב דריכות. "אני התרגשתי הרבה יותר מתאופיק", מעיד ג'אמיל אחרי הקונצרט. "הוא קול לגמרי כשהוא עולה על הבמה, כאילו זה משחק. לא ברור איך, הרי זה הקונצרט הראשון שלו בפני קהל, בוודאי קהל מקצועי".

"כשאתה מדבר על תחרות ברמה גבוהה, בשילוב עם הלחץ הנפשי באזור לחימה, קשה מאוד למי שבא מהדרום ומהצפון להתמודד", אומר שמואל אלבז, מנהל הקונסרבטוריון בנתיבות, ששימש השנה גם שופט בתחרות. "במיוחד כשאין תנאים אופטימליים להתאמן, אבל יש כאלה גם באזורים מותקפים שהמוזיקה מצילה אותם ממש ומאפשרת לצאת מהבועה המלחיצה שבה הם נתונים. המוזיקה מגינה עליהם. אני ראיית את זה ממש אצל תלמידים שלי בנתיבות.

"גם בתקופת הקורונה יכולת לראות שדווקא כשכל המדינה סגורה המוזיקה מספקת מקום

ילדים וגסטרו, תאופיק הבכור מסורק עם שביל אופנתי בצד, ואחיו ואחיותיו בני ה-9, ה-6 וה-3. שלוש שעות ארכה הנסיעה בפקקים משרעם, אבל הם לא יחמיצו את הטקס בעד שום הון בעולם. החיים בשפרעם הם לא תמיד פיקניק. ביום שבו נדדה לכאן משפחת מטר התפרסם עוד סיפור מחריד על רצח במסגרת סכסוך משפחות. הפשע הגואה מתחבר לאווירת הטרור שמלווה את היישוב שחוזה התקפות טילים יום-יומיות מאז השבעה באוקטובר. בדרך, בפקקים, גם המשפחה של תאופיק, כמו משפחות רבות בישראל, מהרהרת לפעמים אם יש לה מקום של שלווה באי המטורלל הזה בלב המזרח התיכון או שצריך לחשוב על אתר אחר לפתח בו את הכישרונות המוזיקליים של בני המשפחה, שבה האב מנגן על עוד, האם על חליל, הבן על פסנתר, והאחות מתחילה עכשיו לימודי כינור.

"כשאני מנגן אני שוכח את הפחד, ואני שוכח את הכול ומתרכז רק במוזיקה", אומר תאופיק. "אני מתחיל מנגינה מסוימת וחושב רק איך לסיים אותה טוב".

אמא של תאופיק, אמל, מוסיפה: "היו אצלנו הרבה אזעקות, ופעם אחת נפל טיל אצל שכנים, 200 מטר מהבית. קשה שאין לנו מ"ד בבית, ואין בכלל בבתים הישנים בשפרעם, רק בחדשים. אבל אלתרנו מקום יותר מוגן. כשנפל הטיל הייתי בעבודה, והילדים אצל סבא וסבתא ליד. זה מאוד מסובך. הייתה תקופה שהילדים לא הלכו לבית ספר, והייתי צריכה להפסיק לנסוע לעבודה בקריות ולשנות את הל"ז שלנו. עד הסכם הפסקת האש באמת החיים היו די מורכבים".

בין כל האתגרים האלה, דווקא בשפרעם, ילד בגיל 5 מתחיל לשמוע על דעת עצמו בטהובן וקלמנט. "לא קל היה למצוא מורים לפסנתר בשפרעם, וכשהכנסנו אותו למוזיקה זה היה בשביל הנפש, כדי שיהיה לו כלי לעתיד להירגע באמצעותו", אומרת אמל. "אבל אז גילינו שהוא מוכשר ויכול יותר, והוא גם רוצה יותר. הוא רוצה להתקדם במוזיקה, להיות פסנתרן מוכר ומפורסם, ולתת לעולם מעצמו בשביל המוזיקה".

"המדינה צריכה להשקיע יותר כי יש הרבה כישרונות שאפשר לפתח ויכולים להגיע למקום יותר גבוה. אצלנו לפעמים לא נתקלים בכלל באפשרויות. אם ג'מיל לא היה מחפש באינטרנט את התחרות הזאת לא היינו מגיעים, כך שהוא נכנס במקרה כמעט. וזה חבל, כי יש כישרונות בפריפריה בדיוק כמו במרכז"

"בפריפריה, כמו הרבה דברים,
יש פחות השקעה בתרבות",
תאופיק מטר (צילום: אבנר
הופשטיין)

הרבה יותר קשה. מועצה אזורית שער הנגב, למשל, נהרסה כמעט טוטלית, ולא מפתיע שמהעוטף לא הגיעו מתמודדים לתחרות השנה בכלל. אלה מקומות שלא ניתן להם צ'אנס".

אבל יש לעקירה מהסביבה הטבעית ולצורך לחפש, לפעמים בכוח, מקום להתפתח בו מוזיקלית גם יתרונות, מעיד ורמוט. "זה שהתפניתי מהבית ונאלצתי לרדוף אחרי פסנתרים, להחליף סביבה, ולהתחיל מחדש במקומות אחרים, גם זה פיתח אותי. הייתי חייב להתרגל למצבים פחות נוחים, לתקשר טוב יותר עם הסביבה, ובעיקר להסתכל יותר על החיובי שבמצבים מורכבים".

הנגינה עוזרת להתגבר על פחדים וחרדות?
"על חרדות, בוודאי. כשאני מנגן אני לא מרגיש צורך לברוח, ואני לא רואה בנגינה בריחה מהמציאות אלא להיפך: אני רואה בה כלי להתמודדות, ואני הרבה יותר מחושל היום. פיתחתי סיבולת. פחד להופיע בקונצרטים? פתאום זה כלום. במקום להיות חרד מהאפשרות שאפשל בנגינה אני יכול פתאום להסתכל על הצד החיובי ולהבין שבאתי לנגן הכי טוב שאני יכול. הבנתי שהצלחות תלויות לא רק בי. יום טוב או יום רע לא תלוי בהכרח באיך שאנגן וממילא אין לי שליטה". ■

אבנר הופשטיין הוא עורך "אסכולה". הכתבה
התפרסמה לראשונה באתר "זמן ישראל" zman.co.il

מרפא, וזה מייצר חוסן. אז יש פה שילוב בין קשיים אובייקטיביים – למשל, בקושי מוצאים מקום לנגן, ולפעמים בקושי יש לך מיטה וחדר משלך – לבין הצורך הנפשי. מאז תחילת המלחמה הביקוש אצלי עלה ב־60 אחוז. ילדים פשוט רוצים מפלט. ואני שובר את הראש כי אין לי יותר מקום לקלוט תלמידים. וגם מבוגרים רוצים".

והמדינה והרשויות מבינות את הצורך הזה?
"מוסדות המדינה אטומים גם במובן הזה. הם שומרים על העוגה התקציבית שלהם ולא מבינים את הצרכים. יש לנו בעיה שלמרות שאנחנו אזור שספג מכה עדיין מבקשים מהקונסרבטוריונים לעמוד באותם הקריטריונים של מרכז הארץ. זה סוג של אטימות שבה חוק הוא חוק יבש בלי להתחשב בנסיבות. משרד החינוך, שמתקצב את הקונסרבטוריונים, אומר בעצם שאם הרשות המקומית מעוניינת היא יכולה לפצות אותנו, אבל אנחנו לא יכולים להגמיש קריטריונים לתמיכה.

"זאת אטימות, לא לפתוח את הראש, לא להבין שיש מקומות שחטפו יותר חזק. ויכול להיות שמוסדות ללימוד מוזיקה יישארו בלי תמיכה ויצטרכו למצוא בעצמם מימון, למרות הביקוש האדיר של תלמידים, או להשית את העלויות על ההורים. אצלי יחסית המצב טוב יותר כי לא היה פינוי, והרשות המקומית מכירה בצורך ומשתתפת. אבל לא רחוק ממני, במערב הנגב, יש חמישה־שישה קונסרבטוריונים שמתמודדים

הבוהמה התל-אביבית של פעם

דן בן-אמוץ, עמוס קינן ואורי זוהר ביקשו להשפיע על דעת הקהל. אך למרות פרסומם הרב, אורח חייהם המתירני העיב על יכולתם לשנות עמדות בציבור. פרק מהספר **את אלה שכחו: דן בן-אמוץ, עמוס קינן, אורי זוהר והבוהמה התל-אביבית** / סדרת ישראלים, למדא עיון

ומדינה לא התפתחו בכיוון שאליו שאפו אמני הבוהמה – החברה בישראל הפכה מסורתית ודתית יותר, והציונות הדתית צברה כוח פוליטי ויכולת להשפיע על מדיניות הממשלה. ייתכן שאמני הבוהמה כרסמו בלגיטימיות של שלטון מפא"י, אולם קשה להניח שהם היו גורם מרכזי במהפך של 1977. אם כן, מהן הסיבות לכך שפעילותם הפוליטית והמסרים הפוליטיים ששולבו ביצירותיהם לא הצליחו להשפיע באופן מהותי על דרכה של ישראל?

כפי שהזכרנו במבוא, חוקרים שעסקו בבוהמה הצרפתית במאה ה-19, כמו סיגל וגראנייה, הצביעו על חוסר היכולת של הבוהמה להשפיע על המציאות הפוליטית והחברתית. חלק מהבחנותיו של גראנייה הולמות גם את הבוהמה התל-אביבית. הוא מצביע על חוסר היכולת של הבוהמינים להשיג מטרות מוגדרות או ליצור גוף בעל השפעה פוליטית או חברתית. ואולם, בניגוד לדבריו על היות הבוהמינים חסרי מטרות מאוחדות, לאמני הבוהמה הייתה מטרה מאחדת – אמנים רבים, בהם גיבורי ספר זה, השתייכו למחנה השלום ששאף לממשלה שתקיים משא ומתן עם הפלשתינאים ומדינות ערב. בדומה לבוהמינים הפריזאים ולבוהמינים אחרים בעולם, הבוהמינים התל-אביביים לא היו מאוגדים באופן שיעניק להם כוח או השפעה פוליטית. כאשר סכסוכים אישיים בין היוצרים החלו לפורר את יחסיהם, פעילותם הפוליטית המשותפת התמעטה ועד לשנות ה-80 כמעט פסקה לחלוטין. זהו, בן-אמוץ וקינן חברו להתארגנויות פוליטיות שונות, אולם הם לא ניסו להקים גוף פוליטי שחבריו הם אמנים בעלי

המאבק הפוליטי שניהלו אמני הבוהמה שבהם מתרכז ספר זה, היה רבי-ממדי. מטרותיהם היו להשפיע על דעת הקהל כדי להוביל את ישראל לחתירה לשלום עם הפלשתינאים ועם שכניה, לבקר את תהליך המיליטריזציה ואת הממסד הדתי, ולהתנגד להתחזקות השפעת הדת והמפלגות הדתיות. פעילותם הפוליטית והיצירתית ביטאה ביקורת על דור המייסדים (דור האבות), על הגבריות הישראלית, על דמות הצבר ובפרט הצבר הלוחם, על ההנהגה הישראלית ועל השחיתות שפשטה בישראל. הם תקפו את אמצעי התקשורת הממלכתיים היוצרים תמונות מציאות מעוותות וניסו להגן על זכויות ערביי ישראל.

בפרקים הקודמים הזכרנו רבים מן המאפיינים ומן הפעילויות של הבוהמה התל-אביבית. בפרק זה נבחן את מיקומה ואת תפקידה ההיסטורי בשנות ה-60 וה-70.

החברה בישראל הפכה דתית יותר

כאשר בוחנים את מידת השפעתם של אמני הבוהמה על דרכה של המדינה או על החברה הישראלית, נמצא כי לפעילותם הפוליטית והאמנותית הייתה השפעה מועטה. אמני הבוהמה קראו למשא ומתן לשלום עם הפלשתינאים ועם מדינות ערב, אולם זה כמובן לא קרה, ולא זו אף זו, בעודם נאבקים ב"תנועה למען ארץ ישראל השלמה" נבנו עוד ועוד יישובים בגדה המערבית. השלום עם מצרים "פרץ" בעקבות החלטתו של הנשיא אנואר סאדאת לבקר בירושלים, ולא בשל הלחץ לחתור לשלום שהפעילה החברה הישראלית על ההנהגה. גם הנושאים של דת

כאשר בוחנים את מידת השפעתם של אמני הבוהמה על דרכה של המדינה או על החברה הישראלית, נמצא כי לפעילותם הפוליטית והאמנותית הייתה השפעה מועטה. אמני הבוהמה קראו למשא ומתן לשלום עם הפלשתינאים ועם מדינות ערב, אולם זה כמובן לא קרה, ולא זו אף זו, בעודם נאבקים ב"תנועה למען ארץ ישראל השלמה" נבנו עוד ועוד יישובים בגדה המערבית

בעמוד ממול: עמוס קינן (אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

דן בן-אמוץ (לע"מ / הנס פין)

**במשפט שהתנהל נגדו
ב־1952 העיד קינן
על סדר יומו ותיאר
כיצד לאחר יום עבודה
הוא הולך לקולנוע
ואחר כך לקפה כסית
וממשיך הלאה למקום
אחר: "כש'כסית' נסגר
אנחנו מסתובבים.
להיפגש עם חברים
באחת בלילה זה
לגמרי רגיל אצלי"**

לב ובאהדה, חשף גם את הדופי שבמידותיהם. אנשי בוהמה מותגו אפוא כחסרי סמכות מוסרית או הון תרבותי שמעניקים את היכולת להשפיע. הסוציולוג פייר בורדייה (Pierre Bourdieu) תיאר את השדה התרבותי כשדה שבו מתקיים מאבק בין אמנים על הון תרבותי, המקנה להם את היוקרה שלה הם שואפים. על פי בורדייה, הדינמיקה של השינוי התרבותי אינה מצויה במישור הפרט, אלא בתהליכי המיקוח והמאבק שבין קבוצות ומגזרים על ההכרה בערך ובלגיטימיות התרבותיים של רכיבי הטעם הטיפוסיים להם. האפשרות לתיקון טמונה בהצלחתם של מאבקים לשינוי אופיים ומהותם של עולמות התוכן המרכיבים את ההון התרבותי. בורדייה ראה בשדה התרבותי זירה שמתקיים בה מאבק מתמיד להשגת לגיטימיות שמכירה בערך האמנותי של יצירות ומוצרים, וכן הזדמנות לצבור יוקרה ליוצריהם וליצרניהם.

בן-אמוץ וקינן חסרו הון תרבותי. פעמים רבות זכו טענותיהם הפוליטיות לזלזול מצד מבקרים,

דעות דומות. סיגל קבע שהבוהמיות, ששימשה ניסיון מקדים או תחליף לאוטופיה, אינה יכולה להגשים את הבטחתה לאוטופיה, ונראה שהצדק עימו גם באשר לזו התל-אביבית.

חוסר יכולתם להשפיע קשור גם בסמכות המוסרית שלא ניתנה להם. זהו סוג של פרדוקס – בן-אמוץ, קינן וזהר זכו לפרסום ולעניין רב מצד הציבור והתקשורת בשל היותם בלתי שגרתיים ופורצי גבולות. ואולם, אותן תכונות שהפכו אותם ל"סלבריטאים" של התקופה וגרמו לרבים מהצעירים להעריץ אותם, הן התכונות שעוררו נגדם ביקורת והובילו להצגתם כאנשים שאין להתייחס ברצינות לדבריהם. עורכי העיתון שהעסיק אותם או כותבי המכתבים לעיתון ביטלו לעיתים את דעותיהם המנומקות בשל הדימוי הציבורי שקנו לעצמם כרודפי שמלות או כאנשים לא רציניים (בדרנים). אמנם הפרסום והעניין הרב שהחברה הישראלית גילתה באמני הבוהמה אפשרו להם להשתמש בתהילה שלהם כדי להפיץ את דעותיהם, אך אותו אורח חיים פרוץ, שזיכה אותם בפרסום, בתשומת

פוליטיקאים ואחרים בשל אורח חייהם הבהמי. במשפט שהתנהל נגדו ב־1952 העיד קינן על סדר יומו ותיאר כיצד לאחר יום עבודה הוא הולך לקולנוע ואחר כך לקפה כסית וממשיך הלאה למקום אחר: "כש'כסית' נסגר אנחנו מסתובבים. להיפגש עם חברים באחת בלילה זה לגמרי רגיל אצלי". במאמר המרכזי של עיתון דבר נכתב כי די היה בסדר היום הזה כדי לבסס את אשמתו: "אדם המתיימר להיות מורה דרך רוחני לחוג מרעיו לא התבייש כלל להציג בפומבי את ריקנות חייו. בית־קפה, הרחוב, קולנוע וכך חוזר חלילה. אלה הם המקומות בהם מבלה נוער הזהב הזה את ימיו ולילותיו, שם שואב הוא את השראתו. נוער ללא כל ערכים רוחניים". כאמור, כבר בראשית שנות ה־50 הואשם קינן בריקנות רוחנית מכיוון שכילה את ימיו בבתי קפה ובבתי קולנוע. הזכרנו אף את אחרית הדבר שכתב גרשום שוקן לבשוטים ועקרים שבה התייחס להאשמות אלו נגד קינן ואף להשפעתן ה"שלילית" ומסוכנת, כיוון שהיא עלולה להעביר את הניהיליזם האישי שלו על חוגים רחבים, ובעיקר חוגי הנוער". ואכן, בטורים רבים לועג קינן לתופעות שונות ומבקר אותן, אולם אינו מציע כל חלופה. גם טענתו באשר לסיבה שבגינה פתחה ישראל במלחמת ששת

הימים – כדי להגן על אופן החיים הנורמלי, דהיינו, "לשבת על המרפסת ולאכול אבטיח, ללכת לדיסקוטק, לשתות כוס יין בערב, ללכת לים", חושפת חוסר יכולת להציג חזון חלופי למשמעות העמוקה שמעניקה הדת לחיים ולמשמעות שהציונות הדתית העניקה לניצחון במלחמה זו. היו היבטים ניהיליסטיים בכתיבתו של קינן – הוא שלל את הביחד הפלמ"חניק, את הטפות השלטון ליישב את הנגב והיבטים רבים ממדיניותה של ההנהגה הישראלית, אולם למרות הביקורת שמתח, הוא נשאר ציוני ופטריוט ישראלי. כלומר, למרות שבכתיבתו יש מאפיינים ניהיליסטיים של שלילת כל הערכים, המוסדות והאמונות, והדמויות המאכלסות את ספריו מביעות את חוסר התוחלת שבקיום האנושי, הוא האמין במשמעות ובחשיבות של המשך הקיום היהודי בארץ ישראל ובצורך בשלום עם הפלשתינאים. קינן אולי לא הרס את "היסודות המוסריים שעליהם מושתתת החברה הישראלית", כפי שטענו נגדו, אולם הוא כן חתר תחת "תחושת הביחד" הישראלית כאשר ביטא התנגדות להנהגה, למדיניות ישראל ולעמדה כי ישראל צודקת בכל מעשיה. הוא ערער על צדקת החזון המשותף שאיחד את החברה הישראלית, וזו אחת הסיבות שדבריו עוררו התנגדות.

גם אורח חייו של בן-אמוץ, המתירני והמשוחרר ממוסכמות חברתיות, פגע ביכולתו להיות סמכות מוסרית ושימש מקור להתקפות עליו. כך למשל ב־1965 ביקר עורך ידיעות אחרונות, ד"ר הרצל רוזנבלום, את האנשים המפגינים נגד הפקעת שטחים מערבים וכתב על בן-אמוץ: "יהודי עשיר במכנסיים קרועים ולפעמים בלי מכנסיים"

דן בן אמוץ עם אריק איינשטיין בעת הקלטת השיר "תנו צ'אנס לשלום", 1969 (ארכיון דן הדני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

דן בן אמוץ במסיבה פרידה מהחיים, 1989 (צילום באדיבות אלכס ליבק)

שטחים מערבים וכתב על בן-אמוץ: "יהודי עשיר במכנסיים קרועים ולפעמים בלי מכנסיים". רוזנבלום רמז למופקרות המינית של בן-אמוץ. לאחר צאתו לאור של הספר לזכור ולשכוח פרסם גבריאל מוקד מאמר בדבר שבו לעג ל"נסיך הבידור הזעיר" והתריע על "סכנה אנטי-תרבותית בכך שהבדרנים שהצלחתם וכניעת מוסדות התקשורת והקהל לפנייהם סחררו את ראשם [...] אלה הם סנובים מתברגנים הדואגים קודם כול לדירותיהם ומכוניותיהם, ישראלים מכוערים שהתעשרו בין מבצע סיני לימי המיתון [...] זרים בצורה מובהקת למורשתן של תנועת העבודה והספרות העברית, משקפים עולם רוחני שטחי עד להחריד". אליבא דמוקד, עובדת היותו של בן-אמוץ בדרך המכבב גם במדורי הרכילות, שללה ממנו כל זכות להתבטא בספרה הספרותית, ומכאן גם כל התייחסות רצינית.

היחס לקינן לא השתפר בעשורים הבאים. העובדה שכתב טור ביקורת מסעדות בסוף שנות ה-60 ובתחילת שנות ה-70 העניקה למקטרגיו את האישור כי אין לייחס לדעותיו משקל. וכך, כאשר פרסם קינן את המודעה לזכותו של המשורר סמיק אל-קאסם, הגיב הקורא א. רם: "זה שיש לך ידע בתבלינים ומתכונים, ושאתה מבין ביינות – לא מבטיח שיש לך הבנה בעניינים אחרים בעלי חשיבות עולמית. אנו מציעים שמר קינן יתרכז בעניינים קולינריים, וישאיר את הטיפול בנושאים אחרים לאנשים מוכשרים יותר ממנו".

גם אורח חייו של בן-אמוץ, המתירני והמשוחרר ממוסכמות חברתיות, פגע ביכולתו להיות סמכות מוסרית ושימש מקור להתקפות עליו. כך למשל ב-1965 ביקר עורך ידיעות אחרונות, ד"ר הרצל רוזנבלום, את האנשים המפגינים נגד הפקעת

**המתנגדים לדעותיהם
הפוליטיות של אמני
הבוהמה לא הסתפקו
בטיעון שבדרנים
אינם רשאים להתבטא
בספרה הפוליטית.
הם הואשמו גם
במוסר מפקפק על
אף פעילותם בתנועת
המחאה למען השלום**

קינן מתח ביקורת על הקביעה כי לבדרנים אין זכות להתבטא בנושאים פוליטיים:

לפי עניות דעתי מותר לבדרן להתווכח ולהביע את דעתו על בעיות בוערות יותר מאשר כל אינטלקטואל, ובודאי יותר מאשר לכל עסקן פוליטי [...] איש כמו אורי זוהר רשאי וגם יכול להתבטא על בעיות בוערות ביתר כשרון ובאופן אפקטיבי ממרבית הנואמים המקצועיים כאן [...] אנחנו חיים במאה של הרדיו, הטלוויזיה והעתונות הגדולה והקולנוע. וזה לא יעזור למושכים בקולמוס אווז המנהלים מלחמות על גווילים צחים עם עמיתיהם בסתר הספריות של האקדמיה. החיים הם בחוץ. לא בפנים. כרזה אחת על קיר הסורבון שווה יותר מכל כתבי מהפכני המרתפים ומשכילי בתי הקפה.

עצם בחירתו של קינן להקדיש טור לכך שלבדרנים מותר להתבטא בנושאים פוליטיים, מלמדת על הביקורת שהוטחה בהם. בדבריו נחלץ קינן להגן על חברו ושותפו לדעה הפוליטית. כזכור, לקראת בחירות 1969 ניסו שניהם לגרום לאיחוד בין המפלגות התומכות במגעים לשלום.

המתנגדים לדעותיהם הפוליטיות של אמני הבוהמה לא הסתפקו בטיעון שבדרנים אינם רשאים להתבטא בספירה הפוליטית. הם הואשמו גם במוסר מפוקפק על אף פעילותם בתנועת המחאה למען השלום. לדוגמה, חוגי הימין טענו שבן-אמוץ, קינן, זהר ותומרקיין פעלו בתנועת המחאה בזמן מלחמת ההתשה מתוך רצון לכבוש בקלות נערות צעירות ומעריצות המוכנות ליישם עימם רעיונות של אהבה חופשית. כאשר חבר מערכת הארץ עמוס אילון הציע בישיבת מערכת שהעיתון יתגייס לטובת הקמפיין של בן-אמוץ נגד שוד העתיקות של משה דיין, המם אותו פרץ הרגשות שעוררו דבריו. "אמרו אז דברים גועליים מאד על דן", סיפר, "דברים מיניים, שהיה רושם שהם חושפים תסביכים גדולים שלהם בתחום הזה. נדהמתי ושקתי". העדויות להתנהגותו המופקרת של בן-אמוץ פגעו בדימוי שלו ובדרך שבה התקבלו פעילותו ודעותיו. לעומתו, משה דיין נהנה מתהילת המנצח של מלחמת ששת הימים,

ולכן התקשורת כמעט לא עסקה ברומנים שלו וגם לא בשוד העתיקות שביצע, עד שבן-אמוץ חשף את הנושא. התקשורת הישראלית השתתפה בפולחן הגנרלים לאחר מלחמת ששת הימים והתעלמה מצדדים פחות מחמיאים בחייהם.

הביקורת שהוטחה בבן-אמוץ לא הוגבלה למבקרים ולעיתונאים בלבד, גם פוליטיקאים לא חסכו ממנו ביקורתם. בהפגנה סוערת נגד חקיקה להגביל את זכותם של גרים בגיור לא אורתודוקסי להירשם כיהודים הודיע בן-אמוץ כי יקרע את תעודת הזהות שלו לחתיכות קטנות לאות מחאה. בתגובה לגלו שרים כמו שר המשפטים יעקב שמשון שפירא על היותו "בדרן יחפן". גולדה מאיר זלזלה בו אף היא והתייחסה אליו כאל "מישהו שחושב את עצמו לאיזה נביא ומורה שמבלבל את הנוער בשטויות".

ואולם, אין להפריז בחשיבות הזלזול שהופנה כלפיהם, משל היה רק משום צורת חייהם הפרועה. גם אנשים נשואי פנים ומכובדים, שחלקו עימם דעות פוליטיות דומות, לא הצליחו להשפיע מהותית על החברה – לדוגמה, ישעיהו לייבוויץ', עמוס עוז או א"ב יהושע. אפשר להסיק שהמתירנות המינית של בן-אמוץ פגעה בשמו, אך החברה הישראלית בתקופה זו הייתה אדישה וסלחנית יותר להתנהגות פוגענית ואף פלילית כלפי נשים. יחסיו של בן-אמוץ עם קטינות – הוא הורשע בפגיעה מינית בילדה בת 12 – זכו להד תקשורתי ולגינתי רק לאחר פרסום הביוגרפיה שכתב דנקנר, פרסום שהוביל למחיקתו של בן-אמוץ מהזיכרון התרבותי הישראלי.

מן הראוי לציין כי אמני הבוהמה לא רק ניסו להשפיע על החברה, אלא גם הושפעו ממנה. לפי ניתוחו של דנקנר, לא אמני הבוהמה הם שהפיצו את אורח החיים הביטניקי של סמים ואהבה חופשית, אלא הם נסחפו לבכחנליה שהתחילו צעירים ישראלים בהשפעתם של צעירים אמריקנים שהגיעו לישראל לאחר מלחמת ששת הימים. האחרונים הם שהביאו עימם את תרבות הסמים, האהבה ורוח ה"סיקסטיז". מכיוון שכך, כאשר בוחנים היסטורית את הבוהמה התל-אביבית, יש

ישראל. אך בסופו של דבר, קינן עצמו חש שהוא אינו משפיע על איש. "חשבתי שאני אוכל לכתוב דברים", אמר לגרץ "ומה שאני כותב יהיה לו הד כזה או אחר. אבל כלום. אדם שעושה בועות סבון, זה מה שאני, עובד בכל המרץ כדי לא להשיג דבר". הם לא הצליחו להשפיע מהותית על מדיניותה של ישראל, ונשאלת השאלה – האם בכלל היה בכוחם לעשות זאת? נראה שלא, גם לו היו נשאים מאוחדים, גם לו היו פונים לרגש ולא לשכל, כפי שנהגו ברוב כתיבתם הפובליציסטית ובמאבקם ב"תנועה למען ארץ ישראל השלמה". אל מול זרמי מעמקים של רגשות דתיים ולאומיים (שהתחזקו לאחר הניצחון במלחמת ששת הימים ובעקבות טראומת מלחמת יום הכיפורים), אל מול שינויים ביחסי הכוחות בחברה הישראלית ואל מול אירועים גיאופוליטיים, הייתה יכולתם להסיט את ההיסטוריה ממסלולה מוגבלת מאוד. הם לא הצליחו לערער את החיבור העמוק שהורגש בציבור לזהות היהודית, לדת היהודית ולמסורת.

היחס לנשים

הניסיון להשיג גבריות מופיע אצל שלושת היוצרים, ואצל שלושתם האישה היא מקור לאישור הגבריות מצד אחד, וסכנה לפגיעה בה מצד אחר. שלושתם מתארים גברים שמתמוטטים בעקבות סירוב או התעלמות של אישה. שלושתם מצביעים על שבריריותו של הגבר אל מול עוצמתה של האישה ויכולתה לרסק אותו. ואולם, יחד עם ההכרה בעוצמה הנשית (שייתכן כי מקורה בפחד מפני נשים), ביצירתם ניצבות הנשים במקום שולי ביחס לפרוטוגוניסט הגברי, והראייה השוביניסטית והמתנשאת כלפי נשים נוכחת מאוד בסרטים. גיבורי ספריו של בן-אמוץ מעריצים נשים שיודעות להקשיב להם; בטרילוגיית מציצים הנשים הן בעיקר מקור למין ולהערצה; בהדרך לעין חרוד של קינן אפשר למצוא יחס מיזוגני לנשים. שוביניזם היה מרכיב בולט בהתנהגות אנשי הבהמה, והיחס שלהם לנשים היה נצלני, מבזה ואפילו אלים. אפשר לזהות ביצירותיהם של השלושה הזדקקות נואשת לאישה, רצון לשלוט

להביא בחשבון כי היא לא רק שאפה להשפיע על החברה ולעצב אותה, אלא גם ביטאה שינויים שהתחוללו בה. תפקידם ההיסטורי לא הסתכם בהיותם סוכני שינוי ומפיצי ערכים של תרבות הנגד ורוח שנות ה־60, אלא הם היו גם עדים לשינויים שמתחוללים בחברה והגיבו להם.

ייתכן שחוסר ההשפעה היחסי נובע גם מאדישותו של הציבור הרחב למאבקים שניהלו הבהמיינים. לא תמיד גילה הציבור עניין בנושאים שנראו לבהמיינים חשובים ועקרוניים. דוגמה לכך היא ההפגנה שבה עשרות אמנים מהבהמה התל־אביבית ומשפחותיהם נכנסו בניגוד לחוק לשטח 9 בגליל כדי למחות על מעצרו של אורי דיוויס ועל הכוונה להפקיע שטחים מערביי הגליל. קינן עצמו הודה שהפעולה הזו התקבלה באדישות ציבורית ולא שינתה דבר: "אז ההפגנה בשטח 9 נסתיימה. ואחר־כך ישבו אנשים טובים ולא מצאו מה לעשות עוד, כדי לזעזע את דעת־הקהל, את הכנסת, את הממשלה. הם פשוט מסרבים להיות מזועזעים. ואין בריקדות לעלות עליהן. ואסור להיות בלתי־חוקי ולהזדהות עם האויב". גם הפגנה נגד הפקעת האדמות מול משרד ראש הממשלה שבה השתתפו קינן, זהר ותומרקין באפריל 1965 התקבלה באדישות ולא זכתה להתייחסות משמעותית בעיתונות. כמו כן, ההפגנה נגד שינוי חוק השבות והגדרת מיהו יהודי בפברואר 1970 אף היא לא הצליחה לסחוף אליה מתנגדים בהיקף רחב ולא הביאה לשינוי כוונת הממשלה. אפשר להבין את תסכולו של קינן מכך שהפופולריות שלו ושל חבריו היוצרים לא הצליחה למשוך את הציבור הרחב להצטרף אליהם למאבקים הפוליטיים.

על כישלון "מהפכת האינטלקטואלים" ב־1848 כתב דוד אוחנה: "האינטלקטואלים המשיכו לפרש את העולם, לא היה בכוחם לשנותו". בניגוד לאינטלקטואלים הצרפתיים, אמני הבהמה לא הסתפקו במתן פירוש לעולם ביצירותיהם. הם ניסו להשפיע אקטיבית על דעת הציבור הישראלית ואפילו היו מעורבים בהתארגנויות אזרחיות שמטרתן לשנות את דרכה המדינית של

אורי זוהר בצעירותו (ארכיון דן הדני, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית)

זהר יצר בסרטיו מספר דמויות של נשים חזקות ועצמאיות, אולם נראה שאצלו ואצל בן-אמוץ הן אינן סובייקט עצמאי לחלוטין, והאישה היא בעיקר כלי עזר שנועד להקשיב לגבר, לספק את צרכיו המיניים ולהאדיר את האגו שלו

**בניגוד לספרות הקנונית
מתקופת מפנה המאה
והעלייה השנייה,
שהייתה פסימית ובעלת
פואטיקה של אימפוטנציה
וסבל, בחלק לא מבוטל
מהסרטים ומהספרים
של זהר ובן-אמוץ יש
שמחת חיים, אנרגיות גבוהות,
והורמונים מתפרצים**

אורי זוהר ושייקה
אופיר (לע"מ)

הגבריות שלהם מתפרצת, ולא באופן מעודן – זהר מביים ומגלם גברים קולניים, אגרסיביים, שכובשים נשים ומכים אותן – אנטיזזה לגבר הגלותי. על פי דמותם אפשר להניח כי הניסוי הציוני לברוא יהודי חדש ואסרטיבי הצליח מדי.

פורצי גבולות מיניים

פתחנו את הפרק בדיון ב"חוסר השפעה" וראינו כיצד ההתנהגות המינית המשוחררת של הבוהמינים (בייחוד של בן-אמוץ) הייתה מקור להכפשות ולפסילת העמדות הפוליטיות שהביעו. ואולם, למתירנות המינית של בן-אמוץ, זהר וקין (לפחות כפי שעולה ממכתביו מפריז בשנות ה-50) יש הקשרים נוספים. אפשר לראות בה מרד בדיכוי המיני שעליו התחנכו או שיקוף לאקטיביות הישראלית בתחום הצבאי, המנוגדת לפסיביות היהודית שהסופרים הציוניים במפנה המאה כפרו בה. בארוס והיהודים חוקר דוד ביאל את היחס של היהודים למין לאורך ההיסטוריה. ביאל טוען כי התחייה הספרותית התרחשה בעקבות הפוגרומים ברוסיה בשנות ה-80 של המאה ה-19 ובראשית

בה, ובה בעת פחד מפניה. התמהיל הזה, של הזדקקות נואשת, רצון לשלוט ועם זאת פחד, יכול להסביר מדוע הנשים מוצגות לעיתים כנשגבות ולעיתים כסכנה ממשית לריסוק הגבר. הסיקוונס של "האישה הבלתי מושגת" מחור בלבנה שבו דנו בפרק ד, מבטא ומסכם יותר מכול כיצד נתפסה האישה בעיני זהר וקין.

ביצירתם ביטאו בן-אמוץ, קין וזהר את הכוח הרב הקיים בנשים וביכולתן לנפץ את האגו הגברי. זהר יצר בסרטיו מספר דמויות של נשים חזקות ועצמאיות, אולם נראה שאצלו ובן-אמוץ הן אינן סובייקט עצמאי לחלוטין, והאישה היא בעיקר כלי עזר שנועד להקשיב לגבר, לספק את צרכיו המיניים ולהאדיר את האגו שלו. פעמים רבות מוצגות הנשים באור המדגיש את חולשתו של הגבר ואת התלות שלו באישה. עם זאת, אף על פי שבן-אמוץ וזהר הבחינו בפגם שנפל בתפיסת הגבריות הישראלית ולמרות שיצירתם מבקרת פגם זה – בחייהם הפרטיים לא ניכרת הצלחה, ואף לא ניסיון, ביישום תובנותיהם באשר לגבריות וליחס לנשים.

מרכיב של גבריות מתפרצת היה קיים גם בזהר וגם בבן-אמוץ, ובשניהם היה רצון עז לכבוש נשים ולהתחבב על הקהל, מין תיאבון "לבלוע" את החיים שאי אפשר להשביעו. מרכיב זה נעוץ בשורשיה של הגבריות הישראלית ובהתפתחותה, כלומר, בשאיפה הציונית הקמאית לברוא יהודי חדש – ישראלי שהגבריות שלו מנוגדת לפסיביות ולנשיות שבהן הואשם הגבר היהודי בגולה – זהר ובן-אמוץ הם דוגמאות להצלחת הבריאה החדשה.

**בן-אמוץ, קינן וזהר
פיתחו יחס חדש,
פתחו ואוהד כלפי
מיניות ביצירות
שלהם. בחרו בלבנה
נוטפת מיניות ברבים
מהסיקוונסים,
וקטעים ארוטיים
מופיעים ברבים
מספריו של בן-
אמוץ. כל אלו יכולים
להיחשב כמרד
הפגנתי בדיכוי המיני,
שהיה מרכיב חינוכי
באקלים שבו צמחו
השלושה**

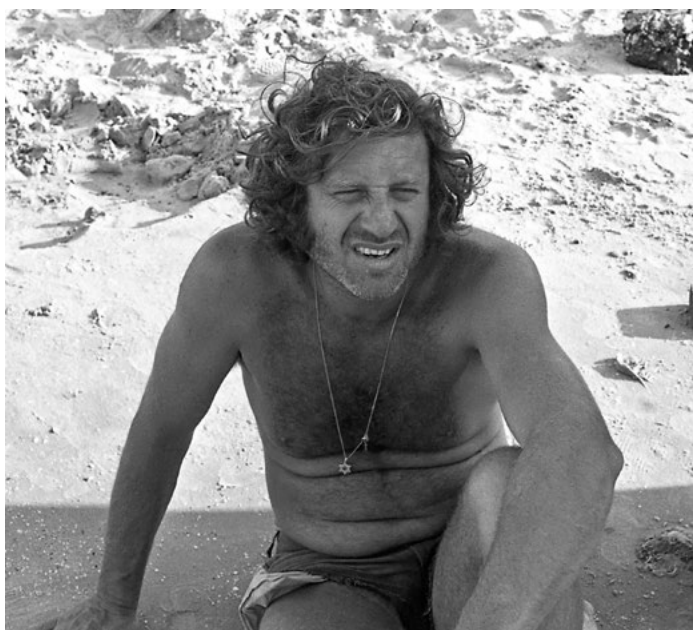
המאה ה-20, ובהמשך גם בעקבות עליית הלאומיות היהודית. הפסיביות הפכה לנושא כה חשוב בכתיבה בת התקופה, משום שהיא ייצגה – במישור הפסיכולוגי והמיני – את הפסיביות של העם היהודי, שכה הטרידה את הסופרים הללו. כך למשל, הכריז ברדיצ'בסקי על מרד ניטשיאני נגד המוסר הרבני, אשר חיסל את חיוניותם של היהודים; הוא קרא לשיבה לאומית אל הטבע, אל כוח היסוד הפשוט, במקום ההתמכרות לספרים. עבור היהודים כאומה, השחרור הארוטי הפך לדפוס שחרור אינדיבידואלי מהפסיביות של הגולה.

ברוח ספרות התחייה הלאומית הבטיחה הציונות מהפכה ארוטית ליהודים; יצירת גבר עברי חדש, גברי. אלא שהמציאות של הציונות כמהפכה ארוטית רחוקה מלהיות ישירה וחד-משמעית. הלאומיות החדשה לוותה בתחושת מכובדות חזקה, פרי התרבות הבורגנית האירופית, מחד גיסא; ודחף רב עוצמה לפרישות, האופייני לתנועה לאומית שכל מעייניה נתונים למטרות המתעלמות מאושרו של היחיד, מאידך גיסא. "האהבה החופשית" ו"הפוריטניות" שכנו זו לצד זו בדיאלקטיקה יחידה במינה. ביאל מתאר כיצד הפכה היומרה למהפכה ארוטית לדיכוי של המיניות. אותו דיכוי מיני התקיים גם בתנועת הנוער השומר הצעיר שבה היו חברים קינן וזהר. מאיר יערי, ממנהיגי השומר הצעיר, היה גאה בכך שהם "שמו קץ לצביעות ושקר סקסואלי", אולם הדיבר העשירי של השומר הצעיר קבע "השומר טהור במחשבותיו, בדבריו ובמעשיו. הוא אינו מעשן, אינו שותה משקאות משכרים ושומר על טוהר מיני".

ביאל מסיק כי "מעולם לא היתה מהפכה לאומית שלווה בתרבות כזו של פסימיות, שבה האידיאל המיתולוגי של התחייה הלאומית הגברית לוהה בפואטיקה של אימפוטנציה. זאת ועוד, יצירות דמיון אלה היו רחוקות מלהיות שוליות, אלא הן היוו את הקאנון של התרבות הציונית". הגיבורים בחלק גדול מסרטיו של זהר ובחלק מספריו של בן-אמוץ הם גברים אקטיביים, מלאי און המחפשים אחר עוד ועוד הרפתקאות מיניות, לעומת האימפוטנטיות של גיבורי הספרות

במפנה המאה. בניגוד לספרות הקנונית מתקופת מפנה המאה והעלייה השנייה, שהייתה פסימית ובעלת פואטיקה של אימפוטנציה וסבל, בחלק לא מבוטל מהסרטים ומהספרים של זהר ובן-אמוץ יש שמחת חיים, אופטימיות, אנרגיות גבוהות והורמונים מתפרצים. אם נקבל את ניתוחו של ביאל, שלפיו הגיבור הפסיבי מבחינה מינית מייצג את הפסיביות של העם היהודי, אזי הגיבור הפעיל מינית באופן שאינו יודע שובע, המוצג בסרטים כמו התרנגול ועיניים גדולות, מבטא את האקטיביות הצבאית והמדינית של ישראל בתקופה האופטימית שלאחר מלחמת ששת הימים.

בן-אמוץ, קינן וזהר פיתחו יחס חדש, פתחו ואוהד כלפי מיניות ביצירות שלהם. בחרו בלבנה נוטפת מיניות ברבים מהסיקוונסים, וקטעים ארוטיים מופיעים ברבים מספריו של בן-אמוץ. כל אלו יכולים להיחשב כמרד הפגנתי בדיכוי המיני, שהיה מרכיב חינוכי באקלים שבו צמחו השלושה. העיסוק במיניות, בגוף האישה וביחסי מין בסרטיו של זהר, בייחוד בחרו בלבנה, היה חדשני ונועז לתקופתו. אפשר לפרש זאת לא רק כמרד בדיכוי המיני, אלא כהתקוממות נגד האידיאולוגיה הציונית-סוציאליסטית אשר ביאל מאתר בה מגמה פרושית-סגפנית שהיא תוצאה של "אידיאל לאומי של הקרבה-עצמית, שהיתה חלק בלתי נפרד מפילוסופיה חלוצית, שקראה להתנערות מכל הנאות ההווה לטובת עתיד אוטופי". אמני הבוהמה התל-אביבית הוציאו עצמם מכלל זה. התנהגותם סתרה את המכובדות והמהוגנות של התרבות הבורגנית האירופית, ובניגוד למצופה הציבה את הסיפוק המיני מעל תיעול האנרגיות לטובת המדינה. הם נתנו דרור לאלמנטים של שחרור מיני אשר דוכאו באידיאולוגיה החלוצית של העלייה השנייה והשלישית – ייתכן שנחשפו לשרידיו של רעיון השחרור המיני בצעירותם. בחרו בלבנה זהר וקינן מבקרים את הפיכת המיניות לכלי שרת חסר כל תשוקה בשירות האידיאולוגיה הציונית. זהרירה חריפאי שרה על רצונה ללדת את "הפלוגה שתיוולד מחר", ובמבצע

אריק איינשטיין, מימין, אורי זוהר, משמאל, על הסט של "מציצים" (ארכיון גבי לרון, הספרייה הלאומית)

ההשתייכות לשוליים של החברה מבחינה רעיונית וערכית, יחד עם רצון להשפיע על הזרם המרכזי שבה, הם ביטוי לדואליות הקיימת בדמותו של הבורגני. וילסון מתארת היבט נוסף של הדואליות (שנית) הבורגנית. היא עוסקת בשניות שקיימת בדמותו של הבורגני שהוא גם יוצר מקורי ואוטנטי וגם אדם ש"עושה פוזות", גם אויב הרואי של ההמון הבורגני וגם יושב בבתי קפה, גם מייצג ערכים נשגבים של החברה וגם חוטא בזיוף יומרני. שלושת הגיבורים של ספר זה התמודדו עם השניות הזו. מצד אחד הם קיבלו תשומת לב רבה מן התקשורת ומן הציבור ונחשבו לאנשים נחשקים וחשובים, מצד אחר, הם לא זכו למעמד ציבורי שהקנה להם השפעה על דעת הקהל. על אף היוקרה שצברו כיוצרים והסקרנות שעוררו חיי ההוללות שלהם, הוטחה בהם ביקורת על ישיבתם הקבועה בבתי קפה ועל חייהם הבלתי מוסריים. דמותו של פעיל השלום רפי כהן בסרט כל ממזר מלך מבטאת את השניות הזו ומשקפת את האופן שבו נתפסו הבורגניים בעיני הציבור. אמנם רפי כהן זוכה להערצה, אך יש בו גם גוונים שליליים – הוא רודף נשים, אוהב מסיבות וחוסר יציבות נפשית. באמצעות דמותו מתווק זהר את השניות שביחס הציבורי לגיבורי

הילודה גברים ונשים עומדים בתור לאוהל כדי ליצור ילדים עבור המדינה. תכליתו של המין היא חיזוק הלאום, והוא אמצעי בלבד, נטול רומנטיות או הנאה.

אמני הבורגמה זלזלו במהוגנות הבורגנית. הם ניהלו חיים שכללו רדיפת נשים, צריכת אלכוהול גבוהה ושימוש בסמים. הם ניסו להיאבק ברגשי הלאומנות שהציפו חלקים רחבים בחברה הישראלית. אימוץ המודל הבורגני של אמן החי את חייו מחוץ למהוגנות הבורגנית בא לידי ביטוי גם בחופש שנטלו לעצמם, לבקר או להתנגד להגמוניה המחשבתית בנושאים מדיניים ובנושאי דת ומדינה. אפשר לראות בתדמית המינית שנוצרה לבן-אמוץ ולזהר כרודפי נשים, ביטוי למרדנות ולנון-קונפורמיזם שגילו בספרה הפוליטית.

העובדה שאמני הבורגמה מיקמו עצמם במקום מתרים, שאינו מציית לכללי החברה המקובלים בנושאים כמו מיניות ומהוגנות בורגנית, קשורה בכך שמעמדת האאוטסיידר קל יותר לבקרה. הם ביקרו את ההנהגה הישראלית, את הלאומנות המתחזקת שלאחר מלחמת ששת הימים ואת האופוריה ושיכרון הכוח שבאו בעקבותיה. מעמדה הניצבת מחוץ למחנה, קל יותר לבקר את המתרחש בו ולהתנגד לו.

הבוהמה – הערצה, סקרנות אך גם ביקורת וזלזול. זהר ובן-אמוץ עצמם התמודדו עם היחס הזה, הם נהנו מהילה של יוצרים מצליחים ואהובים, אך גם זכו ליחס מזלזל באורח חייהם.

המיניות משולחת הרסן של בן-אמוץ קיבלה חיזוקים (אם היה בכך צורך נוסף) גם מרעיונות החירות והאהבה החופשית שהביאו איתם היפים אמריקנים לאחר מלחמת ששת הימים. בתקופה זו, רעיון האהבה החופשית השתלב היטב בהתנהגות המינית המשוחררת של גברים וקיבל תוקף נוסף מרעיונות תרבות הנגד. אם כן, לשחרור המיני של אמני הבוהמה, המוצא ביטוי גם בסרטיו של זהר, יש מספר היבטים – ביטוי לשחרור המיני של היהודי החדש שנלקח לנקודת קיצון, שהרי את חזון היהודי החדש לא גילם יהודי שרוב האנרגיות שלו מופנות לכיבוש נשים במקום לגאולת הארץ; ביטוי להשפעת רעיון האהבה החופשית שבעקבותיו זרמו לארץ תיירים לאחר מלחמת ששת הימים. היבט אחר עשוי להיות מוצדק בנימוק שאישיות אמנותית המבקשת לתת דרור לליבידו, אינה מעוניינת לקבל על עצמה את כללי החברה או את כללי המוסר המקובלים וגם לא את צורת החשיבה הפוליטית ההגמונית. מובן שלא כל מי שהחזיק בדעות פוליטיות ליברליות ושמאלניות, תפס את נושא המיניות כמו בן-אמוץ. ואולם, פריצת הגבולות המחשבתיים, המיניים והמוסריים הייתה קשורה אצלו לחירות הטוטאלית לחיות את חייו על פי שיקול דעתו בלבד. כאמור, היו לכך השלכות על הדרך שבה החברה תפסה אותו ואת אמני הבוהמה האחרים, ועל כן מנעה מהם כל תוקף מוסרי.

בן-אמוץ וזהר השתמשו במיניות גם כדי למשוך קהל. בן-אמוץ שילב סצנות מיניות בספריו כדי למשוך קוראים, וכך לחשוף אותם להשקפותיו הפוליטיות ולהשפיע עליהם. ב־1979 ראה אור ספרו של בן-אמוץ זיונים זה לא הכל, שניצה בן-ארי ראתה בו את הספר הפורנוגרפי הצברי הראשון. לטענתה, החידוש בו הוא ה"צבריות" המופגנת של הספר. בן-אמוץ הודה שהביטוי "זיונים" בשם הספר נועד למשוך את מי ש"רק זה, או בעיקר זה,

מעניין אותם". הוא עשה שימוש נוסף במיניות – שמרנות מינית מובעת בספריו כדי להאיר קיבעון וחוסר רצון להיפתח לרעיונות חדשים ולהכיר בכך שאנו חיים בעולם מודרני. כך למשל בלא שם זין הוא משתמש בהומוסקסואליות לציון תופעה שאף שאינה מזיקה לאיש, החברה מתנגדת לה. אלי, אחיו של רפי, הוא דמות שמקבלת את ההגמוניה השלטת. הוא חושב כמו כולם, אינו מוכן לבחון דברים מחדש ומתנגד להומוסקסואליות, ואילו רפי, הפרוטוגוניסט, רואה בה דבר טבעי שאינו מפריע לאיש. בלזכור ולשכוח מרטין ההומוסקסואל הוא גרמני שהשוני שלו ואי-קבלתו את ערכי הגבריות הגרמנית/המערבית מאפשרים לו לבקר את הגבריות ההרסנית שהביאה לעליית הנאצים, לתפיסתו. בן-אמוץ משתמש בחריגות מינית (במונחי התקופה) כדי להביע ביקורת על חברה מאובנת מבחינת מחשבתית. בכך, הוא אחד הסופרים הישראלים הבולטים שהשתמשו במין ובמיניות כדי להצביע על השמרנות הישראלית.

לסיכום, הבוהמינים התל-אביביים שבהם מתרכז ספר זה בעטו במהוגנות הבורגנית. הם ניהלו אורח חיים פרוץ שהחציין רדיפת נשים ומרדף אחר החיים הטובים, בחברה שעדיין פעלה לפי קודי התנהגות שמרניים ועודדה צניעות. משום כך, הם היו עשויים להיתפס בקרב חלקים בחברה הישראלית כמאיימים וכמזיקים. לא זו בלבד שהם מפיצים דעות פוליטיות המזוהות עם עמדות האויב הערבי ומבקרים את ההנהגה הישראלית, הם גם מפיצים אורח חיים שסוטה מן המהוגנות המצופה, ודאי מאנשים מפורסמים ובעלי כוח השפעה על צעירים. כאשר הותקפו, הם הואשמו בהתנהגות מינית מופקרת. חיי האהבה הפרועים של אמני הבוהמה ואורח החיים הבוהמי אותתו לסביבה שמדובר באמנים המנהלים חיים שוברי מוסכמות לא רק בתחום היחסים בין המינים אלא בכלל, לרבות ביצירה ובמחשבה הפוליטית. המרד במוסר המיני קשור למרידה שלהם בהגמוניה הציונית-סוציאליסטית, ואישיותם היצרית, הפרועה והאינדיבידואליסטית דחתה את השמרנות המינית ואת הקודים המקובלים בחברה הישראלית. ■

הפודקאסטים של האוניברסיטה הפתוחה

נתון לוויכוח

דאסה, ניהול ומה שביניהם
עם רמי ענבר וניר מקובר

הפרעת קשב

ביקורת התקשורת
עם משה שלונסקי ואבנר הופשטיין

אדרבא

אקדמיה בראי חיי היומיום
עם פרופ' תמר הרמן ופרופ' יורם קלמן
בשיתוף גל"צ

צילום: פנפי הרמן; עורך: אנטון

מכונות לומדות

חזית המדע בלמידת מכונה
עם פרופ' אלישי עזרא צור וד"ר עידן אלטר

[academic.openu.ac.il/
more-than-degree/
pages/adraba.aspx](https://academic.openu.ac.il/more-than-degree/pages/adraba.aspx)

ביחד ננתח

מצב הרוח הלאומי, החברתי והאישי
עם ד"ר גדי און ודנה פאן לוזון

הפודקאסטים מוקלטים ומצולמים באולפני האוניברסיטה הפתוחה - שה"ם

לא עוצרים עד שכולם חוזרים

#BringThemHomeNow